

**T.C.**  
**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ**  
**LİSANSÜSTÜ EĞTİM ENSTİTÜSÜ**

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI YAKINMA ( ŞİKÂYET )**  
**KURUMLARI**



**YÜKSEK LİSANS**

**Hülya HAZNEDAROĞLU**

**HAZİRAN-2023**  
**GÜMÜŞHANE**



**T.C.  
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI YAKINMA (ŞİKÂYET)  
KURUMLARI**

**COMPLAINING INSTITUTIONS OF OTTOMAN STATE ORGANIZATION IN  
THE CLASSIC PERIOD**

**YÜKSEK LİSANS**

**Hülya HAZNEDAROĞLU**

**HAZİRAN-2023  
GÜMÜŞHANE**



T.C.  
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI YAKINMA ( ŞİKÂYET )  
KURUMLARI

OTTOMAN STATE ORGANIZATION IN THE CLASSIC PERIOD  
COMPLAINING INSTITUTIONS

YÜKSEK LİSANS

Hülya HAZNEDAROĞLU

Danışman: Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN

HAZİRAN-2023  
GÜMÜŞHANE



## BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

**Yüksek Lisans Tezi** olarak hazırlamış olduğum “**Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı Yakınma ( Şikâyet ) Kurumları**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğum intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22/06/2023

\_\_\_\_\_  
Hülya HAZNEDAROĞLU

## TEŞEKKÜR

Çalışmalarım süresinde benden desteğini esirgemeyen, değerli bilgilerini benimle paylaşan, çalışmama katkı sağlayan saygıdeğer danışman hocam; Doç. Dr. Kadir Caner DOğAN' a, bu süreçte ve eğitim hayatım boyunca sağladıkları imkanlarla maddi ve manevi yanımda olan, hiçbir desteği esirgemeyen, bana daima güvenen başta canım babam Atilla HAZNEDAROğLU' na, canım annem Yasemin HAZNEDAROğLU' na, canım ablam Fulya HAZNEDAROğLU' na ve aileme sonsuz teşekkür ediyorum. Olumlu fikirleri ile daima yanımda olan, benden sabrını ve sevgisini esirgemeyen sevgili nişanlım Ahmet Enes ÖZDEMİR' e ve ailesine teşekkür ederim. Ailemin gösterdiği sonsuz sabır ve destek için minnettirim.

**Hülya HAZNEDAROğLU**  
**GÜMÜŞHANE – 2023**

## ÖZET

Osmanlı Devleti, halkın yöneten kesim tarafından maruz bırakılacağı haksızlıklardan, eziyetten ve zulümden korunmak maksadı ile adaletin sağlanmasında en temel araç olarak şikâyet mekanizması kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Klasik Dönem devlet yapısının daha iyi kavranabilmesi ve devleti yönetenlerin denetlenmesine yönelik mekanizmanın nasıl işlediğinin anlaşılabilmesi için şikâyet kurumları incelemeye değer olmuştur.

Osmanlı Devleti, kuruluş sürecinde idari, siyasi ve adli çok sayıda kurumu kendinden önceki Türk-İslam devleti geleneklerinden edinmiştir. Ancak şikâyet kurumlarının doğrudan bu gelenekten alınması yeğlenmemiş ve bir bunun için çok daha kapsamlı bir mekanizma meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanması maksadıyla tebaaya şikâyet hakkının verilmesi ve bürokraside bu hakkın kullanılması şikâyet kültürünü oluşturmuş ve toplumsal düzeyde bu hakkın etkin kullanılmasının önü açılmıştır. Şikâyet kültürünün referans noktası ise Osmanlı Devleti'nin hukuk devleti olma anlayışı olmuştur. Bundan hareketle çalışmada öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine, önceki dönemlerde şikâyet hakkının nasıl kullanıldığına ve klasik dönem şikâyet kurumlarına değinilmiştir. Bunun akabinde şikâyet kurumları ile bürokrasi ayağı incelenmiş ve toplumun bu hakkı ne derece etkin kullandığı irdelenmiştir.

Çalışmada ortaya konulması gereken içerik olarak toplumsal davranış şekli ele alınmış, toplum ve şikâyet kültürünün etkin yaşandığı dönemlerde hangi şikâyet mercilerinde hangi davaların incelendiği ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem şikâyet kurumlarının nasıl işlediği, halkın şikâyetlerini hangi koşullar altında nerelere iletebildiği ve şikâyet kurumlarının en önemlisi olan Divan-ı Hümayunun yapısal ve işlevsel yönleri esas alınarak değerlendirilmiştir. Klasik Dönem şikâyet kurumlarının yapısı, faaliyetleri vb. değerlendirmeleri, belirli ilke ve argümanlar üzerinden analiz edilmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Şikâyet kurumları, Osmanlı Devleti, Şikâyet kültürü

## SUMMARY

The Ottoman Empire, used the complaint mechanism as the most basic tool in the provision of justice in order to protect the people from the injustices, oppression and persecution that the people would be exposed to by the ruling section. In order to better understand the Classical Period state structure of the Ottoman Empire and to understand how the mechanism for the supervision of the rulers of the state works, it has been worth examining the complaint institutions.

The Ottoman, State took many administrative, political and judicial institutions from the tradition of the Turkish-Islamic state before it at the stage of its foundation. However, it is not preferred that the complaint institutions be taken directly from this tradition and a more comprehensive mechanism has been established. In the Ottoman Empire, granting the right to complain to subjects in order to ensure justice and the use of this right in the bureaucracy have created a culture of complaint and paved the way for the effective use of this right at the social level. As a reference point of the complaint culture, the Ottoman Empire's understanding of the rule of law has been. Based on this, the study primarily focused on the classical period of the Ottoman Empire, how the right to complain was used in previous periods, and the complaint institutions of the classical period. Following this, the complaint institutions and the bureaucracy pillar were examined and the extent to which the society used this right effectively was examined.

Finally, the social behavior pattern was discussed and it was revealed which cases were examined in which complaint authorities during the periods when the society and complaint culture were effectively experienced. In this context, the examination of how the Classical Period complaint institutions of the Ottoman Empire functioned, under what conditions the people could transmit their complaints to where, and the most important complaint institutions, the Court-i Humayun, were carried out.

**Keywords:** Complaint institutions, The Ottoman State, Complaint culture

# İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY .....	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY .....	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ .....	XII
1. GİRİŞ .....	1
2. OSMANLI KLASİK ÇAĞI VE ŞİKÂYET KURUMU .....	4
2.1. Osmanlı Klasik Dönemi Hakkında Genel Bilgiler.....	4
2.1.1. Merkezi Otorite Yapısı.....	5
2.1.2. Siyasi Kültür .....	6
2.1.3. Toplumsal Yapı.....	7
2.1.4. Kamuoyu .....	8
2.2 Osmanlı Devleti Öncesinde Şikâyet Hakkı.....	9
2.2.1. Şikâyet Hakkı Meselesi .....	10
2.2.2. Osmanlı Öncesi Şikâyet Hakkının Kullanılması.....	11
2.2.3. Doğrudan Şikâyet .....	13
2.2.4. Aracı ile Şikâyet .....	14
2.2.5. Duyum Yolu ile Şikâyet .....	14
2.2.6. Tekke ve Tarikatlar ile Şikâyet .....	15
2.2.7. Edebi Yol ile Şikâyet.....	16
2.3. Klasik Dönem Şikâyet Kurumları .....	17
2.3.1. Padişah.....	18
2.3.2. Bürokrasi .....	19
2.3.3. Divan-ı Hümayun.....	20

2.3.4.Şeyhülislam .....	21
2.3.5.Ahilik .....	23
2.3.6.Kadı .....	25
2.3.7.Vakıflar .....	27
2.3.8. Diğer .....	30
3.OSMANLI KLASİK ÇAĞINDA TOPLUM VE ŞİKÂYET KÜLTÜRÜ .....	32
3.1.Osmanlıda Şikâyet Kültürü Tarihi .....	32
3.2.Osmanlı Şikâyet Kültürünü Oluşturan Unsurlar .....	34
3.2.1.Devlet Anlayışı.....	34
3.2.2.Hukuk .....	36
3.2.3.Ananeler (Gelenekler).....	38
3.2.4.Şikâyet Kabul Eden Merciler.....	40
3.2.5.Defterler .....	42
3.3.Osmanlı Şikâyet Mekanizmasının İşleyişi .....	42
3.4.Divan-ı Hümayun Şikâyet Alanında İncelemesi.....	43
3.5.Merkezde ve Taşrada Şikâyet Kabul Eden Merciler.....	47
3.6.Merkez Teşkilatında Bulunan Şikâyet Mercileri .....	48
3.6.1.Padişah .....	48
3.6.2.Divan- ı Hümayun.....	50
3.6.3.Vezir-i Azam.....	52
3.6.4.İkinci Divanı .....	52
3.6.5.Cuma Divanı .....	53
3.6.6.Çarşamba Divanı.....	53
3.6.7.Kazasker (Kadıasker).....	53
3.6.8.Bilad-ı Selase ve İstanbul Kadılıkları .....	54
3.6.9.Ayak Divanı .....	55
3.7.Taşra Teşkilatında Bulunan Şikâyet Mercileri.....	55
3.7.1.Meclis-i Şer ve Kadı .....	55

3.7.2.Beylerbeyi Divanı .....	56
3.7.3.Sancakbeyi Divanı .....	56
3.7.4.Şehzade Divanı.....	57
3.7.5.Diğer Kurumlar .....	57
4.SONUÇ .....	58
KAYNAKÇA.....	60
ÖZGEÇMİŞ.....	68



## ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Merkez ve Taşrada Bulunan Şikâyet Mercileri .....	48
--	----



## SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AŞD	: Atik Şikâyet Defteri
BOA	: T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri



## 1. GİRİŞ

En yalın hali ile şikâyet, adli yahut idari bir haksızlığın ilgili olan makam ya da mevkie yakınma olarak iletilmesidir. Günümüzde bulunduğu gibi geçmiş dönemlerde de kurulu olan siyasi sistemler, tebaanın adil bir şekilde yönetilmesi düşüncesi ile hakkın yerini bulmasına katkı sağlamak için yazılı ya da yazılı olmayan bir takım normlar meydana getirmiştir. Bu bağlamda bireylerin kamu adına zarar sağlayacak faaliyetleri yapmaları engellenmek istenmiştir. Buna bağlı olarak gelişmiş adalet düşüncesi ve merkezi siyasal sistem düşüncesi kapsamında hareket etmek isteyen Osmanlı Devleti adaletin temin edilmesi için çeşitli haksızlık giderme kanalları ve süreçleri geliştirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan yahut bulunan herkes kesimden kişinin şikâyet için başvuru hakkı devletin büyük önem verdiği bir husus olmuştur.

Şikâyet ya da dilek hakkı kavramının ortaya nasıl çıktığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu durum yetkili yerlere yani merciler başvurabilme uygulaması olarak halkın bir tür hak arama biçimi kapsamında tarihin bazı dönemlerinde gündeme sıklıkla gelmiştir. Bu uygulama veya hak, kimi zaman yöneticilerin neden verdikleri uygulamalardan meydana gelen hoşnutsuzlukları ifade etmek amacıyla kimi zaman da yapılması istenmeyen bazı uygulama ve hizmetlerin ortadan kaldırılması ya da halk tarafından istenen uygulamaların yerine getirilmesi için kullanılmıştır.

En temel manası itibariyle şikâyet ile kişinin haksızlık karşısında yakınması durumudur. Bu yakınma genellikle herhangi bir sonuç alınabilecek kuruma, yetkiliye ya da makama yapılmaktadır. İslam öncesi dönem Türk devletlerinde zaman zaman görülen ancak İslam Devleti ile kurumsallaşmış bulunan şikâyeti dile getirme hakkı Türk-İslam Devletleri'nin pek çoğunda kurumsal bir yapıya sahip olarak görülmektedir. Türk- İslam Devletleri yönetici kaynaklı sorunları veya yöneticilerin yapmış olduğu haksız uygulamaların tek tek ya da toplu olarak hükümdara bildirilmesi yolu kullanılmıştır. Halktan gelen şikâyetlerin çözülmesi, şikâyete konu olan problemlerin ortadan kalkması ve halka daha iyi hizmet sunulması açısından çeşitli dönemlerde şikâyet kurumları oluşturulmuş ve bu kapsamda adımlar atılmıştır.

Daha evvelki Türk-İslam devletlerinde meydana geldiği gibi Osmanlı Devleti için de adalet son derece önemli bir kavram niteliğine sahiptir. Osmanlı Devleti, önceki dönemlerden gelen devlet geleneğini sonucunda adaletin sağlanması kapsamında halka şikâyet imkânı tanımıştır. Sağlanan bu yaklaşım toplum nezdinde şikâyet kültürünün oluşması şeklinde tezahür etmiştir. Şikâyet hakkının kullanımı toplumsal anlamda

şikâyet kültüre yol açmış olsa da bürokratik anlamda bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkı olarak tanınan şey tebaanın kendi arasında yahut devletle olan ilişkilerinde yaşadıkları haksız durumların ortadan kaldırılması için direkt padişaha veya Divan-ı Hümayuna müracaat edebilmesidir. Bu kapsamda tebaada yer alan herkesin başvurma hakkı bulunmaktaydı. Daha önce başvurduğu mercilerde konuyu sonuçlandıramayan müştekilere konuyu Divan'a taşıma hakkı da sunulmuştu. Halk mevcut olan şikâyetlerini kadı mektubu sayesinde ya da Divan'a bizzat gelerek iletebilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde haksızlıkların ortadan kaldırılması için en güçlü otorite padişahın kendisidir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, tek kişi hâkimiyetin dayanan bir yönetim şekli olmasına karşın halkın her konuda şikâyette bulunabilmesi, tebaada yer alan tüm kesimlerden şikâyet kurumlarına başvuruların yapılabilmesi ve çözüm bulunamadığında farklı başvurularda bulunabilmesi, hak arayanların sorunlarının çözüme kavuşup kavuşmadığının denetlenmesi, yargının bağımsız olması, şer'i hukuk üstünde padişahın yetkisinin bulunmaması ve halkın bir konu, şikâyet ya da dilek hakkında dilekçe verebiliyor olması nedeniyle devrin diğer devletlerinden ayrılmaktadır. Bu hususun ciddi bir şekilde analiz edilmesi Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısını ve mevcut yapının gelişmesinde etkisi olan İslamiyet'i kabul etmeden evvelki Türk devletlerinin, Türk-İslam devletlerinin ve İslam Devleti'nin yönetim geleneğinin çok daha iyi kavranabilmesi adına önemli bir durumdur.

Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem ile Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde tebaanın yöneticiden kaynaklı ya da farklı bir konu hakkındaki şikâyetlerini iletebilecekleri şikâyet mekanizmaları ele almamızın nedeni, Türk-İslam devletlerinin etkisi sonucu yapılanan yönetim şekli ile Tanzimat sonrası yerleşen yapının tam manasıyla kavranmasını sağlamaktır.

Çalışmanın temel hipotezi; Post-modern Kamu Yönetimi ve kent konseylerinin kuruluş, görev, amaç ve ilkeleri ile pozitif anlamda uyumlu olduğu yönündedir.

Literatür taramasına dayanarak yapılan bu çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti Klasik Dönemi hakkında genel bilgilere yer verilmiş merkezi otorite yapısı, siyasi kültür, toplumsal yapı, şikâyet hakları ve şikâyet kurumları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde Osmanlı Klasik Dönemindeki ahilik, kadı ve vakıflar gibi yakınma kurumlarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nde toplumun şikâyet kültürü irdelenmiş, şikâyet mekanizmasının işleyişi ve şikâyet kabul eden merciler değerlendirilmiştir.

### **Araştırmanın Konusu**

Bu araştırmanın konusu, Klasik Osmanlı Çağında şikâyet kurumlarıdır. Bu kurumların yapıları, toplumsal yapı, toplumdaki şikâyet kültürü, merkezde ve taşrada şikâyet kabul eden kurumlar ve şikâyetlerin nasıl incelendiği araştırmanın konusunu oluşturan diğer problemlerdir.

### **Araştırmanın Amacı**

Bu çalışmadaki amaç, Klasik Osmanlı Çağında şikâyet kurumlarının önemini ortaya koymaktır. Literatür taramasına dayanarak yapılan bu çalışmada İslam öncesi Türk devletleri, Türk-İslam devletleri ve Osmanlı Devleti'nde bulunan şikâyet mekanizması derinlemesine incelenmiştir. Belirlenen sınırlılıklar kapsamında şikâyet kurumları ve konuları ele alınmak sürati ile dönemi kapsayan bir değerlendirmede bulunmak hedeflenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti Klasik dönemine ilişkin literatürde yer alan çalışmalara, bürokrasi ve şikâyet kültürü bakımından katkı sunmak arzu edilmiştir.

### **Araştırmanın Önemi**

Devlet örgütlenmesinin yer aldığı her toplumda tebaanın uğradıkları haksızlıkları dile getirme ve hak aramaları karşılığını farklı şekillerde bulmuştur. Bu kapsamda değerlendirilebilecek olan bu araştırma, Klasik Osmanlı Çağında halkın uğradığı haksızlıklara çözüm bulacak mekanizmaları incelemektedir. Araştırmanın Klasik Osmanlı Çağında yönetenleri denetleyen, haksızlıkları önleyen ya da gideren ve halkın kendi arasında ve devletle olan sorunlarını dile getireceği şikâyet kurumlarını değerlendirmesinin akademik açıdan aydınlatıcı niteliğe sahip olacağı ve kendinden sonraki çalışmalara kaynak olabilmesi kapsamında mühim bir işlevi yerine getireceği düşünülmektedir.

## 2. OSMANLI KLASİK ÇAĞI VE ŞİKÂYET KURUMU

### 2.1. Osmanlı Klasik Dönemi Hakkında Genel Bilgiler

Osmanlı Devleti, geliştirdiği genişleyici politika sayesinde Balkanlar'a doğru sınırlarını genişletmiş ve İmparatorluk seviyesine doğru gelişim göstermiştir. Bu gelişim kuruluş aşamasından itibaren olmuştur.<sup>1</sup> Bu gelişme fazla uzun sürmeyerek duraklama döneminin sinyallerini vermiştir. Hemen ardından gerileme döneminin yaşanması politik ve ekonomik açıdan Batı'ya bağımlı hale gelerek çöküş dönemi yaşanmıştır. 18. Yüzyılın ardından yaşanan bu çöküş dönemi, Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyıl sonlarına kadar idare ettiği yönetime dair yapılan işler toprak çevre düzeni ve askeri yapılanmasını en gelişmiş olan Ortadoğu İmparatorluğu olarak adından söz ettirmiştir. 1500'lü yılların sonuna doğru Osmanlı Devleti zorlu bir dönüm noktasına gelmiştir. Bu dönemden sonra ki zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi anlamda yapılanma kararı aldığı söylenebilir.<sup>2</sup> Bu konunun tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin araştırılması gereken ilk konunun “Klasik Dönem” olduğu görülecektir. Bu dönem devlet açısından temel kuruluş ve sistemlerin oluşturulduğu bahsi geçen sistem çerçevesinde alakalı politikaların geliştirildiği dönem olarak bilinmektedir.<sup>3</sup>

Devletin mutlak hâkimi olan ve halkı adaletli bir şekilde yönetmekle sorumlu tutulan padişah, idari, askeri, mali ve hukukla ilgili her konuda söz sahibidir. Bu yetkiler onun her istediğini yapabileceği anlamını taşımaz, sınırsız bir yasama yetkisi yoktur, Şer'î ve Örfî Hukukun sınırları padişahın yasama yetkisinin de sınırındır.<sup>4</sup>

Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin kul ve tımar sisteminin aktif bir şekilde icra edilebilmesi amacıyla padişah tarafından yasama, yürütme ve yargı gibi yetkilerini kullanması için merkezde Divan-ı Hümayun adı verilen bir üst makam bulunmaktaydı. Divan-ı Hümayun Ortadoğu'da bulunan devlet anlayışı ile bazı ortak özellikler göstermektedir. Divan-ı Hümayun, padişaha ait bulunan yasama, yürütme ve yargı erklerini teslim etmesine ilave olarak yüksek bir mahkeme işlevine de sahiptir. Padişahın yürütme görevini üstlenmiş olan üyelere “ehl-i örf” adı verilerek devleti

<sup>1</sup> Caner Sancaktar, “Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2 (1 Temmuz 2011): s. 29.

<sup>2</sup> Jonathan Grant, Osmanlı Gerilemesini Yeniden Düşünmek: Osmanlı Devleti'nde Askeri Teknolojinin Yayılması (15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla kadar), çev. Salim Aydüz, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 19-20 (11 Ekim 2012): s. 57-59.

<sup>3</sup> Abdülâtilif Armağan, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 9 (1 Ocak 2011): s. 140.

<sup>4</sup> Ender Ethem, Atay, “Osmanlı'da Devlet Anlayışı ve Teşkilatı”, *Journal of Social Sciences and Humanities*, Cilt 1, Sayı 6 (28 Şubat 2022).

ilgilendiren önemli konuların görüşüldüğü bir kurum görevini icra etmektedir. Bu üyeler kendi aralarında rütbeğe göre sıralanan vezirlerden oluşmaktaydı. Padişahın adına devleti yönetmekten sorumlu olan vezire vezir-i azam, ikinci üst vezire ise sadrazam adı verilirdi. Kaz asker tarafından temsil edilen divanda temsil edilen bunların aralarında şeyhülislamın da olduğu ilmiye sınıfı fetva, yargı ve öğretim görevlerini yerine getirmekten sorumluları. Divan-ı Hümayunu yöneten padişah adına görevlendirilen vezir-i azam aynı zamanda Ehl-i örf mensubudur. Divan-ı Hümayunda görüşülen kararlar padişaha iletilerek padişahın onayı alındıktan sonra yürürlüğe girmesine karar verilirdi. Divan-ı Hümayunda ülkeyi doğrudan ilgilendiren konuların ele alındığı gibi taşrada ve merkezde çözüme kavuşturulamayan şikayet konuları da ele alınırdı.<sup>5</sup>

### 2.1.1. Merkezi Otorite Yapısı

Osmanlı’ da devleti padişahın ayıran hususlar tüzel bir kişiliğinin olması ve padişahın devleti temsil etmekte olan kişi konumunda olduğudur. Padişahlık makamı Osmanlı ailesinde aile üyeleri miras yolu ile geçmektedir. Saltanat üstünde veraset tayini yapan kanun 1876 yılına kadar bulunmamıştır ve eski Türk geleneklerine göre egemenliğin tanrı lütfu olarak kişinin şahsında olduğu inancı benimsenmiştir.<sup>6</sup>

Osmanlı’ da egemenlik kavramı miras yolu ile Osmanlı aile üyelerine geçen bir padişahlık makam olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde ülke hanedanın ortak malı sayılmıştır.<sup>7</sup>

15. yüzyılla birlikte Osmanlı’da ki hükümdarlık anlayışında mutlak ve parçalanmaz egemenlik anlayışı hakim olmuştur. Yani devlet artık hanedanın ortak malı olarak kabul edilmiyordu. Devletin padişah ve hanedandan farklı olarak tüzel kişiliği bulunmaktadır. Padişah devlet gücünün her türlü ayrıcalığının ve takdirin hukukun kaynağı olarak görülüyordu fakat durumun böyle olmasına rağmen devletin üç erki kamu yararı ve şeriatla sınırlandırılarak yalnızca padişahın iktidar sahibi olmadığı belirtilmiştir.<sup>8</sup>

<sup>5</sup> Başak Manav, “ Osmanlı Devleti’nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, s. 51-54.

<sup>6</sup> Halil İnalçık, “ Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 4 (1958), s. 71-73.

<sup>7</sup> Gül Akyılmaz, “ Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Kavramının Gelişimi”, Cilt 7, Sayı 1-2 (1999), s. 157-158.

<sup>8</sup> Sinan Sunar, “ Osmanlı Devlet İdaresinde Kamu Tüzel Kavramının Gelişimi”, *Dumlu Pınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 75 ( 27 Ocak 2023): s. 437.

### 2.1.2. Siyasi Kültür

Osmanlı Devleti, Orhan Gazi dönemine geçişinden itibaren devlet geleneği olan Türk-İslam geleneği bakımından kurumları oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Bizans etkisi altında kalma durumu tartışma konusudur.<sup>9</sup> Bu hususta Osmanlı Devleti'nin siyasi kültürüne Bizans'ın doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinin olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde İslam hukukunun temel prensibi ve uygulamaları ile paralel ilerlediği görülmektedir. İdari meseleler en başından yana Kur'an ve sünnet esas alınarak çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı Devleti'ni yöneten padişah, İslam hukukunda siyasi otoriteyi tanımlayan halifenin edindiği yetkilerle yetkilendirilmiştir.<sup>10</sup>

Osmanlı'da kamuoyu ve devlet arasında bulunan ilişkiyi anlamak için devlet geleneğinin, siyasal düzlemin ve siyasal kültürün nasıl olduğunu incelemek gerekmektedir. Zira yönetilen ve yöneten arasında bulunan bağlantının incelenmesinde hukuki ve siyasi üst yapı faktörlerinin yalnız başına değerlendirilmesi incelemeyi noksan ve hatalı yapabilecektir. Dolayısıyla yöneten, yönetilen ve yönetsel tüm aygıtların birbiri ile olan bağlantısının esas alındığı incelemelerde bulunan ve bu bağlamda otorite tipleri meydana getiren Weber' in sınıflandırmasının incelenmesi doğru olacaktır. Mevcut meşruiyetin dayanağı bulunan unsura göre farklı üç şekilde tezahür edebilmesi belirtilmiştir. Yürürlükte olan tüm yasaların ve bu yasaların emir vermekte yetki sağladığı bireylerin meşruluğuna dayanan inanca bağlı olan yasal otorite, yerleşik bulunan geleneklerin kutsallığına dayalı olan geleneksel otorite ve bir kişinin kutsallığı ve örnek kişiliği üstünden koyulmuş olan normatif yasalara dayalı karizmatik otorite bu üç şekil arasında bulunmaktadır.<sup>11</sup>

Osmanlı Devleti dinden ziyade gelenekselliğin ön planda tutmuştur. Osmanlı Devleti'nde devleti temsilde sultanın yer alması, mülk anlayışı, tebaa ile devlet arasında bulunacak herhangi bir iktidari güce yer verilmemesi ve her sınıfın kendi içinde belirli bir dengede tutulmaya çalışılması devlette patrimonyalizmin etkilerinin görüldüğünü ortaya koymaktadır. Çok sayıda imparatorluğun modern zamanlara dek patrimonyal özellik gösterdiği düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nde de bunların görülmesi son derece olağan karşılanmalıdır.<sup>12</sup>

<sup>9</sup> Tuğba Başar, "Osmanlı Kuruluş Döneminde Gayri Müslimler ile İlişkiler", Yedi Tepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, Cilt 2, Sayı 4 (2018) : s. 39-40.

<sup>10</sup> Yılmaz Yurtseven-Gamze Nur Şahin, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahı Yargı Yetkisi", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Sayı 1 (19 Şubat 2016): s.196.

<sup>11</sup> Manav, "Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devlele İlişkisi", s. 54-55.

<sup>12</sup> Seyfettin Aslan, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 1-2 (26 Kasım 2010): s. 249-250.

### 2.1.3. Toplumsal Yapı

Osmanlı Devleti çok dinli ve dolayısıyla çok uluslu bir yapıya sahip olmuştur. Toplumun asken ve reaya şeklinde yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrıldığından bahsetmek mümkündür. Yöneten kesim padişah tarafından askeri, dini yahut idari yetki verilen kişilerden meydana geliyordu. Bunun yanı sıra toplum yapısı içinde ilmiye, seyfiye, saray halkı ve kalemiye gibi sınıflar da mevcuttu. Yönetilenlerin ise gayrimüslimler ve Müslümanlar olmak üzere iki sınıfa ayrıldığından bahsetmek mümkün olmaktadır. Müslümanlar için yönetici olmak ve askerlik yapmak söz konusu olabilirken gayrimüslimler için bunlar söz konusu olmazdı. Ancak askerlik görevi karşılığında gayrimüslimlerden “*cizye*” adı verilen bir vergi alınırdı.<sup>13</sup>

Reaya ile yönetici sınıf arasındaki geçişler merkezi otoritenin korunması ve gelir kaybı meydana gelmemesi için oldukça sınırlandırılmıştır. Ancak bu durum bir kast sistemi oluşturmamıştır. Her ne kadar bazı yazarlar ulema sistemini kapalı bir kast sistemine benzetse de nitelemenin yalnızca bazı gruplarda bulunan katılığı ifade etmede kullanıldığı gerçeğini ve Osmanlı Devleti’nin hiçbir döneminde kast sisteminin oluşmasına izin verilmediğini belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda reayanın kıyafetlerinin yönetici sınıfına dâhil olan kimselerin kıyafetlerinden farklı olması, kılıç kuşanma ve ata binme yasağının uygulanması gibi düzenlemeler bulunsa da iki yapı içinde geçişlerin dondurulmuş olduğunu söylemek söz konusu olmayacaktır. Osmanlı Devleti’nde kabiliyetine bağlı olarak bir kişi bürokratik sınıf içindeki yapılardan birine yahut doğrudan bürokratik yapıya geçebilme hakkına sahip olmuştur. Yine aynı minvalde hâlihazırda askeri sınıf içinde yer alan bir kişi reayaya düşebilmekteydi.<sup>14</sup>

Padişahın kendisine bağlı bulunan tebaa ile askeri sınıf arasında olan en kuvvetli değişiklik, askeriye’nin direkt padişaha bağlı bulunması nedeniyle bazı vergilerden muaf olmasıdır. Üretime katılmadığı için önemli vergilerin bir kısmını vermek zorunda olmaya askeri sınıf için tanınan bu imtiyaz yalnızca bu sınıf için değil ayrıca padişahın ailesi için de geçerli olmuştur.<sup>15</sup>

Batı’da olduğundan farklı olarak Osmanlı Devleti’nde padişah halkın babası olarak görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak padişah halkın güvenliğini ve refahını sağlamak görevini üstlenmiştir. Böylece devlet tarafından esnaf birlikleri kurulmuştur. Ek olarak esnafın devlet tarafından tacirlerin tekeli uygulamaları yanında ayrıcalıklı bir şehirli sınıfın ortaya çıkması da engellenmiştir. İslami devlet anlayışı kapsamında

<sup>13</sup> Manav, “Osmanlı Devleti’nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devlele İlişkisi”, s. 59-64.

<sup>14</sup> Özlem Bektaş Öztaşkın, “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008, s. 5-7.

<sup>15</sup> Ahmet Köç, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıfın Hayırseverliği: Ümera ve Ulema Vakıfları üzerine Bazı Düşünceler, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 19, Sayı 15 (2016), s.303-319.

tüm Müslümanların Allah katında bir olduğu düşüncesine dayanarak doğuştan bir imtiyaza sahip ve irsiyetlere dayanan asilzadeliliğin ortaya çıkmadığını da söylemek yerinde olacaktır.<sup>16</sup>

Bunun yanı sıra reyanın özellikleri değerlendirildiğinde köyde yerleşimi bulunan reyanın vakıf, tımar ve ziraat için kullanılan toprakların reyası olduğu, şehirde olan reyanın ise genellikle tüccar ve esnaf sınıfında bulunduğu görülmektedir. Yarı yerleşik bulunan reaya hayvancılık ile uğraşmakta ve yerleşik olanlarla olmayanların arasında meydana gelen çatışmalarda devlet tarafından yerleşik biçimde bulunan reyanın desteklendiği belirtilmektedir. Dini açıdan ele alındığında Müslüman olmayan reyanın zimmi olarak anıldığı ve devlet himayesinde bulunmalarına karşılık cizye adında vergi ödedikleri bilinmektedir. Temel haklar bakımından ise bu kesimin Müslüman reaya ile arasında herhangi bir ayırım bulunmamaktadır. Hukuki bakımdan köle ve hür ayırımının bulunduğu, devşirme yöntemiyle köleliğin siyasi ve idari mekanizmanın temeline yerleştiğini belirtmek yerinde olacaktır.<sup>17</sup>

Yönetilen ve yöneten veya bazı yazarlar tarafından çevre-merkez olarak anılan bu yapıların varlığı aslında Osmanlı ile beraber meydana gelmiş bir yapı niteliğinde değildir. Daha önceki dönemlerde Orta Asta Türk devletlerinde tebaanın dört farklı sınıfı ayrıldığından bahsedilmekte, Kutadgu Bilig’de ise iktisadi zümre ve aydın zümre olmak üzere ana iki sınıfın anlatıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nde kökeni çok daha eskiye dayanan yönetilen ve yöneten ayrımı bulunmuş olup, bulunan tabakanın çağdaş Avrupa imparatorluklarından farklı olarak belli imtiyazlardan faydalanan aristokrat sınıfı ve ruhban sınıfı gibi sınıfların olmamasıdır.<sup>18</sup>

#### 2.1.4 Kamuoyu

15. ve 16. yüzyıla bakıldığında merkezi gücün kralların elinde toplandığı görülmektedir. Bahse konu dönemde özellikle Osmanlı Devleti’nde merkezi devlet yapısı Avrupa’ya örnek teşkil edecek derecede olduğu yönünde bir inanış hâkim olmuş, bu inanışın neticesinde de Osmanlı Devleti’nin merkez yapısı ile sahip olunan anlayış unsurları incelenmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalardan en meşhur olanı Machiavelli tarafından ortaya konan “*Prens*” isimli eser olarak bilinir. Sonraki süreçlerde söz konusu inanç yerini Avrupa’daki rejimin toplum için kötü sonuçlar doğuracağı ve bu

<sup>16</sup> Manav, “ Osmanlı Devleti’nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devlele İlişkisi”, s. 62-63.

<sup>17</sup> Manav, “ Osmanlı Devleti’nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devlele İlişkisi”, s. 64,65.

<sup>18</sup> Serdar Güleler, “ Türk Siyaseti ’nde Merkez- Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1 (2007), s. 36-67.

konuda önlem alınması gerekliliği düşüncesine bırakmıştır. Bu noktada varılmak istenen ise “*Doğu Despotizmi*” şeklinde isimlendirilmiştir.<sup>19</sup>

Yönetim açısından hangi yöntem benimsenmiş olursa olsun yönetilenler ile yönetenler arasında her zaman bir etkileşimin olduğu söz konusudur. Yürütülmekte olan siyaset yahut uygulamalar yönetilenlerin kanaati kapsamında biçimlenir.<sup>20</sup>

Doğu Despotizmiyle toplumda yer alan farklı kesimlerin denetlenmediği ve merkezi gücün denetlenmediği bir olguya sahiptir. Bu nedenle ilgili kapsama bakıldığında toplum ve devlet arasında bir ara sınıf yer almadığı ancak yine de halkın düşüncelerinin devlete ulaşamadığı ve halkın her kesiminden insanların düşüncelerini söyleyemediği bir sistem ifade edilmektedir.<sup>21</sup>

Avrupa, Osmanlı'nın Doğu despotizmi ile anılsa da bu durumun doğruluğu tartışmaya açıktır. Osmanlı Devleti'nde kamuoyu oluşturacak sivil toplum faktörlerinin olup olmadığı konusu net bir cevap oluşturmaya elverişli değildir.<sup>22</sup>

Osmanlı Devleti'nde sınıf mensupları ve temel politika olan merkezi devlet sisteminin işleyişine katkıda bulunan merkezi iktidar güçleri üç başlıkta incelenmektedir.<sup>23</sup>

1. Tarikatlar ve Ulema
2. Loncalar
3. Kahvehaneler

## 2.2 Osmanlı Devleti Öncesinde Şikâyet Hakkı

Osmanlı Devleti öncesi şikâyetleri kabul eden en önemli merci mezalim mahkemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemde divan yetkileri ile şikâyet dinleme fonksiyonunu tek çatı altında birleştirmiştir. Başka bir deyişle ifade etmek gerektiğinde Divan idari, siyasi ve mali fonksiyonları ele alırken mezalim yalnızca şikâyet hususunu ele almıştır.

İslam devletlerinde halkın her türlü zulümden korunması ve halka adil davranılması görevlerinin üstlenmesi için çeşitli uygulamalar ortaya konmuştur. İslam'da siyaset teorileri meydana getirilirken devletin tanınması ve önemini ortaya koymasına yönelik çabalar sergilenmiştir. Dönemin ileri gelenleri de hükümdarın varlığının gerekliliği hakkında bu yönde görüşler ortaya koymuşlardır. Tüm bunlar göz

<sup>19</sup> Lütfi Sunar, “Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 24 (2012): s. 72.

<sup>20</sup> Mehmet Göküş, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten- Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3 (2010), s.227-249.

<sup>21</sup> Manav, “Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi”, s. 65-66.

<sup>22</sup> Manav, “Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi”, s. 65.

<sup>23</sup> Manav, “Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi” s. 65-66.

önünde bulundurulduğunda adaletin sağlanması için hükümdarın görevleri büyük öneme sahiptir.

### 2.2.1 Şikâyet Hakkı Meselesi

Osmanlı Devletine dair hukukun yapısı ve mahiyeti çok önemli bir araştırma konusudur. Bu konu kapsamında şikâyet hakkı meselesi de önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi incelendiğinde hukuk ve şikâyet hakkı açısından önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Osmanlı Hukuku örfî ve şer'î hükümlerden meydana gelen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple söz konusu hukuk bir tarafta fıkha diğer taraftan da sultana dayalıdır. Osmanlı Hukuk düşüncesinin temeli, söz konusu iki otoritenin birbiri ile bulunan farklı ilişkilerinin açılımı sayesinde ortaya çıkmaktadır.<sup>24</sup>

Osmanlı Devleti tarafından, şikâyet ve şikâyet hakkına önem verilmesinin temelde iki kaynağı bulunmaktadır. İslam hukuku ve toplum-devlet anlayışı bahsi geçen kaynakları teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde toplum-devlet anlayışı şahsına münhasır değildir. Yunan ve Hint-İran siyasi görüşleriyle harmanlanmış olan İslam düşüncesi, Türk-Moğol ve Bizans mirasından etkilenmiştir. İslam dininde devletle alakası bulunan genel prensipler belirlenmiş fakat kavramsal bakımdan devlet teşkilatlanmaları ayrıntılarıyla düzenlenmemiştir. Bu sebeple devlet anlayışı, oluşmaya başladığı an itibarı ile değişik mahfillerin etkisi altında kalmıştır. Bu durum da İslam devletinin temel ahlaki ve siyasi amaçlarına riayet edildiği sürece kurumsallaşma konusunda yenileşmeye açık ve esnek bir yaklaşım ortaya çıkmasına sebep olmuştur.<sup>25</sup>

Devletle özdeşleştirilmiş kişiler olarak sultan, halife ve hükümdarlar sayılabilir. Hükümdarların Allah tarafından yeryüzünde halkın, ülkenin refahını sağlamak için yetkilendirildiği inancı hakim olmuştur. Bilhassa dünyevi ve dini inançların karşılanmasında insanların birbiriyle yardımlaşması gerektiği kanısına varılmış, bundan dolayı toplu halde yaşamlarını sürdürmeye başlamıştır.<sup>26</sup>

Osmanlı'da genellikle İslami anlayış siyasi düşüncesiyle aynı doğrultuda olan eserler oluşum göstermiştir. Bu eserler İslami açıdan toplum-devlet anlayışının devamını oluşturarak adalet anlayışının hakim olması gerektiğine vurgu yapan eserlerden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde devlet düzeninde bozulmaların meydana

<sup>24</sup> Yurtseven-Şahin, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahı Yargı Yetkisi", s. 167-168.

<sup>25</sup> Murat, Tuğluca, Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 2010, ISBN 978-97516-3193-0, s. 17-23.

<sup>26</sup> Halil, İnalçık, Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2005a, ISBN 9789758717040, s. 16-92.

gelmesi ve siyasetname geleneğinin etkisinde kalarak halkın şikayetlerine çözüm bulmak amaçlı Divan'a önemli bir görev yüklenmiştir.<sup>27</sup>

Halk arasında bulunan ilişkilerin devlet yetkileriyle adaletli şekilde düzenlenmesi çok önemlidir. Bu durum şikâyet hakkının doğmasının ikinci kaynağını meydana getirmektedir. Bu duruma adaletin kamu alanında sağlanması da denilebilir.<sup>28</sup>

Toplum ve devlet arasında yer alan ilişkide patrimonyal yönetim tarz geleneksel bir aile yapısını andırmaktadır. Aile yapısı içinde babanın kollayan ve yöneten kişi olması, devlet için de bu konumda padişahın bulunmasıyla benzeştirilebilir. Aile bireyleri konumunda bulunan tebaaya da ailenin babaya olduğu gibi padişaha itaat etmesi düşmektedir. Tebaanın itaat yükümlüğü olan padişah ise tebaasına adaletle muamele etmek ve koruma sorumluluğu altındadır. Padişahın adaleti ve kollaması ne kadar büyürse itaat de o kadar büyüyecektir. Büyük divanın kurulması ve tebaanın bu dibanda şikâyetlerini dile getirebilmesi devletin adaleti sağlamadaki asli görevini büyük oranda yerine getirdiğini göstermektedir.<sup>29</sup>

## 2.2.2 Osmanlı Öncesi Şikâyet Hakkının Kullanılması

Osmanlı Devleti öncesi Türk-İslam devletlerinde halka olan hizmet anlayışı son derece önemlidir. İslam devletleri halkın memnuniyetini sağlamak ve huzurunu tesis etmek için meydana getirilen kurumları ile gerçekleştirilen uygulamaları ve ismi adalet ile anılan kurumları sayesinde bünyesinde önemli birikimler taşımıştır. Nitekim Türkler de İslamiyet'i kabul ettikten sonra tarihin her döneminde eski gelenek ve hukuki kuralların bir kaynağı konumunda olan adaleti yönetim esası olarak kabul etmişlerdir. Türk-İslam devletlerinde huzur ve memnuniyetin sağlanması için gerekli olan şeyin adalet olduğu önemle vurgulanmıştır. Bu durumun en temel göstergesi ise tarihsel süreçte ortaya çıkan yakınma kurumlarıdır. Söz konusu kurumlar, gerçekten de merkezi iktidar, toplum ve halk arasında bir danışma kültürü meydana getirerek toplumda adalet, dayanışma, şikâyet ve hak aramanın kurumsallaşmasına katkı vermiştir.<sup>30</sup>

## Kurumsallaşma Öncesi İşleyiş

İslam döneminde en bilinen şikâyet kurumu Hz. Muhammed peygamberin kendisi olarak tanımlanabilir. Hz. Peygamber ilk olarak iki sahabe arasında meydana gelen bir

<sup>27</sup> İnalçık, a.g.e.

<sup>28</sup> Ömer Çamur, " Kamu Yönetiminde Kamu Yararının Gerçekleştirilmesinde Adaletin Önemi", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 1 (2020), s. 605-614.

<sup>29</sup> Tuğluca, a.g.e, s. 24-25.

<sup>30</sup> Mehmet, Şeker, " Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Hükümdarın Adalet Sembolü: Divanü'l Mezalim", Humanitas- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 10 (20 Aralık 2017) : s. 78-79.

anlaşmazlığın çözümünü sağlamıştır. Maverdi Hz. Peygamberin mezalim kapsamında değerlendirilecek davaları çözüme kavuşturmasının bu anlamda mezalime örnek teşkil ettiğini savunmuştur. Hz. Peygamberin ardından gelen halifelerin de mezalime girebilecek davaları çözüme kavuşturduğu düşünülmektedir. Bu sebeple halifelerin de üçüncü bir şikâyet merci olduğu savunulabilir. İlk üç halifenin umre ve haclarda halkın valilerden baskı ve zulüm görmesi gibi konuları dinleyerek bir karar verdiği ve hatta infaz gerektiren durumlarda hemen infaz kararı çıkarttığı bilinmektedir. Ek olarak Hz. Ömer'in kendisine gelen bazı şikâyetlerde tahkikat komisyonu kurarak şikâyet mekanizmasının kurumsallaşmasında etkili olduğu görülmektedir.<sup>31</sup>

İslam döneminin başlarında şikâyetlerin kabul edildiği uygulamaların pek çoğu uygulayıcının hâkim olduğu dönemle sınırlı kalmıştır. Fakat şüphe yok ki bu uygulamalar kurumsallaşmaya büyük katkı sağlamışlardır.<sup>32</sup>

Şikâyet dinleme ve var olan şikâyetleri çözüme kavuşturma geleneği hem İslam peygamberleri tarafından hem de Osmanlı Devleti sultanları tarafından idare edilmiştir. Hatta Türk Hakanları da şikâyetleri dinleyerek çözüme kavuşturmaya çaba sarf etmiştir. Sultanların ve hükümdarların şikâyet dinleme ve hüküm verme yetkileri Emeviler döneminde başlamış tarih boyunca da böyle devam etmiştir. Bu sebeple şikâyet uygulamalarının kurumsallaşması üzerinde çalışmalar yapılan uygulamaların etkisi yadsınamaz bir gerçektir.<sup>33</sup>

### **Şikâyet Uygulamalarının Kurumsallaşması**

İslam'ın mevcut siyasi yapısı ile coğrafyasının geniş sınırlara ulaşmasına bağlı olarak kurumsallaşma olan ihtiyaç kapsamında uygulamalar hız kazanmıştır. Devlet işleyişini düzene sokmak için teşkil edilen kurumların başında şüphesiz divan gelmektedir. İran'da mali kayıtlara ilişkin bilgilerin defterlerini tutan dairelere verilen bu isim, İslam'ın ilk dönemlerinde de aynı isimle anılmaktaydı. Hz. Ömer tarafından hayata geçirilen bu dairenin amacı o dönemde gelirlerin dağıtılmasını sağlamaktı. İslam devletindeki divanların sayısı Emeviler ile birlikte artmış ve neticesinde ihtisaslaşmaya gidilmiştir. Abbasiler ise Emeviler'den aldıkları divan sistemini geliştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Buna ek olarak Abbasiler tarafından merkezi özellikte bürokratik bir yönetim oluşturulmuştur.<sup>34</sup>

<sup>31</sup>Tuğluca, a.g.e., s. 21.

<sup>32</sup> Adnan Ulutaş, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilafet ve Saltanat Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, s. 27-62.

<sup>33</sup> Halil, İnalık, Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri. Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul: Kronik Kitap, Eren Yayıncılık, ISBN: 978-605-83011-2-2 2005b, s. 11-23.

<sup>34</sup>Tuğluca, a.g.e. s.,22.

## Şikâyetin Ulaşım Yolları

Şikâyetler ya da dileklerin yahut farklı konuların Divan-ı Hümayuna varması için farklı kanallar vardır. Çalışmanın bu kısmında şikâyetlerin Divan-ı Hümayuna ulaştığı yolların üstünde durulacaktır. Şikâyetlerin en yaygın ulaşım kanalı doğrudan şikâyette bulunulmasıdır. Bu başvuru mahzarla, arzuhalle ya da şahsen yapılabilirdi. Bu yoldan farklı olarak başka yollarla da divana başvuru hakkı bulunuyordu. Taşradan resmi görevliler yahut casuslarla gelen duyular, şair, düşünür ya da tarikatların çıkarmış olduğu veya kaleme aldığı eserler bu kapsamda şikâyet unsuru niteliği kazanabiliyordu. Her ne kadar başvuru kanalı olarak kullanılsa da bu durumlar çok yaygın kullanılan uygulamalar olmamıştır.<sup>35</sup>

### 2.2.3 Doğrudan Şikâyet

Şikâyetlerin en yetkili devlet kurumuna ulaşması için herhangi bir kanuni yahut idari kısıtlama bulunmamaktaydı. Devlet tebaası ile arasındaki şikâyet mekanizmasını her zaman açık tutmuş ve bu mekanizmanın gelişmesini her zaman zemin hazırlamıştır. Bunu meydana getirirken de araya herhangi bir aracı veya ön koşul koymamıştır. Dolayısıyla devlet ile toplumun iletişimini sekteye uğramaması sağlanmıştır. Kesintisiz sağlanan iletişim tebaa ve devlet açısından son derece önemlidir. Çıkarılan kanun ve alınan kararlarının uygulanıp uygulanmadığı bu bilgi akışı sayesinde öğrenilmekteydi. Bu türden bir getiri için toplumla iletişim kanallarının açık kalması son derece önem arz etmektedir. Tebaa taşrada haksızlığa uğradığı zaman doğrudan muhatap bulabileceği bir kapıya bu sayede her zaman sahip olmuştur. Bunun en başta gelen yolu şahsen başvurudur. Bu kapsamda bizzat Divan-ı Hümayuna çıkarak şikâyetin doğrudan dile getirilmesi dönemin en sık kullanılan şikâyet yolu olmaktadır.<sup>36</sup>

Şikâyette bulunacak kişinin yazma kabiliyeti bulunduğunda bu durum kalıp ifadeleri kullanacak kadar iyiye arzuhali bizzat kendisi yazabilirdi. Aksi durumda şikâyette bulunacak kişilerin büyük bir çoğunluğu bu kabiliyete sahip değildi. Bu sebeple işinde uzmanlaşmış arzuhalcilerden yardım alınmaktaydı. Şikâyette bulunacak kişi arzuhali teslim alıp şikâyetini bizzat divana çıkarak gerçekleştirebilmekteydi.<sup>37</sup>

<sup>35</sup> Mehmet, Gündüz, “Osmanlı Devleti’nde Divan-u Hümayun Kararları (1679-1680), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, s. 15.

<sup>36</sup> Hasan, Akdağ, “Osmanlı Bürokrasisinde Yazı( Tanzimat’a kadar)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004, s. 9.

<sup>37</sup> Hülya Taş, “Osmanlı’da “Şikâyet Hakkı” nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, Memleket Siyaset Yönetim, Cilt 2, Sayı 3 (2007), s. 186-204.

Divan-ı Hümayuna yapılan şahsen başvurular içine arzuhalle yapılan başvurular da eklenebilir. Hak talebi veya bir haksızlığı içeren arzuhaller haksızlığın giderilmesi talebinde kullanılmaktaydı. Ayrıca istenen bir durumun belirtilmesi veya yaşanmış olan bir yanlışlığın giderilmesini istemek yine arzuhallerin içeriği olabilmekteydi.<sup>38</sup>

#### **2.2.4 Aracı ile Şikâyet**

Kadılar tarafından aşılamayan sorunların ilk sırasında ehl-i örfün zulümleri ve eşkıya hareketleri gelmekteydi. Bu sorunlar kadılardan farklı kanallar aracılığı ile de Divan-ı Hümayuna aksettirilebiliyordu. Örneğin taşrada herhangi bir haksızlıktan muzdarip olan kişiler için bölge yetkilileri aracılığı ile çözülmeyeceğini anladıklarında bölgenin ulema eşrafından meydana gelmiş olan önde gelenlerine başvuruda bulunuyorlardı. Bu durumda onlardan bir mazhar yazılarak şikâyetin merkeze intikal ettirilmesi isteniyordu. Kimi durumlarda ileri gelenler ahaliden bu yönde bir talep gelmediği halde konuyu mektup yazarak merkeze intikal ettirebiliyordu. Buna benzer bir biçimde ahali aralarında anlaştıkları bir kişi vasıtasıyla bazı zamanlarda merkeze arzuhal de gönderebiliyordu. Ayrıca bazı devlet görevlileri ile konunun arz edilmesi ve kadıların mektup göndermesi de şikâyetin aracılar yoluyla iletilmesine örnek teşkil etmektedir.<sup>39</sup>

#### **2.2.5 Duyum Yolu ile Şikâyet**

Osmanlı İmparatorluğu içinde taşradan merkez yönetime doğru kapsamlı bir bilgi akışı olduğu aşikârdır. Bu durum bir nevi iç istihbarat ağı olarak da değerlendirilebilir. Meydana gelen bu bilgi akışı devlet görevlileri ya da casuslar aracılığı ile olmaktadır. Taşrada devletin çeşitli işlerini yürüten memurların bireysel ya da toplumsal şikâyetlere konu olabilecek hususları merkeze ulaştırması zulümden zarar görenlerin şikâyetlerini merkeze ulaştırmasına engel olunmasını ortadan kaldırmaktadır. Bu tür durumların yaşanmaması açısından padişahın farklı bölgelerden resmi yetkililer aracılığı mesaj alması yolu tercih edilmiştir. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet döneminde başlamıştır. Bu türden bilgilerin merkez ulaştırılmasına “mesmu-ı hümayun” denilmektedir. Bunun da çeşitli yolları bulunmaktadır. Taşraya herhangi bir görev için gönderilen casuslar, çeşitli işlerin takibini yapması için gönderilen memurlar ve genel huzursuzlukların ortaya çıkış sebebini öğrenmek için gönderilen müfettişler vasıtasıyla

---

<sup>38</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 50.

<sup>39</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 41.

bu duyular gün yüzüne çıkmaktaydı. Taşrada görev alan kişiler gözlemedikleri genel adaletsizlik ve huzursuzlukları raporlar halinde merkeze iletmekle mükellefi.<sup>40</sup>

Osmanlı Devleti'nde merkez yönetimi herhangi bir konu hakkında “*mesmu'-ı hümayun*” gerçekleştiğinde divana direkt olarak bir dava ulaşmasını beklemeden taşrada yer alan yönetici kimselerin tebaaya karşı olan farklı tutumları düzenlemek maksadıyla bir takım tedbirler içiren adalet nameler çıkarmıştır.<sup>41</sup>

Özel müfettişlerden gelmekte olan raporlar doğrultusunda adalet nameler yahut kanunlar çıkartılmaktaydı. Genel şikâyetler kapsamında umumi düzenlemeler yapılırken bir yönetici hakkında gerçekleşen şikâyet sonucu yöneticinin ölümü yahut azli söz konusu olabilmekteydi.<sup>42</sup>

Taşraya merkez yönetiminden gönderilen adalet fermanlarında haksızlıkların hangi türde olduğu açıklanmakta ve yöneticilere tembihlerde bulunmaktadır. Yaşanan olayın boyutuna yahut önem derecesine göre ferman göndermekle yetinilmediğinde olayları kovuşturması açısından mübaşirlerin de görevlendirildiği göz ardı edilmemelidir. İşin içine yöneticilerin de karıştığı şekavet derecesine yükselmiş olaylarda beraberinde özel kuvvetler bulunan özel müfettişler bölgeye gönderilmekte ve durum daha fazla büyümeden bir neticeye bağlanmaktadır.<sup>43</sup>

## 2.2.6 Tekke ve Tarikatlar ile Şikâyet

Tebaanın şikâyetlerinin Divan-ı Hümayuna gelmesinde etkili olan başka bir kanal ise tarikatlardır. Tarikatlar ve tarikatlara bağlı olan zaviye cinsi tasavvufi yapılar şikâyetlerde önemli rol oynamıştır. Farklı kanallar kadar çok kullanılmasa da bu kanal aracılığı ile de Divan-ı Hümayuna şikâyet intikal etmesi söz konusudur. Birbiriyle haberleşme ağı bulunan bu yapılar Osmanlı Devleti'nin her köşesine yayılmış durumdaydı. İmparatorluğun tüm köşelerine yayılmış bir merkezde şubelerinin olması da kaçınılmazdır. Tarikatların merkezinde bulunan şeyhler tarikata bağlı dervişlerin hayatını kontrol eden ve yönlendiren kişi konumunda bulunmaktadır. Yönetici konumunda bulunan tarikat şeyhlerinin dervişleri üstünde olduğu kadar halk üstünde de bir etkisi bulunmaktadır. Osmanlı Devlet kuruluş döneminden itibaren bu tür yapıları desteklemiş ve gelişimlerine engel olmamıştır.<sup>44</sup>

<sup>40</sup> Tuğluca, a.g.e. s.51.

<sup>41</sup> İnalçık, a.g.e. s. 11-23.

<sup>42</sup> Ahmet Erdoğan, “ Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar”, Doktora Tezi, Sivas, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 11-36.

<sup>43</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 51.

<sup>44</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 51.

Zaviye ve tarikatlar Osmanlı Devleti için her dönem farklı bir konuma sahip olmuştur. Bu anlamda hükümdarlar üstünde önemli bir nüfuzun oluşmasına sebep olunmuştur. Zaviye ve tarikatlar doğal olarak bu durumun bilincinde olmuş ve gerektiği zaman bu gücü kullanmaktan çekinmemiştir. Bu kapsamda tebaa zor durumda kaldığı zaman bu tür yapılara ulaşmakta ve şikâyetlerini buraya iletmeyi uygun görmüştür. Tarikat şeyhleri hem toplum üstündeki hâkimiyetini daha da artırmak hem de merkezdeki varlığını daha yoğun hissettirmek için bazen ise yalnızca yardım amacıyla taşra halkının rahatsızlıklarını merkeze iletmekten çekinmiyordu. Eğer ki tarikat şeyhinin merkezde etkinliği bulunuyorsa gönderilen bir dervişle şikâyet merkeze iletiliyor ve konu dolayısıyla Divan-ı Hümayuna aksettirilmiş oluyordu.<sup>45</sup>

### 2.2.7 Edebi Yol ile Şikâyet

Yakınma içeren şikâyetlerin merkez teşkilata iletilmesi amacıyla kullanılan bir diğer yol ise edebiyat olarak görülmüştür. Dönemin kanaat önderi olarak adlandırılacak şair, yazar yahut devlet adamları kaleme aldıkları çeşitli eserlerde bazı şikâyetlere de yer vermekten geri durmamıştır. Bu tür kanaat önderleri bazı zamanlar layihalarıyla bazı zamanlar ise şiirleriyle devletin işleyişi ve yapısında toplum yaşantısını göz önünde bulundurarak meydana gelen eksiklikleri ya da yanlışları dile getirmiştir. Bu türden olan yakınmalar resmi bir şekilde şikâyet için yapılan başvuru kadar etkili olmasa da tamamen göz ardı edildiğinden bahsetmek mümkün değildir. Ortaya koyulan eserlerin bir kısmının padişaha atfen bir kısmının ise dolaylı yoldan dile getirildiği, bazı eserlerin ise bizzat padişahın talepleri doğrultusunda kaleme alındığı bilinen bir gerçektir. Edebiyat yolu ile kaleme alınan eserlerin farklı iki türü bulunmaktadır. Birinci tür eseri kaleme alan kişinin kendisiyle alakalı sorunları dile getirmesi şeklinde tezahür ederken diğer yol ise toplumda bulunan bir haksızlığın, yanlışlığın, isteğin ya da şikâyetin eserde ele alınması şeklinde ortaya çıkmasıdır. Fuzuli'nin bir vakıftan maaş almak için vermiş olduğu çaba kişinin kendisiyle ilgili istek ve şikâyetleri için edebi yola başvurusunun en güzel örneğidir.<sup>46</sup>

Toplumsal sorunların edebi eserlerde dile getirilmesi akrabaya, ölüme, eşe ve dosta, sevgiye, aşka, idari ve ekonomik konuları barındırır şekilde olabilmekteydi. Nef'i'nin devlet adamları ile padişaha yönelik şikâyetleri bu kapsamda değerlendirilebilecek bir eserdir.<sup>47</sup>

<sup>45</sup> Faroqi, 'den aktaran Murat Tuğluca, 1997, s.52.

<sup>46</sup> İnalçık, a.g.e. s.16-92.

<sup>47</sup> Metin Akkuş, Ahmet, Mumcu, " Nef'i ", İslam Ansiklopedisi, Test Yayını. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefi> adresinden (1 Haziran 2023) tarihinde erişildi.

Yönetimde ortaya çıkan bozukluğun çok açık bir şekilde hissedildiği II. Murad zamanında bir gazal aracılığı ile sunulan arzuhalde padişahın ilgisiz oluşu açık bir biçimde tenkit edilmiştir. Edebi metinlerden farklı olarak layiha ve nasihatnamelerde de devlet adamları tarafından sıklıkla şikâyetlerin dil getirilmesi söz konusu olmuştur. Bu durumlar ahalinin hoşnut olmadığı durumların genel bir biçimde devlet merkezine aktarılması biçiminde değerlendirildiğinde edebi tarafın bir diğer versiyonu olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Layiha ve nasihatname yazarları, resmi bir görevde bulunmaları sebebi ile hizmette buldukları devlette gördükleri olumsuzlukları kendi bakış açıları kapsamında ele alan kişiler olarak değerlendirilebilir. Kendilerinin de şikâyet inceledikleri göz önünde bulundurulduğunda devlet adamları tarafından şikâyetlerin dile getirilmesi son derece mühim olmaktadır.<sup>48</sup>

Edebi açıdan ortaya konan eserlerin çok büyük bir kısmında devlet kurumları ve genel konular şikâyet edilmiştir. Nabi'nin "*Hayriname*" adlı eserinde dönemin ayanları ile ilgili şikâyet konuları ihtiva edilmektedir.<sup>49</sup>

### 2.3 Klasik Dönem Şikâyet Kurumları

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hâkim bulunan klasik Türk töresi varlığını çok fazla koruyamamıştır. Bu durumun ortaya çıkması Osmanlı Devleti'nin sonraki dönemlerinde klasik Türk töresinde uzaklaşmasına sebep olmuştur. Buna bağlı şekilde şikâyet kurumları da bir nebze olsun şekil değiştirmiştir. Klasik döneme Osmanlı Devleti'nde halkın şikâyetleri iletebilmesi için farklı yolları bulunmaktaydı. Tebaa doğrudan padişaha başvurabildiği gibi bürokratik yöntemleri de kullanabilmekteydi. Ayrıca Divan-ı Hümayun ve Şeyhülislam tebaanın başvurabileceği diğer şikâyet yolları idi.<sup>50</sup>

Osmanlı Devleti'nde yürütmenin başı olarak padişah kabul edilirdi. Divan-ı Hümayun' un başkanlığını icra organı olarak padişahlar yürütürdü. Yürütme fonksiyonunda padişaha yardımcı olanlar yetilerini padişahıtan alırlar ki bunlar Sadrazam, Şeyhülislam ve Divan-ı Hümayun' dur.<sup>51</sup>

Osmanlı Devleti öncesinde bulunan Mezalim mahkemeleri şikâyet için oldukça mühim kurumlar olmuştur. Osmanlı Devleti pek çok kurumu kendinden önceki Türk-

<sup>48</sup> Yunus, İnce, "II. Murad Dönemi'nde Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlamasında Timurların Etkisi", Sutad, Sayı 43 (23 Temmuz 2017): s. 461.

<sup>49</sup> Mübahat, Kütükoğlu, "Hayriyye", İslam Ansiklopedisi, Test Yayını. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayriyye> adresinden (2 Haziran 2023) tarihinde erişildi.

<sup>50</sup> Ahmet, Mumcu, "Divan-ı Hümayun", İslam Ansiklopedisi, Test Yayını. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun> adresinden (23 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>51</sup> Hasan Tahsin Fendoğlu, "Kamu Denetçiliği Kurumu ve Osmanlı", Adalet Dergisi, Cilt 1-2, Sayı 62-63, 2019, s. 165.

İslam devletlerinin geleneğinden alırken mezalim mahkemelerini doğrudan almayı tercih etmemiştir. Bunun yerine şikâyetlerin dinlenip karara bağlanması için çok sayıda kurum kurmuştur. Bu bağlamda öncelikle şikâyet dinleme mekanizmalarını tek çatı altında Divan-ı Hümayun olarak toplamıştır. Yerelde ise çok sayıda şikâyet kabul eden kurum meydana getirmiştir. Bu kurumlar özellikle klasik dönemde oldukça etkin kullanılmıştır. Vezir-i azam tarafından başkanlık edilen şekilde faaliyet yürüten İkinci divanı, Cuma divanı ve Çarşamba divanı, bu bağlamda şikâyet dinleme görevlerini yerine getirmiştir. Ayrıca kazasker tarafından kurulan divanlarda, sancak ve eyalet divanları ile kadı mahkemelerinde mezalim mahkemeleri dâhilinde ve kamu hukuk alanındaki hususlara ilişkin çeşitli şikâyet dinlenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti, mezalimle alakalı hususlarda yapılacak şikâyetler için başvuru kurumu adedi fazlaştırmış ve mercilerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu durum da şikâyette bulunacak kişilerin şikâyetlerini yetkili mercilere ulaştırmasında çok daha iyi bir imkâna sahip olmalarını sağlamıştır.<sup>52</sup>

Osmanlı Devleti yargı teşkilatını oluştururken daha önceki İslam ve Türk Devletlerinden istifade ederek kendi yargı sistemini meydana getirebilmişti.<sup>53</sup>

### 2.3.1 Padişah

İslamiyet'te kişiler arası olan ya da kamu hayatını ilgilendiren konuları şeriat kanunları düzene koymaktadır. İslamiyet'e dâhil olan bir padişah yalnızca şeriat hükümlerinin uygulanmasında gözetici olabilmekte ve kanun koyucu sıfatına da haiz olunmaması gerekmektedir. Hatta dinin sıkı yorumu kapsamında uygulama anlamında karara varılması gerektiğinde Kur'an içinde bulunan değişmesi mümkün olmayan ilke ve kurallara uygun biçimde yorum yapılması gerekmektedir. Dine sıkı bir bağlı bulunan bu yorumun yanı sıra Müslüman toplumların bekasının sağlanması adına din dışı bir kuvvet sebebiyle ortaya çıkan bir otoritenin var oluşu anlayışının benimsendiğini de belirtmek gerekir.<sup>54</sup>

Padişah yürütmenin başındadır. Teorik anlamda yine bazı hususlarda son karar veren kişi padişah olmuştur, bu hususlar savaş açmak ve atama ile ilgili konulardır. Ortadoğu devlet geleneği ile de bağlantılı olarak günümüzün hükümetlerine benzetilerek padişahın yürütme yetkisini kullanabilmesi açısından merkezde Divan-ı

<sup>52</sup> Halil, İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600), İstanbul: Optimum Basım, 31.Baskı., 2022, ISBN 978-605-763509-9, s. 117-133.

<sup>53</sup> Hasan Tahsin Fendoğlu, " Kamu Denetçiliği Kurumu ve Osmanlı", Adalet Dergisi, Cilt 1-2, Sayı 62-63, 2019, s. 166.

<sup>54</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 30-31.

Hümayun bulunmaktadır. Kurumda padişahın yürütme yetkisini üstüne almış bulunan ehl-i seyf/ehl-i örf olarak adlandırılan vezirler vardır.<sup>55</sup>

Osmanlı'nın şeriatın üstünlüğünü kabul ederek hareket ettiği izahattan varestedir. Bunun yanı sıra kuruluş döneminin akabinde özellikle 15. Yüzyılın başlarında açıklanan sıkı din bağın getirdiği dogmatik yorumun kimi kurumları tarif etmede yetersiz kalması ve buna takiben devlet yönetiminin konu olduğu alanlarda kanun yapma gücünün hükümdar konumunda olan padişahın yetkisi şeklinde kabul edilmiş olduğu ortadadır.<sup>56</sup>

15. yüzyıl sonunda her ne kadar padişahın Divan-ı Hümayuna başkanlık etmesi bırakılmış ve yürütmeye ilişkin tüm kararlar kazasker ve sadrazama bırakılmış olsa da toplantılarda görüşülen hususların son karar verici mercii olarak padişaha sunulması devam etmiştir. Kararların arz yoluyla padişaha sunulması padişahlık makamının son karar verici makam olması açısından önemini göstermektedir. Padişahın Divan-ı Hümayuna devretmiş olduğu yetkiden farklı olarak bizzat kendisinin de yargılama yaptığı yetkisi de bulunmaktadır. Gerçekleşen bu yargılamalar şer'i hukuktan ziyade örf'i hukuka ilişkin konular olmaktadır. Padişahın örf'i hukukun yaratıcısı olduğu düşünüldüğünde yeni kurallar yaratması mümkün görünse de bu konuda da padişahın yetkileri sınırsız kılınmamıştır. Padişahın yargılamayı yaparken şer'i hukuk kurallarını aşmaması gerekirken, kendi oluşturduğu örf'i hukuk kurallarının da sınırlarını aşmaması gerekmektedir.<sup>57</sup>

### 2.3.2 Bürokrasi

Vezir-i azam Osmanlı Devleti'nde padişahın ardından en güçlü kişi konumuna sahiptir. Padişah tarafından tüm yetkilerin devredilebildiği ve mutlak bir güce sahip olan bu makam, padişahı temsil etmekte ve Divan-ı Hümayuna da kimi zaman padişah adına başkanlık etmektedir. Ayrıca bu divanın iş yükünün azaltılması amacıyla oluşturulmuş farklı divanlara da vezir-i azamın başkanlık ettiği bilinmektedir. Çarşamba Divanı, Cuma Divanı ve İkinci Divanı adlarıyla anılan bu divanlar temelde Divan-ı Hümayunun yükünü azaltmak maksadı gütmekteydi. Bu divanlar da Divan-ı Hümayun gibi haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin şikâyetlerini ele alıyordu. Divan-ı Hümayunun alt divanları olan bu divanlar ayrıca tamamlayıcı bir niteliğe sahip bulunuyordu.<sup>58</sup>

<sup>55</sup>Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", s. 144-145.

<sup>56</sup>Eyüp Baş, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre)", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 2 (2011), s. 55-84.

<sup>57</sup>Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", s. 144-145.

<sup>58</sup>Ahmet Mumcu, Divan-ı Hümayun, Ankara: Phoenix Yayın Evi, 4. Basım, 2007, ISBN 9789944931236, s. 64.

İdari ve devlet işleri Divan-ı Hümayunda görülmekte iken, ikincil öneme sahip işlerin görüşülmesi için bir ihtiyaç doğmuş ve bu bağlamda doğrudan vezir-i azama bağlı olan İkinci Divanı ortaya çıkmıştır. İkinci Divanı doğrudan Divan-ı Hümayundan artan konuların görüşüldüğü bir divan olsa da zamanla buradaki konuların da bir önem sıralaması olmadan görüldüğü olmuştur.<sup>59</sup>

Vezir-i azamın bir başka divanı olan Cuma Divanı, ilk olarak kanuni döneminde kurulmuş bir divandır. Bu divanın Divan-ı Hümayun ile bir görev paylaşımının bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Bu divan için en önemli husus ise yalnızca dava dinlemesi herhangi bir hüküm vermemesidir. Bu sebeple bu divana Huzur Murafaası da denilmektedir.<sup>60</sup>

Vezir-i azam başkanlığı ile oluşturulan bu mahkemelerin merkezdeki mekanizmada şikayet durumu bakımından iki işlevi olduğu söylenebilir. İlki mahkemeler aracılığıyla da görülen ve karara bağlanan davaların kontrol işlevidir. Diğeri ise şikayetlerin direkt olarak bu divana başvuru yapılmasıdır. Böylelikle Divan-ı Hümayunun sorumluluklarının azaltıldığı görülmektedir.<sup>61</sup>

Diğer bir divan olan Çarşamba Divanına Vezir-i azamdan farklı bir Divan-ı Hümayun üyesi katılmazdı. Bu divanda vezir-i azama genellikle İstanbul ve Bilad-ı Selase kadıları eşlik ederdi. Bu divanda da Cuma Divanında olan tertipler dava dinlenirdi. Bu kapsamda vezir-i azam dava dinler ve anlaşmazlıkları giderirdi. Görülen davalar ve verilen hükümlere bakıldığında Çarşamba ve Cuma Divanları mahkeme kararlarının kontrol fonksiyonuna sahiptir.<sup>62</sup>

### 2.3.3 Divan-ı Hümayun

Orta Asya ve İslam devlet anlayışı kapsamında devlette en üstün gücün padişah olduğu ve çok geniş bir yetkisinin bulunduğu konusunda bir duraksama yoktur. Padişahın iradesiyle sınırlı bulunsa da padişahın ardından vezir-i azam idaredeki en kuvvetli ikinci konumunda bulunmaktadır. Bu duruma karşın vezir-i azam yalnız başına karar alma iradesine haiz olamamış, kimi devlet meselelerinin farklı devlet ileri gelenleri ile beraber tartışılarak karara varılması arzu edilmiştir. Neticede bir kısım meselelerin tartışıldığı bu divana Divan-ı Hümayun adı verilmiştir.<sup>63</sup>

---

<sup>59</sup>Tuğluca, a.g.e., s. 39-40.

<sup>60</sup> Mustafa Şentop, Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, İstanbul, Klasik Yayınları, 2. Cilt, 2005, ISBN 9758740237, s. 15-162.

<sup>61</sup> Mumcu, a.g.e.

<sup>62</sup> Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, Belleten, Cilt 65, Sayı 244, 2001, s. 959-1006.

<sup>63</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 39; Manav, a.g.e. s.51-54.

Divan, Osmanlı'da yürütme organı niteliğine sahip biçimiyle adlandırılabilir. Esasen devlet işlerinin görüldüğü divan olarak anılsa da Osmanlı Devleti Divan-ı Hümayunu farklı meseleler görüşmek için de kullanmıştır. Vezir-i azam bu divana padişah vekili olarak başkanlık yapmaktadır. Ancak divanın asıl başkanının padişah olduğu unutulmamalıdır. Keza divanda ele alınan konular hakkındaki son kararlar arz yoluyla padişah onayından geçmekte ve bu sayede yürürlüğe konulmaktadır. Vezir-i azam, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, defterdar, nişancı, Kubbealtı vezirleri, yeniçeri ağası, kaptan-ı derya ve Rumeli beylerbeyinin bulunduğu divanda idari meseleler, siyasi, askeri ve mali konular başta olmak üzere pek çok konu görüşülmektedir. Burada elçiler kabul edilir, padişah tarafından vaz edilen konular görüşülür ve memlekete ilişkin konular karara bağlanırdı.<sup>64</sup>

Devleti ilgilendiren konuların görüşüldüğü bir yer olmaya ilave olarak Divan-ı Hümayun için şikayet mekanizmasını tanımını yapmak isabetli olacaktır. Tebaanın her türlü şikayetlerini iletebildiği bu divan, yapılan başvuruları değerlendirerek karara bağlayan bir mekanizma görevini görmekteydi.<sup>65</sup>

#### 2.3.4 Şeyhülislam

Şeyhülislamlık ilk kez 10. yüzyılda kullanılmıştır. Hukuki konular için hakim zat anlamı taşıyan Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında aynı konumda yer alan kişilere hoca efendi yahut müftü denilerek kullanılmıştır. Fatih Kanunnamesi ile bu isim müftü olarak değiştirilmiştir.<sup>66</sup>

Kanuni zamanından sonra bu söz konusu olan kişilere Şeyhülislam adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde saltanat kanadını Vezir-i azam tarafından temsil edilmiştir. Halifeliğin gelmesiyle hilafet kanadını da Şeyhülislam temsil etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk ve son zamanları bir kenara bırakıldığında ilmiye sınıfının başı her dönemde Şeyhülislam olmuştur. Yetkileri ele alındığında 1574 yılına kadar ciddi bir yetkisinin bulunduğu görülmemektedir. 1574 tarihine kadar mevali ve müderris denen kadılar Şeyhülislam tarafından atanmakta diğer atamalar ise kazaskere bırakılmaktaydı. 1574 yılından itibaren Şeyhülislamlar kaza kadıları, müderrisler ve hatta kazaskerleri de atayacak derecede yetkiye sahip olmuşlardır. Ancak kazasker atamalarında sadrazamın da görüşünün alınması sağlanmıştır. Şeyhülislamın görevlerine bakıldığında en önemli

<sup>64</sup> Osman, Kaşıkçı, "Osmanlı Döneminde Vezir-i Azam (Sadrazam)", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, s. 112-115.

<sup>65</sup> Savaş, Yılmaz, "Divan-ı Hümayunda Alınan Kararların Şeriyye Sicillerine Yansımalarına Örnekler", Bilimname Düşünce Platformu, Cilt 2017, Sayı 34 (31 Ekim 2017): s.537.

<sup>66</sup> Murat, Akgündüz, Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlık. <https://altaylı.net/klasik-donem-osmanli-devlet-teskilatinda-seyhulislamlik.html> adresinden (29 Mayıs 2023) tarihinden erişildi.

görevin fetva vermek olduğu görülmektedir. Yasama görevine olan katkısı da büyük olan Şeyhülislam kamu yararına gördüğü görüşleri padişaha arz etme yetkisine de sahiptir.<sup>67</sup>

16. yüzyılın başlarından itibaren Şeyhülislam prestij ve rütbe açısından üstünlük kazanmasına ve şanını rağmen Divan-ı Hümayunda kendine yer bulamamıştır. Ancak makamın getirmiş olduğu prestijden dolayı yüksek siyasi çevrelere ulaşabilmiş ve padişaha sık sık erişme şansı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Şeyhülislamın otoriteleri öyle çok artmıştır ki önemli devlet adamları gerçekleştirecekleri eylemlerin meşruluğunu Şeyhülislamlara danışmıştır. Padişahların ülkeyi şeriata dayanarak yönetmesi gerektiğinden verecekleri tüm siyasi kararların doğru ve meşru olması için Şeyhülislamın görüşünü almak ihtiyacı hissetmişlerdir. Şeyhülislamdan ziyade şikâyet konularında kadıların dava görme ve hüküm verme yetkisi bulunmaktaydı.<sup>68</sup> Padişah dâhil herhangi bir kimsenin tesirinde kalmadan bağımsız şekilde çalışan kadılar, verdikleri kararlar neticesinde Divan-ı Hümayun tarafından denetlenmişlerdir. Kadılar Osmanlı Devleti yönetiminde her zaman söz sahibi olmuşlardır. Her kasaba ve her şehir bir kadı yönetiminin altında bulunmakta ve dini her ne olursa olsun bir kadı mahkemesine başvurma hakları bulunmaktadır. Bu durumun sağladığı en büyük avantaj da meydana gelen haksızlıkların ya da anlaşmazlıkların çok çabuk olarak çözülmesi ve konunun Divan-ı Hümayuna gitmesine gerek kalmamasıdır.<sup>69</sup>

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının ikinci reisi ve yargı teşkilatının başı kazasker olmuştur. Kadı askerlik olarak anılan bu makama ilk olarak Abbasiler döneminde yer verilmiştir. Makam, Selçuklular, Memlûklüler, Harzemşahlar, Eyyübiler ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde de varlığını muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti'nde kazaskerlik Orhan Gazi tarafından hayata geçirilmiş ve ilk atama Bursa Kadısı olarak atanan Çandarlı Halil ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde yargı gücü kapsamında Divan-ı Hümayuna katılmakta olan ve asker sınıfının hukuki ve şer'i işlerine bakan kazaskerler 17. asra kadar sadrazam tarafından atanmıştır. Bu tarihten itibaren kazaskerlerin atamalarını Şeyhülislamlar yapmaya başlamıştır.<sup>70</sup>

<sup>67</sup>Mehmet,İpşirli,“Şeyhülislam”, İslam Ansiklopedisi, Test yayını. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> adresinden (29 Mayıs 2023) tarihinden erişildi.

<sup>68</sup> İpşirli, “ Şeyhülislam”, İslam Ansiklopedisi, Test yayını. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> adresinden (29 Mayıs 2023) tarihinden erişildi.

<sup>69</sup> Manav, “ Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi”, s. 105-107.

<sup>70</sup> Cihan Kılıç, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, Turkish Academic Research Review, Cilt 3, Sayı 1, 2018, s. 153-170.

### 2.3.5 Ahilik

Anadolu'da birliğin, beraberliğin ve toplumsal düzenin korunması adına Ahilik teşkilatının önemi büyüktür. Ahilik teşkilatı, toplumsal düzeni ve refahı sağlayan, halkın manevi ve maddi anlamda tüm ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde teşkilatlanana bir kuruluş olarak görülmektedir.<sup>71</sup>

Zaman içinde büyük bir teşkilatlanma yaşayan ahilik kendi içinde bir takım disiplin uygulaması bulunan bir kurum halini almıştır. Ahi birlikleri içinde yer alan sistem ve üyelerin ahilik kaidelerine ve prensiplerine uygun davranıp davranmadığı denetlenmekteydi. Ahilik kaidelerine uymayan kişilere ise ibret olması açısından çeşitli cezalar verilirdi. Bu noktada ahilik prensiplerinin korunabilmesi için şikâyet hakkının herhangi bir kısıtlama olmadan herkese tanındığını belirtmek gerekir.<sup>72</sup>

Bu kapsamda ilgili şikâyetler esnaf olan kişilerin birbiri ile alakalı şikâyetleri ya da esnaf olmayan kişilerin esnaf hakkında olan şikâyetleri ilgili esnafın ya da meslek grubunun yiğitbaşına başvurmak kaidesiyle yapılandır. Ayrıca farklı meslek gruplarında yer alan iki esnafın birbiriyle olan anlaşmazlıklarında taraflardan birisi debbağ değilse şikâyet yiğitbaşına iletilirdi. Bu durumun sebebi debbağ esnaflarının pirinin Ahi Evran olması nedeniyle diğer esnafardan ayrıcalıklı olmasından kaynaklanmaktaydı.<sup>73</sup>

Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran, kurucu olarak ahiliği fütüvvet ilkleri ile harmanlamıştır. Ahlakla zanaatın ahenkli bir birleşimi olan müessese, en prestijli olduğu dönemde son derece etkin bir yapıya sahip olmuştur. Anadolu halkının alın teri ile geçinmesi, minnetsiz yaşaması, ulus sevgisini benimsemesi ve kendine güvenen zanaatkârların yetişmesi için istemin işleyiş ve fikri temellerini atmış olan Ahi Evran, aynı zamanda sistemin biçimini ve yönünü de tayin etmiştir.<sup>74</sup>

Yiğitbaşı yapılan şikâyetleri iki biçimde değerlendirir ve bir sonuca bağlardı. İlgili şikâyet basit bir konu olduğunda herhangi bir toplantı ya da istişare yapılmaksızın karara kendi bağlar önemli görülen davalarda ise esnaf birliğinin üyelerini bir araya getirerek fikirlerine başvururdu. Esnaf birliği ile yapılan toplantı neticesinde ilgili şikâyet karara bağlanır ve uygulanırdı. Eğer konu kendisinin karar veremeyeceği türde ise esnaf şeyhine başvuru yapılır ve son karar esnaf şeyhi verirdi. Ayrıca yiğitbaşı

<sup>71</sup> Aysel, Aksoy, "13. Ve 14. Yüzyılda Anadolu' da Ahilik Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti", Medeniyet ve Toplum, Cilt 2, Sayı 1 (30 Temmuz 2018): s. 24-28.

<sup>72</sup> Ziya, Kazıcı, "Ahilik", İslam Ansiklopedisi, Test yayını. [https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik\\_adresinden](https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik_adresinden) (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>73</sup> İsmet Uçma, Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik, İstanbul: İşaret Yayınları, 2011, ISBN 9789753501422.

<sup>74</sup> Arif Hüdai Köken, Niket Örnek Büken, Ahi Evran (1171-1261) ve Ahilik ile Hekimlik Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme, Lokman Hekim Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2018, s. 54-70.

tarafından verilen kararlara Ahi Baba vekiline başvurmak kaydı ile itiraz edilme imkânı da bulunmaktaydı.<sup>75</sup>

Çok uzun zamandır süregelen Türk medeniyetinin Anadolu'nun fethine bağlı olarak İslam kültürü ile tanışması sonucu kaynamasından doğan ahilik, kuruldukları dönemden dağıldıkları döneme kadar toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik tanzim eden önemli bir müessese olmuştur.

Keyfi bir uygulama yapılmaması ve hakların kötüye kullanılmaması için ahi birlikleri büyük meclis adı verilen bir organla denetlenirdi. Büyük meclis ahi birliği şeyhinin baktığı konuları inceler verdiği kararlar sebebiyle kusurlu bulunan şeyhler meclis tarafından görevinden alınırdı.<sup>76</sup>

Ahi birliklerinde uygulanan cezalar şikâyetlerin yerelde çözülmesi ve ahilik kaidelerinin sekteye uğramaması için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda şikâyetin muhataplarına ağır cezalar verilmesinden de kaçınılmıştır. Cezalar yıkıcı değil yapıcı bir niteliğe sahip ve kaynaşmayı sağlayacak barışçıl uygulamalar olmuştur. Ancak ahilik sisteminde şikâyet kapsamında büyük suçlar için uygulanan caydırıcı cezalar da bulunmaktaydı.<sup>77</sup>

- Hammaddelerin dağıtılmasına imkân vermemek
- Ürün satış hisselerinden mahrum bırakılmak
- Suçluyu ikramda bulunmaya ya da masraf yapmaya mecbur bırakmak
- Kişiyi dükkân kapatmasına, kurban kesmesine ya da lokma dağıtmasına mecbur bırakmak
- Süresiz veya kısmi süreli olarak selamlaşmayı kesmek ve yardım almaktan mahrum bırakmak
- Süresiz olarak ya da bir süreliğine ahi birliklerinden atmak

Dava neticesinde kişiye verilen cezaların kabul edilmesi beklenirdi. Yiğitbaşı tarafından dava sonucunda davalıya “*yolsuzsun*” denilerek davanın sonuç tebliğ edilirdi. Bunun üstüne davalı kişi yolunun açılması maksadıyla ne buyrulduğunu sorar aldığı cezayı öğrenir ve “*yolumdayım*” diyerek hükmolunan cezaya razı olurdu. Şikâyete bağlı olarak görülen davada verilen cezanın kabul edilmemesi durumunda daha ağır yaptırımlar uygulanırdı. Kişinin cezaya itiraz etmesi cezanın uygulanmasına engel olmaz, verilen cezalar tebliğ edildikten hemen sonra uygulamaya konurdu.<sup>78</sup>

<sup>75</sup> İlhan, Şahin, “Yiğitbaşı”, İslam Ansiklopedisi, Test yayını. [https://islamansiklopedisi.org.tr/yigitbasi\\_adresinden](https://islamansiklopedisi.org.tr/yigitbasi_adresinden) (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>76</sup> Bahattin, Keleş, “ Bir Esnaf Teşkilatı Olan Ahiliğin İdari ve Mesleki Yapısına Genel Bir Bakış”, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt 117, Sayı 231 (16 Aralık 2017): s. 145-146.

<sup>77</sup> Uçma, a.g.e. s. 19-224.

<sup>78</sup> Keleş, “ Bir Esnaf Teşkilatı Olan Ahiliğin İdari ve Mesleki Yapısına Genel Bir Bakış”, s. 151-152.

Ahi birliklerinin vermiş olduğu en ağır ceza kişinin süresiz ya da bir süreliğine uzaklaştırılmasıdır. Bu ceza “Yolsuz Cezası” olarak adlandırılırdı. Bu cezanın verilme nedenleri, kalitesiz ve bozuk mal üretmek ya da fazla fiyatla satmaktır. Ahi birlikleri her şikayeti çözüme kavuşturamıyordu. Ahi birliklerinin karar veremeyeceği boyutta olan esnaf şikâyetleri önce yiğitbaşına, yiğitbaşından Ahi Baba şeyhine, Ahi Baba şeyhinden ise Kethüdaya giderdi. Sonuç olarak esnafla ilgili bu büyük sorunlar Kethüdadan arzuhal ile Divan-ı Hümayuna yönlendirilirdi. Bu yapı Ahi birliklerinin var olan şikayetleri Divan-ı Hümayuna yönlendirilmeden çözüme kavuşturulan bir düzenektir. Böylelikle her türlü anlaşmazlıklar ya da şikayetlerin çözümü için divan meşgul edilmeyecek ve daha hızlı çözüm sağlanması için zaman kazanılmış olacaktır.<sup>79</sup>

### 2.3.6 Kadı

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren şer’i usuller benimsenmiş bir devlettir. Bu durum fethedilen her bölgeye bir yönetici tayin edilmesini zorunlu kılmıştır. Şer’i usullerin benimsenmesi ise atanan yöneticinin bir kadı olmasına sebep vermiştir.<sup>80</sup>

Osmanlı hukukunda yargı otoritesi padişaha ait olup, padişahlar bu yetkilerini kadılar aracılığıyla kullanmışlardır. Yargı yetkisi padişahtan kadıya vekâlet yöntemiyle geçmekle birlikte, yargılama yetkisinin gerçek sahibi olan padişah, her zaman için vekili olan kadının verdiği kararları kontrol etme, gerekli gördüğü durumlarda iptal etme, yeniden yargılama yapma kararını verme veya başka bir görevliyi aynı konu hakkında yargılama yapması için görevlendirme yetkisine sahip olmuştur.<sup>81</sup>

Farklı monarşilerdeki gibi Osmanlı Devleti için de adaletin sağlanması padişahın sorumluluğunda bulunmuştur. Padişahın sorumluluğunda olsa da tüm ülkede meydana gelen adli olayların tek biri kişi tarafından kontrol edilemeyeceği açık olduğundan padişah yerine bu görevleri yerin getirecek memurların atanması zaruri olmuştur. Öyle ki Osmanlı Devleti’nin ilk hükümdarı olan Osman Bey tarafından atanan ilk iki memurdan birisi kadı olmuştur.<sup>82</sup>

Kadı mahkemeleri mezalim ilişkin olan davaların dinlenmesini ve çözüme kavuşturulmasını sağlamışlardır. Osmanlı’dan önce hüküm sürmüş olan devletlerden ayrı biçimde Osmanlı Devleti’nde kanunname sayesinde kadıların şer’i davalar dışında

<sup>79</sup> Uçma, a.g.e. s. 19-224.

<sup>80</sup> Armağan, a.g.e. s. 140-145.

<sup>81</sup> Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, 2014, s. 76.

<sup>82</sup> İlber, Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat, 6. Baskı, 2017, ISBN 9789757352105, s. 162-163.

idari davlara bakabilmesi de sağlanmıştır. Bu davalara örnek olarak Anadolu'nun Urfa kentinde bulunan Barhom adlı bir kişi, devlet adına mal ve erzak almakla görevli olan İsmail Ağa isimli bir şahıs hakkında şikâyette bulunmuş, şikâyetçinin iddiasına göre devlet görevlisi olan İsmail Ağa isimli şahıs başka bir evden alması gereken buğday ve arpayı Barhom'un evinden temin etmiştir. Barhom adlı kişi tarafından söz konusu mallar geri alınmak istediğinde ise İsmail Ağa mallarını satarak mallardan sağlanan kazancın devlete ilettiğini bu durumu da defter kayıtları ile kanıtlayabileceği aktarır. Kadı mahkemesi tarafından incelenen defterde Barhom adına bir kayıt bulunmadığı, Barhom'dan alınan arpa ve buğdayın başka bir kişi adına kaydedildiği görülmüştür. Buna ek olarak iddiacının arpa ve buğdayının devlete teslim edildiğın dair herhangi bir kayda da rastlanmaz. Bu durum üzerine İsmail Ağa'nın almış olduğu arpa ve buğday miktarının Barhom'a iade edilmesine karar verilir.<sup>83</sup>

Şikâyet mekanizması içinde kadıların üstlerine düşen başka bir görev de şikâyetlerin Divan-ı Hümayuna ulaştırılması sorumluluğudur. Diğer bir deyişle devletle tebaa arasında kadılar tarafından bir köprü görevi üstlenilmektedir. Kadılar taşrada mülkü idari amir sıfatına sahip olarak görev yapmaktadır. Kadılar bölgede bulunan farklı otoritelerden ayrı olarak direkt olarak merkez yapıya bağlıdırlar. Mülki ve mali hususlardan yükümlü bulunan kadılar, salt bir yargı adamı olmakla beraber şehrin asayışı, yönetimi, yönetiminin denetlenmesi, fiyatların kontrolü, camiler, loncalar, okul ve vakıflar gibi çok sayıda konudan da mesuldür. Bu durumun doğal bir neticesi olarak kadıların buldukları yerdeki valiler ile yakın olup iş birliği içinde bulunması gereklidir.<sup>84</sup>

Osmanlı'da adalet kavramı, halkın şikâyetlerini doğrudan hükümdara sunabilmesi ve yine onun emriyle haksızlıkların giderilmesi anlamına gelmektedir. Divanı Hümayun' un temel görevini tam olarak tanımlamaktadır.<sup>85</sup>

Askeri sınıfa mensup kişilerin davaları kadılar tarafından ele alınmayarak doğrudan Divan-ı Hümayuna gitmektedir. Ancak buradan kadıların hiçbir zaman askeri sınıfa mensup şahısların davalarına bakmadığı ya da açılan tüm davaları devlet görevlilerinin kazandığı sonucuna ulaşılmamalıdır. 17 yüzyılda İstanbul'da kadılar tarafından verilen kararların işlendiği 15 mahkeme tutanağının değerlendirilmesi neticesinde istatistiksel açıdan elde edilen bilgilere göre, devlet çalışanlarının davada davalı yahut davacı olması fark yaratmaksızın haklı buldukları dava sayısı, taraf

<sup>83</sup> Manav, "Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devlele İlişkisi", s.105-107.

<sup>84</sup> Ortaylı, a.g.e. s. 162-163.

<sup>85</sup> Şeniz Anbarlı Boztaş, Konur Alp Demir, Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, 2014, s. 73.

buldukları toplam dava sayısına oranlandığında ortaya %25,7 gibi bir oran çıkmaktadır. Aynı sicilin incelenmesi sonucu ortaya çıkan sonuç kişilerin devlet görevlilerine karşı açtıkları davaları kazanma oranları %83,2 olarak görülmektedir. Oldukça fazla olan bu oranın neden kaynaklandığı bilinmemekle beraber, devlet görevlilerine karşı ön yargılı olunması, kişilerin devlet adına çalışanlara karşı ellerinde delil olmadan dava açmadıkları ve devlete karşı bireylerin korunması ilkesi olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda kadı mahkemelerinde devlet görevlilerine karşı dava açılmasından endişe duyulmadığı ve açılan davaların büyük çoğunluğunun devlet görevlileri lehine sonuçlanmadığı ortadadır.<sup>86</sup>

Osmanlı Devleti'nde kadılar, muhakeme konusunda birbirlerine eşit konumda oldukları için kendi aralarında herhangi bir hiyerarşik düzen söz konusu olmamıştır. Ancak aralarında rütbe, makam ve maaş konularında farklılıklar vardı. Osmanlı Devleti'nde padişahın izin ve emri olmadan hiçbir kadının mahkemede verdiği kararı hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile başka bir kadının önüne götürülmesi mümkün değildi.<sup>87</sup>

### 2.3.7 Vakıflar

Çok uzun süreler boyunca İslam devletleri açısından büyük öneme sahip olmuş vakıf kurumları hayatın belirli almalarında derin izler bırakmıştır. Kurum kapsamında değerlendirilmekte olan bu yapılar, maddi değeri arazi olan para, mal, bina türü varlıkların mülkiyetinin Allah'ta olduğu menfaatlerinin ise şer'i hükümler ile şart kılındığı yapılardır. Vakıfların amacı insanları maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bir malın kişisel mülkiyetten çıkarılarak alım-satımına olanak olmayan Allah malı olmasına özel ve kamu kapsamı dışınca üçüncü bir mülkiyet alanı olarak Allah mülkü kavramı vakıf sayesinde olmuştur.<sup>88</sup>

Yerinde çözüme varılamamış birtakım davalar kadı aracılığı sayesinde Divan'a ulaştırıldığı da bilinmektedir. Osmanlı Devleti Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de vakıf kurmasına izin veren bir yapıya sahiptir. Vakıf kurma hakkı gayrimüslimlerin ellerinden tam olarak alınmış olmasa da kamu yararı gütmesi ve toplumun ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla kurulması olarak sınırlandırılmıştı. Bu kapsamda ev, bahçe, bağ ve ibadethane gibi gayrimüslim mülklerinin vakfedilmesi yasaktı. Yalnızca kilise ve

<sup>86</sup> Manav, "Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi", s. 107.

<sup>87</sup> Şeniz Anbarlı Bozatay, Konur Alp Demir, Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, 2014, s. 79.

<sup>88</sup> Abdurrahman Okuyan, "Türk-İslam Medeniyetinde Vakıf Müessesesi: Bayburt Örneği" On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 45 (24 Aralık 2018): s.115-149.

manastır gibi yerlerin fakirler için vakıf olmasına izin verilmekteydi. Bu durumda vakıf olacak mülklerin ilgili dini müesseseler adına tescil edilmesi gerekiyordu.<sup>89</sup>

Son derece etkin, yaygın ve önemli bir kurum niteliğinde olan vakıflar, paşalar, vezirler, handan üyeleri, saray çevresi, komutanlar ve padişahlar tarafından kurulmuşlardır. Ayrıca halktan kişilerin kurmuş olduğu bazı vakıflar mevcuttur. Cami, zaviye ve mescit türünde dini kurumlar için de vakıfların kurulduğu görülmektedir. Vakıfların tabii olduğu kurallar ve kuruluş şekilleri her biri için farklılık göstermektedir. Manastır ve kiliseler için de vakıflar kurulmuş, aynı bağlamda kuruluş şekilleri ve bağlı oldukları kurallar farklı olmuştur. Sıradan ya da halktan kişilerin kurmuş olduğu vakıflar bir kenara bırakılırsa, devlet ricali ve saray çevresinin temlik ile alınan miri varlıklardan vakıf kurmaları günümüzde olduğu gibi dönemin ileri gelenleri tarafından eleştirilmiş bir konudur. Rumeli ve Anadolu’da geniş Hristiyan topraklarını fetheden Osmanlı Devlet, fethettiği yerlerin bir kısmını amme hizmeti olarak vakıflara tahsis etme yoluna gitmiştir. Rumeli’de Türk kültürünün yerleşmesinde vakıf sistemi önemli bir etken olmuştur. Fakat 15. yüzyıldan sonra vakıflar çeşitli çevreler tarafından suiistimal edilmeye başlanmış ve vergi muafiyeti olan vakıf sayısı giderek artmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak çok sayıda vakıf hayır amacından ulaşmış birtakım kişilerin servetlerini muhafaza ettiği yapılara dönüşmüştür. 16. yüzyılın başlarında giderek artan bu yapıdaki vakıflar devletin hazinesini zora sokmuştur. 17. yüzyılın başlarından itibaren ise fikir ve devlet adamları vakıf konusunun üzerine eğilmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin askeri gücü ile tarımsal yaşamının esasını oluşturan tımar erbabına verilen zirai arazilerin saray çevresine vakıf tesisi için verilmesi devletin zayıflamışını hızlandırmıştır. Risalesinde konuya değinen Koçi Bey, usulsüz ve gereksiz temlikler yoluyla ortaya çıkan vakıfların salahiyeti ve meşruiyetini sorgulamış Kanuni Sultan Süleyman tarafından kızı Mihrimah Sultan için yapılmış olan vakıflarını örnek göstermiştir.<sup>90</sup>

Vakıflar bir şikâyet mekanizması olarak etkin kullanılmıştır. Dönemin defterleri incelendiğinde vakıflara ilişkin çok sayıda şikâyete rastlamak mümkündür. Naib, kadı, mütevellî v mutasarrıflar vakıfları arzuhal ederek yahut mektup göndererek Divan-ı Hümayuna şikâyet etmişlerdir. İlgili şikâyetleri yapan kişilerin kimliklerine bakıldığında vakıfların nasıl idare edildiğine ilişkin sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Vakıflar şart dildiğinde idaresinin kimde olduğuna açıklık getirilmektedir. Vakıf sahibi

<sup>89</sup> Sümeyye Ulusoy, “ Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Temel Hak ve Hürriyetleri Bağlamında Vakıf Kurma Hakkı”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1 (2022), s. 162-182.

<sup>90</sup>M. Hüdai, Şentürk, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri”, Belleten , Cilt 57, Sayı 218 (1993), s.89-112.

vakfiyesinde nefesine olduğunu belirtmiş ise kişi hayatta olduğu sürece vakfın idaresi kendisinde olacaktır. Vakfın yönetimi kendisinden sonra miras yolu ile evladına, resmi bir makama ya da dışarıdan herhangi birine yapılabilmektedir. Bu şekilde tevliyet ile yönetim verilen kişiye müteveli denilmektedir. Müteveli devlet denetimi altında bulunur. Her yıl vakıf işleri incelenir, hıyanet yahut kusur görüldüğü takdirde müteveli görevinden azledilirdi.<sup>91</sup>

Elde bulunan kayıtlar incelendiğinde vakıflardan gelen şikâyetlerin büyük çoğunluğu mütevellilerden gelmiştir. Kimi vakıflara mütevelliden farklı olarak nazır da tayin edilebilmekteydi. Ancak tayin edilen nazırın görevi vakıf idaresi değil teftiş olmaktadır. Buna bağlı olarak nazırın vakıf malları üzerinde tasarruf hakkı bulunmamaktadır. Bazı vakıfların darüssaade ağası, şeyhülislam, fetva emini, selase kadıları; bazı vakıfların ise halkan kişilerin olduğu görülmektedir. Bu vakıfların mallarından yararlanma hakkının da iki türü bulunmaktadır.<sup>92</sup>

Vakıflara ilişkin şikâyetlere gelindiğinde en çok şikâyetin tarım işletmelerinden sağlanan vakıf gelirlerinden olduğu görülmektedir. Vakıf arazisini işletmekte olan müteveli araziyi işleten kişinin ölmesi halinde arazinin kanun çerçevesinde başkasına devrolmasını sağlar. Ancak mütevelliler bu hakları kullanırken ortaya bazı sorunlar çıkmaktadır. Divana ulaşan bir şikâyette, vakıf arazisinin işletmekte olan bir reayanın ölmesi üzerine arkasında bir evladı olmadığı için hakkın erkek kardeşine geçmesine sebep olmuştur. Kişinin erkek kardeşi tapu hakkını almadığı için arazinin başkası tarafından işlenmesine de engel olmuştur. Bu durumda gelirinden zarar eden vakıf arazisi için müteveli kişi hakkında Divan-ı Hümayuna şikâyette bulunmuştur.<sup>93</sup>

Osmanlı Devleti'ne ait kayıtlar incelendiğinde özellikle vakıflar ile alakalı çok sayıda şikâyetin mevcut olduğu görülmektedir. Bu şikâyetlerde vakıflar kimi zaman davalı kimi zaman ise davacı olmuşlardır. Ayrıca vakıflar aracılığı ile divana çok sayıda şikâyette intikal ettirilmiştir. Bu anlamda vakıfların dönemin şikâyet mekanizmaları içindeki yeri oldukça önemlidir.<sup>94</sup>

---

<sup>91</sup>Tuğluca, a.g.e., s. 217-223.

<sup>92</sup> Osman Taşkın, "XIX.Yüzyıl Başında Haremeyn Vakıfları ve Bir Yıllık Gelir Gideri", Asia Minor Studies, Cilt 9, Sayı 1, 2021, s. 713-734.

<sup>93</sup> Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", Motif Akademi Halkbilim Dergisi, Cilt 5, Sayı 9 (1 Aralık 2012): s. 122-123.

<sup>94</sup> Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları", Bahçeşehir Üniversitesi İstanbul, [https://www.tusev.org.tr/userfiles/files/Osmanli\\_Donemi\\_Vakiflarinin\\_Ekonomik\\_Boyutlari](https://www.tusev.org.tr/userfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari). 2 Haziran tarihinde erişildi.

### 2.3.8 Diğer

Osmanlı Devleti yukarıda ele alınan mercilerden farklı olarak şikâyet iletilmesi için kullanılmakta olan farklı yerlere de sahip olmuştur. İlgili mercilerin en başında kazasker gelmektedir. Kazaskerler orduda tereke teslimi, orduda ortaya çıkmış olan ihtilaflar, tedris ve kaza görevlilerinin tayin işlemleri gibi görevleri bulunmaktadır. Kazaskerleri görevleri içinde en çok uğraştıran konu kadılar ile alakalı olan şikâyetlerdir. Bu şikâyetlerin soruşturulması ve bir neticeye bağlanması son derece uzun bir süreç oluşturmaktaydı.<sup>95</sup>

Kazaskerlik makamında ruznamçe defterleri adıyla defterler tutulmaktaydı, bu defterlerin içinde müderris ve kadı atamalarına ilişkin bilgiler yer almaktaydı. Ayrıca naip ve müderrisler gibi yargı işleri kapsamında görevli bulunan kişilere ait farklı belgeler de bu defterler içinde muhafaza edilmekteydi. Ferman, arzuhal, arz ve mahzar olan bu belgeler genellikle halkın kadılar hakkındaki şikâyetlerini içermekteydi. Arzuhalle gelen şikâyetlere ek olarak direkt başvuru yoluyla yapılan şikâyetler de mevcuttu.<sup>96</sup>

Bu makam, bazı defterler tutmaktaydı. Tutulan defterlerin içinde ise müderris v kadı atamalarına ilişkin kararlar yer alırdı. Ek olarak naip ve müderrisler gibi yargı işleri kapsamında görevli bulunan kişilere ait farklı belgeler de bu defterler içinde muhafaza edilmekteydi. Ferman, arzuhal, arz ve mahzar olan bu belgeler genellikle halkın kadılar hakkındaki şikâyetlerini içermekteydi. Arzuhalle gelen şikâyetlere ek olarak direkt başvuru yoluyla yapılan şikâyetler de mevcuttu.<sup>97</sup>

Kadılar özel bir konuma sahip olmalarından kaynaklı yalnızca kazasker tarafından ya da Divan-ı Hümayunda yargılanmaktaydı. Bu mercie kadılar için yapılan şikâyetler genellikle kadıların görev kusurlarını içermekteydi. Şikâyetler çoğunlukla kadıların aklının eksik olduğundan zalimlerin taraflarının tutularak fakirlerin haksız çıkarıldığından, cahil olduklarından, verdikleri hükümlerin hukuk açısından eksik olduğundan ve işe yaramaz olduklarından bahsedilmektedir.<sup>98</sup>

Son derece hususi bir konuma sahip olmalarından kaynaklı olarak kadılar yalnızca kazasker tarafından ya da Divan-ı Hümayunda yargılanabilirdi. Bu mercie kadılar için yapılan şikâyetler genellikle kadıların görev kusurlarını içermekteydi. Şikâyetler çoğunlukla kadıların aklının eksik olduğundan zalimlerin taraflarının tutularak fakirlerin

<sup>95</sup> Mehmet, İpşirli, “Kazasker”, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazasker-adresinden> (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>96</sup> Veysel, Dinler, “Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi”, Telakki Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (2 Mart 2023): s. 34-35.

<sup>97</sup> Veysel, Dinler, “Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi”, Telakki Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (2 Mart 2023): s. 34-35.

<sup>98</sup> Dinler, “Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi”, s. 34-35.

haksız çıkarıldığından, cahil olduklarından, verdikleri hükümlerin hukuk açısından eksik olduğundan ve işe yaramaz olduklarından bahsedilmektedir.<sup>99</sup>

Söz konusu şikâyetlerin yanı sıra kadılardan ve verdikleri kararlardan memnun olduğunu bildiren halk de bulunurdu. Ayrıca halkın bazı kadıların görevlerinin uzatılması için kazaskere mektup iletmeleri de bahsi geçen dönemin en yaygın uygulamaları arasında bulunmaktadır. Kazaskerler yalnızca kadınlara ilişkin şikâyetlerle muhatap olmamıştır. Kazaskerler diğer mekanizmaların hepsinin karşılaştığı tüm durumlarla çözüm merci olarak karşılaşmaktaydı. Kazasker divanında verilen karardan memnun olmayan kişilerin çıkan sonuca rağmen itlafın sonlanmaması durumunda Divan-ı Hümayuna başvurma hakkı da bulunmaktaydı. Şikâyet amacıyla başvuru tüm mercilerin yargılama hakkının olduğu ve kendi sınırlılıkları içinde yargılamalar yaptığı bir gerçektir. Şikâyete neden olacak bir takım küçük çaplı sorunların büyük çoğunluğu henüz bu mercilere ulaşmadan muhassala ve öncelik yoluyla çözülmüştür. Bu sorunların çözümü farklı türlerdeki cemaat ve örgütlerde kendi aralarında gideriliyordu. Bu sayede şikâyet ve anlaşmazlıkların pek çoğu daha üst mercilere ulaşmadan çözüme bağlanıyordu. Şikâyetleri daha üst mercilere ulaşmadan çözebilen yerler sinagog ve kilise bünyesinde bulunan mahkemeler, kabile, aşiret ve boy yapılanmaları, esnaf teşkilatları, konsolosluk mahkemeleri, yeniçeri ortaları ve Hz. Peygamber soyundan gelmekte olan kişiler için işler yürütülen nakibüleşraflık olmuştur. Her ne kadar şikâyetlere ilişkin itilafları ortadan kaldırıyor olsa da bu yerler yetki ve görevleri sınırlı olan yapılarıdır.<sup>100</sup>

---

<sup>99</sup> Dinler, "Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi", s. 26.

<sup>100</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 47-48.

### 3. OSMANLI KLASİK ÇAĞINDA TOPLUM VE ŞİKÂYET KÜLTÜRÜ

1700'lü yıllarda Osmanlı Devleti örnekleri incelendiğinde şikâyet kültürü kavramının algılanan olumsuz biçiminin dışında toplum-devlet ilişkileri ile meydana gelen uzun tarihsel süreçleri bulunan bir toplumsal davranış biçimi olarak görülmektedir. Kavramın hareket noktasını ise devletin kanun devleti olma özelliği yer almaktadır. Böylesine bir kültürün var olabilmesi için öncelikle adaletin ve hukukun olduğu bir ortama ihtiyaç duyulmaktadır. Türk-İslam devletlerine ait birikimlerde şikâyet kültürünün bulunduğu açık bir gerçektir. Şikâyet hakkının tanınması, hakkın kişiler tarafından kullanılması ve devlet otoritesinde karşılık alması şikâyet kavramının somutlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede süreç ve sonuçları, kurumları ve unsurları ile meydana gelen bir şikâyet mekanizması doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyıla ait kaynakları incelendiğinde şikâyet kültürünün topluma yerleşmiş bir davranış biçimi olmasından söz etmek mümkündür. Adaletin tesisinin talep edilmesi kapsamında talebin karşılanması için hukukta, ortaya çıkarılan belgeler neticesinde bürokraside, kendine has kalıplar sayesinde dilde, ifade biçimi olarak edebiyatta şikâyet kültürünün bütün unsurlarına rastlamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde sisteme oturmuş mekanizma olarak gün yüzüne çıkan şikâyet kavramı, sosyolojik temeller açısından süreç içinde topluma yerleşmiş kültür ile açıklanabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde toplumun devlet tarafından sağlanan şikâyet hakkı ile bu hakkı kullanmasına bağlı olarak gelişen şikâyet kültürü, çok sayıda faktörün bir araya gelmesi neticesinde oluşmuş bir yapıdır. Tarihi süreç içinde ortaya çıkan şikâyet kültürünün alt yapısının ortaya konarak incelenmesi ve tarihi sürecinin derinlikle irdelenmesi son derece önemlidir.<sup>101</sup>

#### 3.1. Osmanlıda Şikâyet Kültürü Tarihi

Osmanlı Devleti açısından şikâyet hakkı ya da kültürünün geçmişi daha önceki dönemlerde var olan Türk devletleri ile İslam devletlerinden etkilenerek şekillenmiştir. Eski Türk devletlerinde bulunan sistemde yüksek devlet mahkemelerinde siyasi suçlar ele alınmış ve yarga (yarguci) ile beraber kanun atfedilen töre ve örfi hukuk icra edilmiştir. Örneğin Hazar Hakanlığı, Müslümanların, Hristiyanların ve Musevilerin davalarına bakmak için ikişer tane, Slav ve diğerlerinin davalarına bakmak için ise birer tane olmak üzere toplamda yedi tane baş yarguci sahibi olmuşlardır.<sup>102</sup>

<sup>101</sup> Zelal, Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2017, s. 13-15.

<sup>102</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 15.

Kur'an bu yöndeyken mübelliği konumunda olan Peygamber'in de aynı minvalde hareket ettiği bilinmektedir. Hz. Muhammed zamanı için genel anlamda İslam anlayışının meydana çıkmasına bağlı olarak ibadet ve iman konuları kapsamında ahlaki düzenlemeler ile alakalı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda yargı hukuk konuları da bu dönemde ele alınmıştır.<sup>103</sup>

Mezalim için hukuki ve idari bir kavram olarak, normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlandığı davaların görüşüldüğü bir üst kurul olduğundan bahsetmek mümkündür. İdari şikâyetlerin dinlenmesi ve karara bağlanması da Mezalim'in görevleri arasında yer almaktadır.<sup>104</sup>

İslam devletlerindeki adalet teşkilatlanmaları Hz. Muhammed tarafından meydana getirilen esaslara dayanmaktadır. Ancak Hz. Ömer zamanında de çok fazla çalışma ortaya çıkmıştır. İslam devletlerinde müesseseleşme Hz. Ömer döneminde hız kazanmıştır. Önceki dönemlere göre daha hızlı olan teşkilatlanma çalışmaları, Hz. Ömer tarafından kurulan divanlar sayesinde yönetilmiştir. Halkın yöneticiler ve vali üstünde denetimin sağlanması amacıyla ve şikâyetlerin çözüme kavuşturulması için Mezalim Divanı bu dönemde kurulmuş ve adaletin tesisinin sağlanması amaçlanmıştır.<sup>105</sup>

Mezalim konusu bakımından diyet, had ve kısas cezalarını içermeyen, özel borç ilişkileri ile haksız fiillerin dışında kalan ve haksızlığa sebep olmuş ya da olacak davaları görmek ve önlemek için yürütülmekte olan neticede ise kamu düzenini ayakta tutmayı amaçlayan olağanüstü mahkemeler olarak faaliyet sürdürmüştür.<sup>106</sup>

Hz. Ali'nin ardından halifelik ev devlet idaresi Emeviler'e geçmiştir. Emeviler adli teşkilatlarını, hisbe teşkilatları ve kadılıkla beraber Mezalim mahkemeleri üzerine kurmuştur. Bu dönemin ardından gelen Abbasiler, devlet teşkilatlarında olduğu gibi adli teşkilatlarında da Emevileri takip etmiş aynı teşkilat anlayışını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Mezalim mahkemeleri Abbasiler'de de aktif olarak kullanılmıştır.<sup>107</sup>

Eski İslam ve Türk geleneklerine dayanmakta olan Türk-İslam devletlerinin adalet merkezinde bulunan çok sayıda uygulama görmek mümkündür. Türk hanedanlıkların olan Tolunoğulları, huzurda gerçekleştirilen şikâyet ve toplantıların zabıtlarını tutmakla görevli olan katib-i sırr adlı görevlilere sahiptir. İhşidiler'in devlet teşkilatlarında ise Divan-ı mezalim ve kadı gibi organizasyonlar ger almıştır. Karahanlılar döneminde

<sup>103</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 15-16.

<sup>104</sup> M. Fatih Alodalı, Sefa Usta, "Türk Yönetim Geleneğinde Hesap Verebilirlik Mekanizmaları: Divanı Mezalim ve Kamu Denetçiliği Kurumu", Strategic Public Management Journal, Cilt 3, Sayı 6 (28 Aralık 2017): s. 172-173.

<sup>105</sup> Mehmet Şeker, "Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Hükümdarın Adalet Sembolü: Divan ü'l Mezalim", Humanitas, Cilt 6, Sayı 10(2017), s. 79-86.

<sup>106</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 16.

<sup>107</sup> Ayşe D. , Kuşçu, "Eyyübilerde Mezalim Mahkemeleri ve Darül Adl", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 26 (1 Aralık 2009): s. 212-214.

Kutadgu Bilig ve Has Hacıp eserlerinde hükümdarların haklarının ve tebaasına karşı görevlerinin sıralandığı görülmektedir. Tebaanın hükümdarları üzerindeki hakkı, tahakküme sebep vermemek ve adil bir idare tesis etmek ve zorbalığa meydan vermemek şeklinde yine bu eserlerde bildirilmiştir. Ayrıca saray teşkilatının önemli görevlilerinden biri olan Ulu Hacıp'ın görevleri içinde mezalim günlerinde şikâyeti bulunan kimseleri dinlemek ve çözüm bulmak olduğu görülmekte, bu durum da şikâyet hakkına ne denli önem verildiğini ispatlamaktadır.<sup>108</sup>

Ortaçağ'da Türk-İslâm devletlerinde var olan adalet sisteminde hukukun kullanılmasında en üst ve en önemli yargı unsuru Dîvânü'l-Mezâlim olmuştur.<sup>109</sup>

### **3.2. Osmanlı Şikâyet Kültürünü Oluşturan Unsurlar**

Osmanlı'da şikâyet kültürünün oluşmasına şekil veren, Eski Türk-İslam devletlerinde bulunan hukuk ile adalet anlayışıdır. Önceki dönem Türk devletlerine bakıldığında hükümdarın başkanlık ettiği ve yargu adı verilen adli anlamına gelen sistemden bahsetmek mümkündür. Bu sisteme göre yüksek devlet mahkemelerinde siyasi suçlar ele alınarak yarga(yarguci) eşliğinde kanun yerine töre ve örfi hukuk icra edilmiştir.

#### **3.2.1. Devlet Anlayışı**

Osmanlı Devleti teokratik ve monark bir devlet anlayışını benimsemişti. Osmanlı Devletinin bu teokratik niteliği Arap devletlerinin yönetim anlayışından farklı özelliklere sahip olmuştur. Bunun nedenleri öncelikli olarak belirgin bir şekilde İslam Devleti olmasıdır. Osmanlı Devleti, Arap dünyası dışındaki devletlerin mirasçısı olarak daha çok Orta Asya ve İran kültür ve medeniyetinden etkilenerek gelişim göstermiştir. Devletin teokratik olmasından dolayı şeriat yürürlükte olup toplumsal yapıya bağlı olarak örfi kurallarda devletin yönetim anlayışı bakımında etkili olmuştur.<sup>110</sup>

1330'lu yıllarda İbn-i Battuta, ziyaret ettiği Anadolu Beylikleri hakkında bilgi verirken Orhan Bey'i Türkmen Beyleri'nin ulusu olarak anmakta ve sürekli hareket halinde askeri olarak güçlü olduğunu yazmaktadır.<sup>111</sup>

Hükümdarlık anlayışı, eski Türk devletlerine göre Tanrı tarafından hükümdara verilen bir makam inancına sahipti. Bu bağlamda kanun uygulamaları kadar haklarda

<sup>108</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 16-17.

<sup>109</sup> Mehmet Şeker, "Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinde Hükümdarın Adalet Sembolü: Divan ü'l Mezalim", s. 87.

<sup>110</sup> Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", s. 143.

<sup>111</sup> Feridun M. Emecen, Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 70.

koruma altına alınmıştır. Yönetim anlayışına bakıldığında amaçları, devleti bir arada tutmak ve halkın huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri olmuştur.<sup>112</sup>

Halkın refahının ve huzurunun temel amaç olarak görüldüğü, töreyi uygulamak için adalet sağlamanın ana unsur olduğu bir devlet anlayışında halkın şikâyetlerini önemseyip çözüm yolları aramak yegane amaç olmuştur. Bu nedenle şikâyet kültürünün eski Türk devletlerinde ki temellerinde adalet anlayışı hâkim olmuştur.<sup>113</sup>

Yönetim şekli dine dayalı bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve Dâire-i adliye olarak adlandırılan yönetim anlayışına sahipti. İslami düşünce ile oratılı olan bu yönetim anlayışı, Türk-İslam devletleri vesilesiyle Osmanlılarca yerini almış olup kabul edilip geliştirilerek uygulanmıştır.<sup>114</sup>

Orhun Abideleri'nde hükümdarın görevleri arasında halkı giydirmek, yedirmek ve zengin etmek yer almaktadır. Bununla halkı memnun edecek ortamın sağlanması açıklanmak istenmiştir. Kutadgu Bilig'de ise bu ilkenin halkın refahı olarak yorumlandığı görülmektedir. Bu doğrultuda hükümdarlar, fakir, orta halli ve zengin halkın arasında bir denge kurmak zorunda ve fakirlerin orta hallileşmesini orta hallilerin ise zenginleşmesini sağlamakla yükümlü olmaktadır. Türk devlet hükümdarları töreye göre tarafsız ve doğru şekilde adalet uygulamalı ve haklının hakkının gözetilmesini sağlamalıdır.<sup>115</sup>

Şikâyet hakkının adalet ilkesiyle bağlantısının bulunması İslami siyaset anlayışında oldukça mühim bir konudur. Dönemin önemli âlimleri İslami siyaset yaklaşımını farklı açılardan ortaya koymaya çalışmış, ortaya koydukları çalışmalarda da devletin mahiyeti v tanımını yapmışlardır. Söz konusu anlayış dâhilinde bulunan organik toplum devlet ve toplum yapısını bir organizmaya benzetmektedir.<sup>116</sup>

Toplumun doğru adalet ve siyaset ile bir arada bulunması daire-i adliye uygulaması sayesinde mümkün olmuştur. Bu uygulama anlayışının kökenleri Sasanilere dayanır. Bu anlayış kapsamında hükümlerlik, servet, ordu, adalet ve halk birbirine bağlı bulunan halkalar olarak bir sistem oluşturmaktadır. Bu halkaların sağlıklı bir biçimde sağlanması hükümlerlik için çok önemlidir. Bahsi geçen zincirlemenin tesis edilmesi de sadece hükümdarın mutlak otoritesine bağlı olmaktadır.<sup>117</sup>

---

<sup>112</sup> Ender Ethem, Atay, "Osmanlı'da Devlet Anlayışı ve Teşkilatı", Journal of Social Sciences and Humanities, Cilt 1, Sayı 6 (28 Şubat 2022).

<sup>113</sup> Adem Tutar, "İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı". <https://www.altayli.net/islam-oncesi-turk-devlet-geleneginde-adalet-anlayisi.html> adresinden (20 Nisan 2016 tarihinde erişildi. Cilt 2, s. 868-873

<sup>114</sup> Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", s. 154-155.

<sup>115</sup> İnalçık, a.g.e. s. 11-23.

<sup>116</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 18.

<sup>117</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 18.

Fıkıh bilginleri açısından toplum ve devlet yönetiminin temellerine bakıldığında “şikâyet” üzerinde durulmuştur. Buna paralel olarak başvuru hakkı da önemsenmiştir. Mezalim mahkemeleri incelendiğinde halk ile devlet görevlileri arasında ortaya çıkabilecek sorunların bu mahkeme vesilesi ile çözüme kavuşturulması gerektiği anlayışını görüyoruz. Bunun nedeni halk ile devlet görevlileri arasında her zaman aralarındaki güç farkından dolayı anlaşmazlıkların çıkmasıdır. Böyle bir ilişkiyi adil bir şekilde düzenlemenin çözümü, halkın şikayetine bağlı olarak mekanizmaların işlemesini sağlamaktır.<sup>118</sup>

### 3.2.2. Hukuk

Devletler varlıklarını belirli bir hukuk düzenine bağlı şekilde sürdürmek zorundadır. Söz konusu düzen ile hukuk kuralları ortaya koyulmaktadır. Bunun yanı sıra kuralların devlet tarafından değiştirilmesi yahut kaldırılması da söz konusudur.<sup>119</sup>

Şeriat dışında kalan tüm konularda kanun koyma yetkisi Osmanlı Devleti’nde padişaha ait bulunmaktadır. Bu hak Türk İslam devlet geleneğinden alınmış bir haktır. Osmanlı Devleti, Türk-İslam devleti kimliği sayesinde devlet yapısına ya da toplumsal münasebetleri kapsamındaki düzenlemeler sayesinde kanuna bağlı devlet olma özelliği elde etmiştir. Evvelki zamanlarda yasak olarak bahsedilen örfi hukuka dair kurallar zamanla kanun kavramı ile anılmış ve hukuk dilinde kendine yer edinmiştir. Bu kapsamda 15. yüzyıla varıldığında padişahlar tarafından artık kanun emredilmeye başlamışlardır.<sup>120</sup>

Kanuni Sultan Süleyman’a atfedilen, fakat gerçekte 15. yüzyılın sonlarına doğru çıkarılan kanunnamenin önsözünde yer alan örfi hukuk kavramı, yasa ve kuralların dünya işlerinde başarılı olmak ve halkın işlerini düzene koymak için gerekli olduğu belirtilmiştir.<sup>121</sup>

Karacahisar kalesinin fethedilmesinin ardından pazarlardan temin edilen “bac” vergisi sayesinde ortaya çıktığı tahmin edilen kanunlaşma örfi hukukun gelişmesine de bağlı olarak Birinci Beyazid ile Fatih kanunnameleri ile devamlılığını sürdürmeyi başarmıştır. Yeniçağın başlangıcında batılı yazarlar açısından bir adalet devleti kimliğinde görülen Osmanlı, Kanuni Sultan Süleyman zamanında konulan kanunlar ile bu özelliğinin zirvesine yükselmiştir.<sup>122</sup>

<sup>118</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 20-21.

<sup>119</sup> Bayram, “18. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)”, s. 19.

<sup>120</sup> Bayram, “18. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)”, s.19.

<sup>121</sup> Armağan, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, s. 143-144.

<sup>122</sup> Bayram, “18. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)”, s. 19.

Osmanlı toplumu da bu bağlamda devletin kendini adalet devleti şeklinde tanımlamasını benimsemiş ve meydana gelen bir haksız duruma karşı hakkını aramaya kalktığında kanunları referans edinmiştir. Arşivlerde bulunan kayıtlara göz atıldığında şikâyetlerini Divan-ı Hümayuna ileten kişilerin metinlerinde sıkça hilaf-ı defter, hilaf-ı kanun, kanuna mugayir, deftere ve kanuna taallül gibi kanunlara atıfta bulunan ifadelere yer verildiği görülmüştür. Bu durum tebaanın referans noktası olarak kanunları gördüğünün en net delili olmaktadır.<sup>123</sup>

Osmanlı Devleti'nde kökenlerini çok daha eskilerden aldığı şekliyle, asıl olarak yöneten ve yönetilen ayrımıyla mevcut olan bu yapının Avrupa'daki çağdaşlarından farkı, ruhban sınıfı ya da belirli hak ve imtiyazlardan yararlanan aristokratların (en azından klasik dönem için) bulunmamış olmasıdır. Gerçekten de toplumsal gruplaşmada müslim gayrimüslim ayrımı yapılmamış, yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa, ister kırsalda yaşasın ister kasaba ya da şehirde, ister çiftçilikle uğraşsın ister ticaretle, ister yerleşik olsun ister göçebe, reaya olarak adlandırılmıştır. Böylece reaya, içinde farklı gelir grupları ile üretim alanlarını barındırmakla çok geniş bir skalaya sahip olan bir yapıdadır.<sup>124</sup>

Osmanlı, Müslüman bir devlet olmasına karşın vatandaşlarının büyük çoğunluğu özellikle Avrupa topraklarında bulunun kısım gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra Asya topraklarında yer alan bazı yerlerde de Hristiyan nüfusun ağırlıklı idi. Ek olarak İspanya'dan gelmiş olan Yahudiler ile Selanik ve İstanbul'da Yahudilerin çoğunluğu sağlaması söz konusu olmuştu. Müslümanların ise çoğunlukla tarikatlarla ayrıldığı görülüyordu. Kısaca Osmanlı Devleti'nin topraklarında kozmopolit bir yapıdan söz edilebiliyordu. Bu yapıya rağmen Osmanlı Devleti'nde hukuku üstünlük kazandıran şey padişahın mutlak otoritesi olmuştur. Zira ülkenin her köşesinde padişah adına görev yapan devlet memurları bulundurulmuş ve bu sayede merkezin yerelde temsili sağlanmıştı. Bu bağlamda ülkenin her biriminde vatandaşların herhangi bir sınıf, dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın başvurabileceği mahkemeler vardı.<sup>125</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı ve kurumları, dönemlerin farklılaşan koşullarla birlikte değişime uğramıştır. 13. yüzyılın sonunda küçük bir uç beyliği olarak kurulan devlet, içyapısı ve politik gelişimindeki değişiklikler sonucunda, 16. yüzyıl sonunda Sasanî, özellikle de Abbasî İmparatorluğu gibi eski Ortadoğu devletleri geleneğinde bir imparatorluğa dönüşmüştür. 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu, devlet ve

<sup>123</sup> Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 17 (2013), s. 10-24.

<sup>124</sup> Manav, "Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi", s. 59-60.

<sup>125</sup> Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, "Osmanlı'da Şehircilik Anlayışı, <https://csb.gov.tr/osmanli-da-sehircilik-anlayisi-makale>, adresinden erişim sağlandı.

hükümet gelenekleri, maliye politikaları ve askerî örgütüyle Ortadoğu imparatorluklarının en gelişmiş örneğini oluşturmuştur.<sup>126</sup>

Devletin sahip bulunduğu büyük ve kozmopolit nüfus ile geniş coğrafya yapısına karşın bu alanların tümünde egemenlik kurulabilmesi ve kurulan egemenliğin başarıyla sürdürülebilmesi hukuk çerçevesinden ödün vermemeyi gerekli kılan bir unsur olmuştur. Devlette var olan hukuk devleti olma anlayışının toplumda ortaya çıkan tezahürü ise şikâyet kültürünün oluşması şeklinde olmuştur.<sup>127</sup>

Bu çeşitliliğin olmasına rağmen Osmanlı hukukuna padişahın otoritesi bütünlük kazandırmıştır. Zira devletin her yerinde padişah adına onun hukuk yetkisini kullanarak görev yapan, her din ve sınıftan kişilerin başvurabileceği bir Müslüman mahkemesi ve Müslüman kadısı bulunmaktaydı. Devletin sahip olduğu geniş coğrafya ve kozmopolit nüfus yapısına rağmen egemenlik kurabilmesi ve bu egemenliği sürdürebilmesi hukuk çerçevesinde kalmayı prensip edinmesi ile mümkün olmuştur. Devlet nezdinde ortaya çıkan kanun devleti olma anlayışının toplumsal açıdan manası şikâyet kültürünün var olmasıdır.<sup>128</sup>

Birebirinden farklı özelliklere sahip halklardan oluşan Osmanlı Devleti, ırktan ziyade Osmanlı tebaasının bir parçası olmanın önemli olduğu anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu tip bir anlayış sayesinde kendine has bir yapıya bürünen toplum, kolektif anlaşma sayesinde şikâyet kültürünü oluşturmuştur.<sup>129</sup>

### 3.2.3. Ananeler (Gelenekler)

Şikâyet hakkının kullanımı aynı zamanda bazı geleneklerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu geleneklerin başında halk tarafından padişaha şikâyet bildirilmesi istendiğinde uygulanan yollar gelmektedir. Padişah Osmanlı Devleti'nde şikâyet kabul eden en yüksek merci olarak bilinirdi. Ancak padişahın da her konuda tek başına karar vermek yetkisi bulunmazdı. Özellikle şer'î konuları içeren durumlarda padişahın ulema sınıfından görüş alması beklenirdi.<sup>130</sup>

Şikâyeti ya da talebi sunmanın diğer bir yolu da Cuma günü Cuma namazına giden padişaha mektup ya da dilekçe verilmesi hususudur. Şikâyetlerini ya da dileklerini doğrudan padişaha arz eden halkın olması tebaa ve hükümdar arasındaki ilişkinin İslam amme hukukuna uygun olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda Cuma

<sup>126</sup> Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", s. 155.

<sup>127</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 20.

<sup>128</sup> Selim Hilmi Özkan Ed. Osmanlı Tarihi I Siyasi Tarih-Kültür ve Medeniyet (1299-1774), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, 2019, ISBN 978-6052101605, s.295-297.

<sup>129</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 20.

<sup>130</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 20.

Selamlığı adı verilen padişahın Cuma günleri Cuma namazına giderken yaptığı gezinti, bu yolda padişaha rastlayan herkesin arzuhalini bildirmesine olanak sağlar niteliktedir.<sup>131</sup>

Dolayısıyla halkın padişahı görebilmesi, şikayet ve isteklerini doğrudan olacak şekilde padişaha iletebilmesi için Cuma ve bayram namazları, av partileri ve padişahın gezintileri bu hususta araç olmuştur.<sup>132</sup>

Söz konusu gelenek esasen Bizans İmparatorluğu'nda da olan bir gelenektir. İmparator kilise yahut başka bir yere giderken hukuk ya da yönetim hakkında maruzatı olan kişiler imparatora ulaşarak şikâyetlerini ya da dileklerini sunabilirlerdi. Osmanlı Devleti'nde bahsedilen uygulamadan faydalanmak isteyen kişiler, eğer çok kalabalık olup da padişaha ulaşamazlarsa “hasır yakmak” denilen yöntemi kullanabilirlerdi. Padişahın yanında bulunan görevlilerin dikkatini çekmek için yapılan bu yöntem saman, bez, talaş ve benzeri malzemelerin yakılmasıyla yapılırdı.<sup>133</sup>

Hasır yakma geleneğinin bir şikâyetin ilk defa gündeme getirilmesiyle birlikte davalarının ikinci kez görülmesini sağlamak amacıyla da kullanılmaya çalışılmıştır. Hükme bağlanmış bir davanın geçerli bir sebep gösterilmeden yeniden görülmesi mümkün olmadığından doğrudan padişaha başvurma yoluna gidilmiş ve bu başvuru ateş istidası yolu ile yapılmıştır.<sup>134</sup>

Sıkıntısını padişaha anlatmak isteyen vatandaşlar için bir diğer yöntem ise padişahın deniz kenarında olan saraylarından birinin camına çıkmasını beklemesi ve padişah görüldüğünde hası yakması şeklindedir. Hasır yakma uygulamaları herhangi bir şikâyet ya da dileği ilk defa ifade etmek için kullanıldığı gibi sonuçlanan bir davadan memnun kalınmadığında da başvurulabilen bir yöntemdi. Hükme bağlı bulunan bir duruşmanın ortada geçerli olan husus olmadan tekrar görüşülmesi mümkün sayılmadığından direkt olarak padişaha ulaşmak sonuç almak için son derece etkili bir yol olarak görülmüştür ve tebaa bu sayede davasının yeniden görülmesi için padişah onayına erişmiştir.<sup>135</sup>

Osmanlı'da mahaller, Müslim ve garyri müslim tebaanın sorumlu olduğu ve karşılıklı olarak münasebete girdiği alanlardan biriydi. Nitekim bu gelenek, tartışma geleneğini doğuruyordu<sup>136</sup>.

<sup>131</sup> Bayram, ” 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)”, s. 20.

<sup>132</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 33.

<sup>133</sup> Çetin, Aykurt, ” Padişah- Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”, Cilt 16, Sayı 1 (1 Haziran 2001) : s. 201-204.

<sup>134</sup> Aykurt, ” Padişah- Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”, s.201-204.

<sup>135</sup> Aykurt, ”Padişah Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”, s.201-204.

<sup>136</sup> Orhan Koloğlu, Osmanlı'da Kamuyou, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, s. 28.

### 3.2.4. Şikâyet Kabul Eden Merciler

Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan halk, zaman içinde şikâyet hakkını kazanmış ve bu hakkı kullanmasını bilen bir toplumdur. Toplum tarafından devletin en üst merci olan padişaha kadar ulaşılacağı da bilinmektedir. Toplum-devlet ilişkisinin ürünü olarak tarihi temellere sahip bir biçimde ortaya çıkmış olan bu olgu, Osmanlı Devleti toplumunun genelinde varlık göstermeyi başarmıştır. Sahip olunan bu kültür, şikâyet mekanizması dâhilinde kendine geniş bir uygulama alanı ortaya koymuştur. Şikâyet sistemi, kendi dâhilinde belirli şikâyet kanalları, şikâyet mevkileri, aktör ile işlev olmak üzere dört farklı unsurlara sahiptir.<sup>137</sup>

Şikâyet kurumlarının en tepesinde ulaşılabilirlik bakımından birinci sırada kadı mahkemeleri yer almaktaydı. Herhangi bir sorun ile karşı karşıya kalan halk başlangıçta mahalli mahkemelerde hakkını arama yoluna gitmektedir. Bu durum bir zorunluluk olmamakla beraber, ahalinin farklı mercilere direkt olarak şikâyet hakkı da bulunmaktadır. Ancak yerel mahkemeler ulaşılabilirlik açısından tercih edilir niteliktedir. Yerel mahkemelerinden farklı olarak şikâyet çözümleyen farklı divanlar bulunmaktadır. Eyalet, Şehzade ve Sancak Divanı yerelde bulunan diğer mercilerdir. Ancak bunlar içinde hakkında en fazla bilgi sahibi olunan merci Eyalet Divanıdır. Bu divan Divan-ı Hümayunun küçük yapılı olanıdır.<sup>138</sup>

Taşrada yer alan kadı mahkemeleri ile divanlardan farklı olarak merkezde olan ve başvurulara cevap veren merciler de bulunmaktaydı. Merkezde olan kurulun başında padişah bulunmaktadır. Padişahın ardından gelen en önemli merci ise Divan-ı Hümayundur. Divan-ı Hümayun da padişah adına işlemler yapması sebebiyle bu konumda bulunmaktadır. Buraya başvuran kişiler dil, din, yaş, cinsiyet ve sosyal statü fark etmeksizin başvurularını gerçekleştirebilirler. Ayrıca üyelerin bütün şikâyetleri dinlemek gibi zorunlulukları da bulunmaktadır. İslam hukukunda kadının verdiği kararların kesin sayılmasından kaynaklı temyiz görevi gören bir kurum olmadığı halde Divan-ı Hümayun bu niteliği barındıran bir yapı olmuştur. Yerel mahkemelerde karara bağlanan davalar itiraz için Divan-ı Hümayuna getirilebilmektedir.<sup>139</sup>

Divan-ı Hümayundan ayrı biçimde Vezir-i azam başkanlığında toplanmakta olan baş divanla da bulunurdu. Bu divanların başında Vezir-i azam divanı gelirdi. Daha sonra ise Cuma ve Çarşamba Divanı gibi divanlar gelmekteydi. İkinci Divanı olarak da adlandırılan Vezir-i azam divanın vezirin bu divana bizzat başkanlık etmesinden dolayı

<sup>137</sup> Tuğluca, a.g.e. s. 27-31.

<sup>138</sup> Bayram, "18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 23.

<sup>139</sup> Manav, "Osmanlı Devleti'nin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi", s. 53-54.

biraz daha rahatlık sağlamış bir divandır. Divan-ı Hümayunun etkisi iyice kaybetmeye başladığı 1600'lü yılların ardından ise Vezir-i azam başkanlığındaki İkinci Divanın önemi artmaya başlamıştır.<sup>140</sup>

Vezir-i azam dışında kalan görevliler de gerekli görülmesi halinde kendi makamlarında divan kurmuşlardır. Bu görevlilerden en önemli olanı kazaskerdir. Rumeli kazaskeri divanının sicilleri incelendiğinde çeşitli konulardan davaların görüldüğü ve normal kadı mahkemelerinde uygulanmakta olan nizamın uygulandığı görülmektedir. Askeri kimlikli kişilerin davaları ile tefecilerin davaları kazaskerlik mahkemesinde görülmesi zorunlu bulunan davalar olmuşlardır.<sup>141</sup>

Osmanlı Devleti'nin adli sisteminde bulunan bu esas mercilerden farklı olarak günlük hayat içinde varlık sürdüren bazı görevlilerin, kişilerin ve kurumların da bazı ihtilafları çözüme kavuşturdukları görülmektedir. Belirli bir meslek sınıfı dâhilinde meydana gelen anlaşmazlıkları lonca gibi meslek birliği yöneticileri, tarikat mensuplarının aralarındaki anlaşmazlıkları ise tarikat şeyhlerinin çözüme kavuşturduğu bilinmektedir. Ayrıca Peygamber soyundan gelen şerif ve seyyidler meydana gelen anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasında da nakibüleşraflar etkili olmuşlardır. Bunun yanı sıra defterdarlar ve muhtesipler de kendi alanlarında meydana gelen ihtilaflar üzerinde kimi zaman kazâi yetkilerini kullanmaktan çekinmemişlerdir.<sup>142</sup>

Kazâi yetki yahut mahkeme olmamakla beraber kırsal nüfus ya da aşiretler arasında olan anlaşmazlıkların çözülmesinde resmi kanallardan daha çok aşiret ya da köy geleneklerine başvurulmuştur. Yahudiler ya da Hristiyanların da papaz ve hahamlarına, başvurdukları bilinen bir gerçektir. Bu kimseler İslam hukukunun kamu hukuku alanında Müslüman olmayanlar için koyulan kurallara tâbi tutulmaktaydı. Dilemeleri halinde anlaşmazlıklarını doğrudan kadının önüne götürebildikleri gibi sorunlarını şefleri aracılığı ile de çözmeleri mümkündü. Bu kapsamda her milletin başında kendi cemaatleri tarafından seçilmiş olan ve devletçe onaylanmış birer dinî şef yer alırdı. Azınlık kimselerin özel hukuka ilişkin durumlardan ortaya çıkan davaları patrikhanelerde yer alan cemaat mahkemeleri sonuca bağlar ve durumun gereği Osmanlı Devleti'nin icra memurları tarafından hızla yerine getirilirdi.<sup>143</sup>

<sup>140</sup>Bayram," 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 24.

<sup>141</sup> Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik(XVII. Yüzyıla Kadar)", Belleten Türk Tarih Kurumu, Cilt 61, Sayı 232 (1997), s. 602-609.

<sup>142</sup> Hande Seher Demir, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi", Ankara Barosu Dergisi, Sayı 3(2013), s. 281-286.

<sup>143</sup>Bayram," 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)", s. 24-25.

### 3.2.5. Defterler

Kültür öğretim yolu ve geleneksel yollarla nesilden nesle aktarılmaktadır. Bireylerin katarım yapmaları ve sahip çıkmaları sonucu ise meydana gelir. Bu sayede kültürün ilerlemesi sağlanmış olur. Osmanlı Devleti, kanun devleti olmak ve sahip olduğu prensipleri korumak amacıyla ve de gelecek nesillerde tekrar faydalanmak maksadı ile zengin kayıt sistemleri kullanmıştır. Kayıt sisteminin zengin tutulması bürokrasi sürecini geliştirmiştir. Mevcut bürokratikleşme genel hatları ile şikâyet kültüründen büyük ölçüde etkilenmiştir. Şikâyet kültürünün topluma yerleşik olması şikâyet mekanizması içinde birbirinden değişik türlerde onlarca kayıt ve defter tutulmasını beraberinde getirmiştir.<sup>144</sup>

Şikâyet kayıtlarını tutulduğu defterlere bakıldığında ilk etapta şer'iyye sicilleri göze çarpmaktadır. Kadı sicili yahut kadı defteri de denen söz konusu kayıtlar, kadılar tarafından bakılan dava türlerinin farklılığına göre değişik kayıtlara sahiptir. İlgili kayıtlar, en başta adli içerikli bilgiler olmak sureti ile iktisadi, askeri, siyasi ve sosyal bakımdan çok sayıda bilgiyi içerisinde barındırmaktadır. Sicillerde mevcut olan kayıtlar içinden kadılara gönderilen yerel davalar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Kadı sicillerinden farklı olarak şehzade divanlarında neler görüşüldüğü ve şehzadeye sunulan şikâyetlerin neler olduğu anlaşılabilir.<sup>145</sup>

Şikâyet konulu kayıtlarının mühimme defterlerinden ayrılarak şikâyet defterlerine geçilmesi çok hızlı bir biçimde değildir. Bir süre mühimme defterlerine de kayıtlar yapılmaya devam edilmiştir.<sup>146</sup>

### 3.3. Osmanlı Şikayet Mekanizmasının İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde vatandaşların şikâyet hakkı son derece genişti. Herhangi bir konuda şikayeti bulunan kişiler şikayetlerini ilk olarak kadı mahkemelerine iletebiliyordu. Bunun yanı sıra taşrada kurulan farklı divanlara şikâyetlerin iletilmesi de söz konusuydu. İsteyen kişiler idari mekanizmanın temeli sayılan Divan-ı Hümayuna da bizzat yahut başka birini göndererek şikâyette bulunabiliyordu. Halkın en son merci olarak direkt padişaha da şikâyet edebilmesi yaygındı. Ortaya çıkan kayıt ve belgeler bu görüşün doğruluğunu kanıtlamaktadır. Belge ve kayıtların incelenmesinin üzerine görüldüğü gibi genel olarak ortaya çıkan şikâyet konularının ve toplumsal problemlerin şikâyet kapsamında hukuktaki karşılıklarını bulmak mümkün görünmektedir. Fakat

<sup>144</sup> Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikayet Defterlerine Göre Teb'a sının Şikayetleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 61, Sayı 1 (2012), s. 202-204.

<sup>145</sup> Bayram, 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750), s. 25.

<sup>146</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhimme-defteri> adresinden (5 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

bundan daha önemli olan husus bir hukuksuzluk ile karşı karşıya bulunan ahalinin çözüm aramak için hangi yollardan gideceklerini bilmeleri, ne gibi şeyleri referans alacaklarını ve hangi kişileri aracı olarak tayin etmek sürati ile şikâyet gerçekleştireceklerinin farkında olmalarıdır. Halk, şikâyeti ya da isteği için Divan'a bizzat başvurarak, zâimlerinden arz ve ilam sunmasını isteyerek, arzuhal ederek, ya da yerel anlamda davalara bakan kurullara direkt başvurarak şikâyetlerini iletmeye, şikâyetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu noktada mevcut başvuruların merkez otoritesince herhangi bir ayırım yapılmadan çözümlenmesi de söz konusu durumu olabildiğince kuvvetlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nde sistem kapsamında şikâyet hakkının kullanılabilmesi yeterliliği ve farkındalığı biçiminde karşımıza çıkmakta olan şikâyet kültürü gerek tebaa gerekse de askerî zümre mensuplarının dâhil olması ile toplumun genelinde yerleşmiş bulunan bir davranış biçimi şeklinde değerlendirilmektedir. Şikâyet mekanizmasının işleyiş biçimi genel anlamda herkese aynı şekilde olsa da sınır yahut tabakalara göre ve hangi mahkemede görüldüğüne bağlı olarak bazı farklılıkları barındırmaktadır.<sup>147</sup>

Osmanlı Devleti'nde padişahı temsilen idari tasarrufta bulunacak olan kişilerin görevini kanun ve adalet kapsamında yerine getirmesi beklenirdi. İdareci olanların hukuktan uzaklaşmaması adına bu durum beklenti ile değil aksine denetim mekanizmaları ile sağlanmaktaydı. Padişahın ardından diban en yetkili denetim mekanizması olarak konumlanmaktaydı. Bu noktada divan idarenin tasarrufunu doğrudan denetleyebilme yetkisini sahip olmuştur. Denetim mekanizması bu görev için özel oluşturulmuş organlar yerine ahalinin şikâyetleriyle gerçekleştirilmekteydi. Örneğin bir bölgeden şikâyet gelmesi üzerine bölgeye kadılar gönderiliyor ve davalar dinlenip inceleme yaparak raporlarını divana sunuyorlardı.<sup>148</sup>

### **3.4. Divan-ı Hümayun Şikâyet Alanında İncelemesi**

Evvelki dönem İslam devletleri mahkemelerinin ve Türk-Moğol geleneklerinde yer alan kurultayın etkisiyle ortaya çıkan Divan-ı Hümayun, Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce devlet işlerini kurullarda görmelerinin bir geleneği olarak ortaya çıkmıştır. Abbasiler' de yer alan Divan-ı Mezalim ve saray divanları gibi her türlü şikâyetin iletilebildiği bu divanlar, Türklerine eski gelenekleriyle birleştirilerek yepyeni bir kavram olarak Osmanlı Devleti'ndeki Divan-ı Hümayun halini almıştır. Bu yapıya benzeyen ilk gelişmiş divanı Büyük Selçuklu Devleti'nde görmek mümkündür.<sup>149</sup>

<sup>147</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 23-39.

<sup>148</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 86.

<sup>149</sup> Tuğluca, a.g.e., s.,34.

Osmanlı müesses nizamı adalet mefkûresi üzerine inşa edildiği için Devlet-i Aliyye, reâyâ ve berâyânın gündelik hayatını huzur içerisinde sürdürmesini amaçlamıştı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren adalete önem verdiğini, Orhan Bey'in adaletin sağlanmasına yönelik, kadılık makamını oluşturmasında anlayabiliriz.

İslam Hukukuna göre yargı yetkisi hükümdarıdır. Hükümdar bu yetkiyi kendisi kullanabilir veya vekil tayin ettiği kişileri görevlendirebilirdi. Osmanlılar İslam hukuku kaidelerine göre adli teşkilatlanmalarını oluşturmuşlardır. Hükümdarlar zaman zaman önemli davalarda bu yetkilerini kullanmışlarsa da genellikle yargı vazifesini vekil tayin edip bu kişilerin görevi yürütmelerini sağlamışlardır. Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarının genişlemesiyle adli teşkilatlanma da ona paralel olarak gelişmişti. Şehirlerin başına bir kadı tayin edilmişti. Orhan Gazi döneminde kadılar genellikle askeri işlerin dışında kalan işleri yapmak için görevlendirilmişlerdi.<sup>150</sup>

Osmanlı Devleti ilk divanı Orhan Bey zamanında ortaya çıkarmıştır. İkinci Murad zamanında bu yapı Divan-ı Hümayun vasfını kazanmıştır. Mevcut olan ilk divanın üye sayısı ve görevleri hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yüksek mahkeme niteliğine sahip olarak hükümdarların tebaaya adaletini göstermek için kullandıkları bir divan olarak kullanıldığı dair güçlü bir kanı bulunmaktadır.<sup>151</sup>

Divan-ı Hümayunun bilinen yapısına ulaşması ise Fatih ile birlikte yaklaşmıştır. 1600'lü yılların ortasından itibaren ise bilinen kimliğin bürünmüştür. 1700'lü yıllardan itibaren Divan-ı Hümayunun yetkileri vezir-i azam himayesinde yer alan divana geçmeye başlamıştır.<sup>152</sup>

İkinci Mahmud tarafından 19. Yüzyılın başlarında hayata geçirilen reformlar ile sembolik durumda bulunan Divan-ı Hümayun ile vezir divanı işlevini kaybetmiş ve kabine sistemine geçilmiştir. Her ne kadar sembolik bir konumda bulunsada Osmanlı İmparatorluğu yıkılana dek Divan-ı Hümayun varlığını sürdürmeyi başarmıştır.<sup>153</sup>

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şikâyetlerin cevap bulması adına en etkili mekanizma Divan olmuştur. Bu durum gelen şikâyetlerin oldukça yoğun olmasından ve de sorunların çok hızlı çözüldüğünden anlaşılmaktadır. Ayrıca Divan-ı Hümayun şikâyet başvuruları için hem ilk merci hem de son merci olabilme kabiliyetine sahip bir

<sup>150</sup> Ömer Gunan, "Orhan Gazi Dönemi'nin Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı", Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.40.

<sup>151</sup> Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun", Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun> adresinden (29 Mayıs 2023) tarihinde erişim sağlandı.

<sup>152</sup> Yılmaz, Yurtseven- Gamze, Şahin, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayunun Yürütme Yetkisi", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Sayı 1 (19 Şubat 2016): s. 159-206.

<sup>153</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 34-35.

yapıda olabilmıştır. Bu kapsamda şikâyet iletecek kişilerin herhangi bir alt mercie gitmeden doğrudan Divan-ı Hümayuna gitmesi söz konusu olabilmıştır. Bu kapsamda divana şikâyetlerin farklı yollarda gelmesi de mümkündür. Divana şikâyet hangi yolla iletilmiş olursa olsun ya da kim tarafından getirilmiş ise getirilsin aynı özenle incelenmekte ve karar bağlanmaktaydı.<sup>154</sup>

Divan, devletin, mali, idari ve siyasi işlerini yürütmenin yanı sıra bunlara ek olarak gelen şikâyetleri de çözüyordu. Divanda öncelikli olarak sınır boyları ve eyaletlerle alakalı konular, harici meseleler, siyasi konular ve terfi ve nakil konuları ele alınmaktaydı. Bu konuların ardından ise gelen şikâyetler inceleniyordu. Bazı özel durumlarda yalnızca padişaha gelen şikâyetler nedeniyle divanın toplandığı bilinmektedir. Şikâyet için divana başvuran kişileri öncelikli olarak çavuş başına ulaşıyordu. Çavuşbaşı'nın dilekçeyi incelemesinden sonra divanda dilekçenin çözüm süreci başlatılıyordu.<sup>155</sup>

Çavuşbaşı her Divan toplantısında defterhanenin mührünü açarak Divan-ı Hümayun toplantılarının kanuna uygun bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Ayrıca yabancı devlet elçilerini karşılayarak Divana getirmek gibi görevleri de vardır. Diğer önemli görevleri de yüksek rütbeli devlet adamlarının tutuklanması, sürgüne gönderilmesi ve çeşitli adli kararların uygulanmasıdır.<sup>156</sup>

Bunun yanında Çavuşbaşı başvuruların ilk kabulünü yapmaktaydı. Davanın Çavuşbaşı tarafından divan huzuruna çıkmasını sağlıyor bunun yanında davada mübaşirliği de yapıyordu. Ek olarak birinci avluda yer alan Deavi Kars adlı binada kubbe vezirleri tarafından arzuhal toplanıyordu. Burada davalıları dinleyen kubbe vezirleri daha sonra arzuhalleri divana iletiyordu.<sup>157</sup>

Divan-ı Hümayun tarafından şikâyetler kapsamında bir gündemin takip edilip edilmediği net değildir. Buraya bizzat başvuruda bulunan kimseler kubbe altında bekletilir ve akabinde Çavuşbaşı tarafından içeri alınır. Gündeme giren şikâyetler tezkereciler tarafından okunarak kararının kaydı tutulurdu. Davacı ya da şikâyetçilerin bu esnada verilen karar itiraz etmeleri söz konusu değildi. Burada seslerini çıkarmadan kararı bekleyen davacı yahut şikâyetçiler sonuç her ne olursa olsun boyun eğmek zorundaydı.<sup>158</sup>

<sup>154</sup> Murat, Tuğluca, “ Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp’te Şikayet Hakkının Kullanımı ve Şikayet Mekanizması (1649-1675)”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt 5, Sayı 9 (1 Aralık 2012): s. 111-114.

<sup>155</sup> Abdülaziz Ed-Düri, “Divan”, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan--devlet#1> adresinden (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>156</sup> Veysel Dinler, “ Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönem ve İdari Yapısı ve İşleyişi”, s. 31.

<sup>157</sup> Ahmet, Mumcu, “Divan-ı Hümayun”, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun> adresinden (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>158</sup> Murat Uluslan, “Divan-ı Hümayun Çavuşbaşı lığı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, (1998), s. 1-3.

Divan-ı Hümayun üyeleri içinde sahip olunan ihtisasa göre de iş bölümü bulunmaktaydı. Tımar ve memleket idaresi ile alakalı olan ihtilaflara vezir-i azam bakardı. Defterdarlar mali konulara kazaskerler ise dini ve şer'î konulara bakmaktaydı. Üyeler gerek gördükleri halde ilgili davaları kendi mahkemelerine de intikal ettirebilme hakkına sahipti.<sup>159</sup>

Divan-ı Hümayunda zabıt tutma gibi gelenek bulunmadığı için meydana çıkan sorunların nasıl aşıldığı yahut ne tür kararların uygulandığına dair yeterli bilginin elde edilememesine sebep olmuştur. Divan hükümleri, karar verme sürecinden çok kararın sonucuna ilişkin olduğundan bu konuda divanda nasıl bir yol izlenerek dava sonuçlandırıldığı hususu kara kutu özelliğine sahiptir. Bu gerekçe kapsamında şikâyet defterlerinde de davalardaki muamelelerin nasıl olduğu yönünde bilgi bulunmamaktadır.<sup>160</sup>

Divan-ı Hümayuna bağlı olan kalemler devlet içindeki en yüksek kademedен oluşurdu. Bu divanda alınan kararların hazırlık ve uygulamaya koyulma aşamasında Divan-ı Hümayuna bağlı kalemler süreci ilerletiyordu.<sup>161</sup>

Merkezi bürokraside en alt seviyede olmalarına karşın bürolarda yapılan işlerin yürütülmesinde en büyük rol kuşkusuz kâtiplere aitti. Kaleme giden arzuhaller üstünde ilgili defterlerden kayıt yapılması, berat, ferman ve tezkire gibi çeşitli evrakların yazılmasını sağlamak kâtiplerin işiydi. İlgili evrakların defterlere kaydedilmesi, büroya mahsus olan defterlerin tutulması ve başka kalemlere gitmesi gereken ilmuhaberlerin yazıya dökülmesi ile büronun defterlerinin birer suretlerinin çıkarılması gibi kontrollerin çok önemli bir kısmı da kâtipler tarafından yapılmaktaydı.<sup>162</sup>

Osmanlı tarihi boyunca bürokrasinin oluşumunda ve gelişiminde kâtipler önemli bir yere sahip olmuşlardır. Kâtipler her eğitim dalından dersler alan, hemen her konuda donanımlı olan ve güzel yazı yazma yeteneğine sahip olan birçok meziyete sahip personelden oluşmaktaydı. Kâtiplerin unvan alabiliyor olmaları Osmanlı 'da bürokrasinin siyasetten bağımsız olduğunu göstermektedir.<sup>163</sup>

<sup>159</sup> Fatih Kocabaş, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İdare Teşkilatı", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, (1987), s. 8-14.

<sup>160</sup> Hasan Akdağ, "Osmanlı Bürokrasisinde Yazı (Tanzimat'a Kadar)", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, (2004), s. 9-15.

<sup>161</sup> Ahmet Mumcu, Divan'ı Hümayun, Phoenix Yayınevi, Ankara, s.64.

<sup>162</sup> Akdağ, "Osmanlı Bürokrasisinde Yazı (Tanzimat'a Kadar)", s.9-12.

<sup>163</sup> Uğur Bellikli, Abdülkerim Daştan, "Muhasebe Düzeni Açısından Osmanlı Bürokrasisinde Maliye Ahkam Katipliği : Yabancı Seyyah ve Yazarların Gözlemlerine Dayalı Bir İnceleme", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 2021 (2021), s. 106-108.

### 3.5. Merkezde ve Taşrada Şikâyet Kabul Eden Merciler

Osmanlı Devleti, taşra ve merkez teşkilatları olarak idari anlamda bir taksimata tutulmuştur. İdari yapı dâhilinde bu türde bir düzen ortaya getirilerek şekillenen Osmanlı Devleti'nin merkezinde ise idari ve adli kimliğini üstünde tutan padişah bulunmaktaydı. Padişah yönetimde yalnız başına merkeziyetçi bir yapıyı benimsemiştir. Bu kapsamda devlet ile alakalı alacak olduğu önemli kararlarda devlet adamlarına da danışılmaktadır. Bu durum da Divan-ı Hümayun adı verilen meclis ile sağlanmıştır.<sup>164</sup>

Devletin gelişip büyümesi ile devlet sınırları içinde bulunan vatandaşların adaletli ve huzurlu bir biçimde yönetimi, askeri düzenin sağlanmasına ve ekonomiye dayanmaktadır. Bu nedenle iktisadi, adli ve idari yapının güçlü tutulması ortaya çıkabilecek herhangi bir soruna karşı çözüm üretmek amacıyla taşrada ve merkezde adli yapının temsilini sağlayan görevliler atanmıştır. Devlet sınırları içinde bulunan her fert, reaya, zengin, fakir, yaşlı, genç, Müslüman, gayrimüslim, ayrımı yapılmadan karşılaşılan haksızlık yahut zulüm karşısında öncelikle buldukları yerdeki yöneticilere herhangi bir şart olmadan başvuru hakkına sahipti. Taşra ve merkezde bulunan adli yapılar birbirinden farklı değildir. Osmanlı Devleti ortaya çıkan problemleri daha hızlı çözmek için tek bir mekanizmayı ya da kurumu sorumlu tutmayıp adli yapı içinde birden fazla mekanizma ya da kurum bulunmasını sağlamıştır. Bu sayede amaçlanan haksızlığa uğrayan kişinin şikâyetinde bulunacağı kişi adli yapı içinde olan biri olması halinde daha üst mercilere Divan-ı Hümayuna kadar başvuru yapabilmesini sağlamak olmuştur. Bu durum ortaya çıkacak haksızlıkların önüne geçilmesinde etkili olmak için geliştirilmiş ve çok fazla seçenek sayesinde kişilerin haklarını aramalarını sağlamıştır. Bu noktada diğer bir önemli nokta ulaşım olarak göze çarpmaktadır. Şikâyet kurumuna iletilen her türlü şikâyet yastık altı edilmeden çözüme kavuşturulmuştur. Ulaşım bu noktada önem arz etmektedir. Arada çok fazla bürokrasinin bulunmaması bunun en önemli sebebidir. Öyle ki kişilerin doğrudan Divan-ı Hümayuna hatta padişaha kadar direkt başvuru hakkı her zaman var olmuştur.<sup>165</sup>

Vatandaşlar yaşamış buldukları yerde haklarını arayıp bulamadıklarında veya Divan-ı Hümayuna başvurmak sureti ile hak arama başvurusu yapmak istediğinde divana bizzat başvuru yapabilmekteydi. Bunun yanı sıra vekâleten de kişi gönderebilme hakları mevcuttu. Yahut arzuhal sayesinde kişisel ya da toplu şekilde başvurularda bulunabilmektedir. Mevcut durumun bu denli bilinçli ve özenli bir plan içerisinde

<sup>164</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 30.

<sup>165</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 29-39.

meydana getirilmesine rağmen her yerde adaletin yerini bulduğundan ve adil olan bir yönetim gerçekleştirildiğinden söz etmek elbette bahis konusu olmaz. Bu durumun sebebi ülke sınırları dâhilinde bulunan halkın tamamının üstünde hâkimiyet kurmanın imkânsız olması ve adalet dağılımının belirli mercilere ya da kişiler tarafından sağlanması sebebiyledir. Ayrıca uygulayıcıların görevlerini dürüst bir şekilde yerine getirmeleri de bu bağlamda önemlidir.<sup>166</sup>

Taşra ve merkezde şikâyet hakkının işlerliğini kolaylaştıran bazı merciler bulunmaktadır. Bu merciler aşağıdaki tabloda verilmiştir.<sup>167</sup>

Merkezde Şikâyet Kabul Eden Merciler	Taşrada Şikâyet Kabul Eden Merciler
<ul style="list-style-type: none"><li>• Padişah</li><li>• Divan-ı Hümayun</li><li>• Vezir-i Azam</li><li>• İkinci Divanı</li><li>• Çarşamba Divanı</li><li>• Kadıasker</li><li>• Bilad-ı Selase ve İstanbul Kadılıkları</li><li>• Ayak Divanı</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Kadı Divanı</li><li>• Beylerbeyi Divanı</li><li>• Sancakbeyi Divanı</li><li>• Diğer Kurumlar</li></ul>

Şekil 1. Merkez ve taşrada bulunan şikâyet mercileri  
Kaynak: (Mumcu, 1986).

### 3.6. Merkez Teşkilatında Bulunan Şikâyet Mercileri

#### 3.6.1. Padişah

Osmanlı Devleti'nde yaşamlarını sürdürmekte olan her vatandaşa refah bir hayat sürdürme hakkı sağlanmıştır. Var olan her sorunu çözüme kavuşturmak için kendilerine eşit bir şekilde kullanma hakkı sağlanmıştır. Bu hak karşılaşılan sorunun çözümünde kullanmak için verilmişti. Bu haklardan yararlanmak isteyen kişiler haksız bir durumla karşılaştıklarında en üst merci olan padişaha başvurabilirlerdi. Padişah, sefere çıkarken, Cuma namazına giderken ya da ava gittiği sırada şikâyeti direk olarak padişaha iletme

<sup>166</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 58-60.

<sup>167</sup> Ahmet Mumcu, Hukuksal ve Siyasi Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 2. Baskı, 1986.

hakkına sahipti. Vatandaşın padişaha şikâyetini arz etmek için bir takım meziyetlere girdiği söz olmuştur.<sup>168</sup>

Padişahlar Cuma günleri namazlarını kılmak maksadı ile Beyazıt, Ayasofya, Eyüp Sultan ve Sultan Ahmet gibi camileri tercih ederlerdi. Padişahların Cuma namazı için camiye gittikleri bu esnada camiden içeri girecekleri an halk içinde şikâyeti yahut dileği bulunan kişilerin orada durup ellerindeki kamışın uç kısmına bağlanmış olan arzuhallerini padişaha uzattıklarını ve padişah tarafından ya da yanındaki kimselerce bu arzuhallerin alınarak gereğinin yapıldığı bilinmektedir.<sup>169</sup>

1800'lü yılların sonlarına doğru hala Cuma selamlığının sürdürüldüğü hatta şikâyetlerin toplanması konusunda camide halkın arasında dolaşarak dilekçe toplayan görevlilerin bulunmasının halka daha da kolaylık sağlandığı görülmüştür. Görevlendirilen kişiler toplamış oldukları dilekçelerin özetlerini padişaha sunmuş ve buna da "ma'ruzat-ı rikabiyye" ismiyle anılmıştır. Üçüncü Selim'in de bu konuya hassasiyeti olduğu ve Cuma selamlığında bulunduğunu bilinmektedir. Hatta bu durumu fırsat bilen birtakım kişilerin Üçüncü Selim'e 10 Temmuz 1792 günü Ayasofya Camii'nde suikast girişiminde bulunmuş ancak bu girişim başarılı olamamıştır. Cuma Selamlığını taşrada da yapılmıştır. Taşranın idari amirlerden beylerbeyi, sancakbeyi ve şehzadenin de buna benzer şekilde şikâyet ve dilek topladığı ve bazı kaynaklarda bunun padişahın gerçekleştirdiği ile aynı isimle anıldığı görülmüştür. Adaletin temin edilmesi konusunda Osmanlı Devleti tarafından her ne kadar birden çok seçenek sunulmuş olsa da halkın, doğrudan padişaha gerçekleştireceği şikâyetlerin neticesine çok daha fazla önem verdiği görülmektedir.<sup>170</sup>

Padişahın en mühim görevleri arasında asayiş ve nizamın mutlak sağlanması, emniyetin alınması ve adili bir yönetim uygulanması gelmekteydi. Bu sebep kapsamında padişahın adli düzeni sağlamak için tek yetkili sayılmaktaydı. Ancak padişah bunu yalnız başına yerine getirmek yerine idari amiller ve kurumlarla görevi paylaşma yoluna gitmiştir. Bu kurumların başında da Divan-ı Hümayun gelmektedir.

Osmanlı Devleti padişahlarının bazı zamanlar halkın durumunu öğrenmek ve habersiz bir şekilde şikâyetleri görmek için tebdil kıyafet ile halk içinde dolaştığı da bilinmektedir. Bu konu hakkında örnek olacak davranışlar Kanuni Sultan Süleyman'ın

<sup>168</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 30-33.

<sup>169</sup> Mehmet, İpşirli, "Cuma Selamlığı", Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma-selamligi-adresinden> (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>170</sup> Mehmet İpşirli, E. İhsanoğlu (Ed), "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. Osmanlı Devleti Tarihi I", İstanbul, IRCICA, Cilt 1, (1999), s. 139-279.

sipahi kıyafeti giyerek halk arasında dolaşması ve Birinci Abdülhamid'in şerif kıyafeti giyerek sokağa çıkmasıdır.<sup>171</sup>

### 3.6.2. Divan- ı Hümayun

Divan-ı Hümayun, bir meclis olarak görev yapmaktadır. Bu mecliste yüksek düzeyden isimler bulunmaktadır. Bu divan Osmanlı Devleti'nde toplantı maksadı ile kullanılmıştır. Halkın sorunlarını ve şikâyetlerini dinlemek için kurulan divan, Padişah divanı olarak da anılmıştır.<sup>172</sup>

Divan-ı Hümayun toplantıları Topkapı Sarayı, Edirne ve Bursa'da sabah namazının ardından başlar öğle yemeğine dek sürerdi. Öğle yemeğinin ardından sona eren toplantılarda ilk meseleler devleti ilgilendiren meseleler olmuştur. Bu meselelerin ardından dış konular ve neticede şikâyetler dinlenirdi.<sup>173</sup>

Bu divan içtimai, askeri, siyasi ve iktisadi konuların ele alınmış olduğu bir divandır. Bu konulardan bağımsız olarak istek ve şikâyetler açısından da sık tercih edilen bir kurumdu. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde çok önemli bir yere sahip olan Divan-ı Hümayun, şikâyette bulunacak kişi için herhangi bir kısıt olmadan buraya başvuru yapabilmesini sağlıyordu. Herhangi bir statü ya da dil, din ve ırk gibi ayırım yapılmayan kişiler burada dinlenir ve şikâyetler çözüme bağlanırdı. Divan-ı Hümayuna yapılacak olan şikâyetlerle ilgili izlenecek bazı yollar da vardı.<sup>174</sup>

- Şikâyet hakkı kullanmak isteyen kişiler doğrudan divana mağduriyetleri hakkında şikâyette bulunabilir.
- Şikâyette bulunacak kişiler mahzar veya arzuhal ile başvuru yapabilirler.
- Kişiler buldukları yerdeki amiller vasıtası ile divana başvuru yapabilirler. Molla, naib, kadı vb. yetkililer aracılığı ile başvurunun iletilmesi bu durumda sağlanabilir.
- Bireyler bölgede yer alan yetkililerin verdiği kararlardan hoşnut olmadıklarında bu karara itiraz etmek maksadıyla divana başvuru hakkına sahiptirler.
- Divan-ı Hümayun ihbar mahiyetiyle gelen şikâyetler de başvuru niteliğine sahiptir.

<sup>171</sup> Serpil Sönmez, "III. Selim'in Tebdil-i Kıyafet Bohçaları", Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 47 (1 Ocak 2019): s. 79-80.

<sup>172</sup> Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600), İstanbul: Optimum Basım, Kronik Kitap, 31.Baskı, 2022, ISBN 978-605-7635-09-9, s. 120-121.

<sup>173</sup> Abdullah Vefa Karataş, " Divan-ı Hümayun İle Paşa Divanının Karşılaştırılması( Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği)", Adalet Dergisi, Sayı 62-63 (1 Aralık 2019): s. 239-240.

<sup>174</sup> Tuğluca a.g.e. s. 35.

Bahsedilen başvuru yollarından herhangi birini kullanmak tamamen kişinin kendi kararına bağlıdır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nde herhangi bir kısıtlama söz konusu olmamıştır. Davacının divanda bulunması söz konusu ise kapıcılar ya da çavuşlar aracılığı ile huzura getirilirler, konunun içeriğine göre idari konulara vezir-i azam, mali konulara defterdar, toprak ile ilgili konulara nişancı, şer'i konulara kazasker bakacak şekilde iş bölümü yapılarak dava görülürdü.<sup>175</sup>

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında padişahın başkanlık ederek toplandığı Divan-ı Hümayun, Fatih Sultan Mehmet döneminin ardından vezir-i azam başkanlığında toplanmaya başlamıştır. Vezir-i azam seferde olduğu sıralarda ise vekâleten sadaret kaymakamı başkanlık etmektedir. Vezir-i azam seferden dönünceye dek toplanan divana Rikap-ı Hümayun denirdi. Bu süreçte kaydedilen tüm defterlere de bu isim işlenirdi. Seferden dönülmesinin ardından ise bu unvan işlevini yitirerek eski halini alırdı. Şikâyetin çözümü aşamasında Divan-ı Hümayuna başvurulma sebepleri;<sup>176</sup>

- Şikâyet edilen konu kapsamında kişiyle alakalı kaynak olup olmadığının öğrenilmesi amacıyla müracaat edilmesi.
- Şikâyet olan konu hakkında Divan-ı Hümayunda kanunun bulunup bulunmadığı hakkında başvuru yapılması.
- Şikâyet edilen bir konunun karara bağlanması neticesinde karara rağmen mağduriyet ve zulüm durumunun devam etmesinden dolayı şikâyetin tekrarlanması için başvuru yapılması.
- Bir konu ya da dava hakkında verilen hükmün kaybolması neticesi ile emrin yeniden çıkarılmasına yönelik müracaat edilmesi.
- Bir memurun görevini ihmale etmesi ya da görevden el çektirilmesi için divandan emir çıkmasına yönelik başvuru yapılması.

Divan-ı Hümayun zaman içinde sahip olduğu görevi yitirmiştir. Divanın görevini yitirmesinin ardından bu görevi vezir-i azamın kurmuş olduğu ikinci divanı üstlenmiştir.<sup>177</sup>

<sup>175</sup> İncılık, a.g.e., s. 117-133.

<sup>176</sup> Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun> adresine (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>177</sup> Mehmet Gündüz, "Osmanlı Devleti Divan'ı Hümayun Kararları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 15-18.

### 3.6.3. Vezir-i Azam

Vezir-i azam padişahattan sonra en yetkili idari yetkili olarak görünmektedir. Padişah adına görevleri yerine getirmekte ve hüküm vermekte yetkilidir. Vezir-i azamı diğer vezirlerden ayıran en önemli husus padişah mührü taşıyor olmasıdır. Padişah tarafından verilen Mühr-ü Hümayun ile görevi başlayan vezir-i azam mührün alınmasıyla görevinden azledilmiş olur.<sup>178</sup>

Vezir-i azam idari devlet işlerinin yerine getirilmesinde, adli düzenin tertip edilmesinde ve tüm ceza türlerinin uygulanmasında hâkim görevine sahiptir. Bunun yanı sıra davaları inceleyerek zulmü engelleme, mağduriyetleri giderme, görevden el çektirme ve memur tayin etmek gibi çeşitli görevlerinin de bulunması söz konusudur. Padişah tarafından bizzat bu makama getirilen vezir-i azam, devleti ilgilendiren bütün konulara şer'i ve örfi kanunlar çerçevesinde yetkili sayılmıştır.<sup>179</sup>

### 3.6.4. İkinci Divanı

Divan-i Hümayunun etkin olduğu dönemlerde iş yükünün hafifletilmesi ve davaların daha hızlı görülmesi amacıyla İkinci Divanı adında bir divan daha kurulmuş ve bu divana yalnızca vezir-i azam başkanlık yapmıştır. Ancak dönem içinde Divan-ı Hümayunun işlevinin kaybolması İkinci Divanının Divan-ı Hümayunun görevini yerine getirmeye başlamasına sebep olmuştur. Vezir-i azam tarafından pazartesi, çarşamba, cuma ve cumartesi günleri öğleden sonra toplanan bu divan ikinci ezanın ardından toplanması sebebiyle İkinci Divanı adını almıştır.<sup>180</sup>

Toplantı esnasında çözüme kavuşturulması gereken konular doğrudan karara varırken padişaha iletilmesi gerek konular Divan-ı Hümayuna yönlendirmekteydi. Gerek görüldüğü durumlarda ise bazı konular kazaskerlere ve İstanbul Kadısına gönderilmekteydi.<sup>181</sup>

Şikâyetçilerin davalarını sıralı ve düzenli bir şekilde görmeleri için kapıda kapıcı ya da çavuş adı verilen görevliler bulunurdu. İçerde arz-ı hallerin okunması maksadıyla yetki verilmiş bulunan tezkereciler yer alırdı. Bu kapsamda ilk önce şikâyetçi olan kişi ardından ise şikâyet edilen kişi dinlenirdi. Ardından bu konuya memur bulunan kişiler konuyu özetleyerek devletin sahip olduğu prosedürler gereği örfi ve şer'i kanun

<sup>178</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 39-41.

<sup>179</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 39-41.

<sup>180</sup> Tuğluca, a.g.e., s.39.

<sup>181</sup> Nuran Koyuncu, "İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şura", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1 ( 20 Haziran 2007): s. 146.

kapsamında yapılması gereken durum söylenir vezir-i azamın bunu kabul etmesine müteakip arz-ı halin alt kısmına yazılarak tasdik edilirdi. Bu şekilde görüşülmüş olunan davalar sona erdikten sonra divan toplantısı sonlandırılırdı.<sup>182</sup>

### 3.6.5. Cuma Divanı

Bu divan cuma günleri toplandığı için Cuma Divanı adını almıştır. Ayrıca Huzur Murafaası ismiyle de anılmaktadır. Daha önce karara bağlanan bir davanın sonucunun kabul edilmeyerek yeniden vezir-i azamın huzurunda görülmesi münasebetiyle ismine Huzur Mürâafası denmiştir.<sup>183</sup>

Bu divan cuma günü sabah ezanının ardından başlardı. Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri'nin vezir-i azam konağı olan paşa kapısına gelmelerine müteakip toplantı başlamış olurdu. Cuma Divanı'nda Rumeli kazaskeri, kendisine iletilmiş bulunan önemli konularla meşgul olurken, Anadolu kazaskeri ise vezir-i azamın tarafından kendisine verilen davaları değerlendirirdi.<sup>184</sup>

### 3.6.6. Çarşamba Divanı

Bu divan, Bilad-ı Salase ismi ile anılan Eyüp, Üsküdar ve Galata kadılarının iştirak etmesi ile birlikte Vezir-i azam tarafından kurulurdu. Çarşamba Divanında genellikle İstanbul halkının sorunları ele alınırdı. Bunun yanı sıra İstanbul ile alakalı olan tüm sorunların bu divanda değerlendirildiği bilinmektedir.<sup>185</sup>

### 3.6.7. Kazasker (Kadıasker)

Birinci Murad döneminde temeli atılan Kazaskerlik makamının başına ilk getirilen isim Çandarlı Kara Halil Hayrettin Efendi'dir. Kazaskerler askeri sınıfa mahsus kişilerin düzeni ve eğitiminden sorumlu olmalarının yanı sıra askerlerin yaşadıkları ihtilafların da çözümünde etkili olmaktadır. Askerlerle alakalı her türlü hukuki ve şer'i sorunların çözümü hususunda geniş yetkileri bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar bir tane olan kazasker Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri

<sup>182</sup> İncalık, a.g.e., s. 117-137.

<sup>183</sup> Mehmet İpşirli, "Huzur Mürâafası", Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-dersleri> adresine (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>184</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 40.

<sup>185</sup> Koyuncu, "İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şura", s. 149.

ile sayıları ikiye çıkarılmıştır. Mevki açısından vezirin ardından en yüksek mevkiye sahip olmuşlardır.<sup>186</sup>

Divan-ı Hümayun Konumunda bulunan Kazaskerler, kaza ile alakalı sorumluluklarından ayrı şekilde kendi konaklarında da bazı zamanlarda farklı divanlar kurmaktaydı. Kazasker tarafından kurulan divanlar, öğleden sonra oluşturulmaktaydı. Ayrıca Salı ve Çarşamba günleri de bu divanlar kurulmazdı. Kazasker tarafından kurulan divanlarda yalnızca askerlerin ve ordu mensuplarının değil bazı zamanlarda idari görevlilerin de davaları görülmüştür.<sup>187</sup>

Kazaskerlik makamı çok uzun süreler eğitime tabi olmuştur. İşinin ehline verilen ve bu şekilde devlet içinde huzurun ve adaletin temini konusunda büyük role sahip olmuşlardır. Kazaskerler taşrada ve merkezde ahaliye yapılacak olan eziyet ve zulmü engellemiş istikrar ve düzeni sağlamışlardır. Bu sayede padişahın saygı ve itibar kazanan makam daha sonraki dönemde azil ve atamalarda haksızlık ortaya çıkmasından ve verilen kararlarca çok fazla hoşgörü göstermelerinden kaynaklı olarak nizamın bozulmasına yol açmışlardır.<sup>188</sup>

### 3.6.8. Bilad-ı Selase ve İstanbul Kadılıkları

İstanbul fethedildikten sonra İstanbul kadılığı oluşturulmuştur. Taht Kadısı olarak anılan bu mevki bir takım işlerden sorunlu olmuştur. İstanbul sınırları içinde yer alan her soruna bu mevki bakabilmekteydi. Kadılık bu sınırlar içinde yer alan her davaya bakabilmekteydi. İstanbul kadılarının görev süresi bir yıl olmakta ve bu süre sonunda Anadolu Kazaskeri olarak atanmaktaydılar. Bilad-ı Selase ve İstanbul ismi İstanbul'un büyük bir kaza olmasına bağlı olarak verilmiştir. Ayrıca İstanbul'da dört ayrı kadılık tertip edilmiş ve merkez olarak görülmüştür. Kadıların en önemli görevleri mağdur bulunan kişilerin davalarını görerek kanun çerçevesinde asayiş ve huzurun gerçekleştirilmesini sağlamaktı. Bu nedenle kadılar evlerinde ya da camilerde kişileri yargulamakta ve hüküm vermekteydi.<sup>189</sup>

<sup>186</sup> Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", Bellten, Cilt 61, Sayı 232 (20 Aralık 1997): s. 602-605.

<sup>187</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 39-41.

<sup>188</sup> Karataş, "Divan-ı Hümayun İle Paşa Divanının Karşılaştırılması (Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği)", s. 244-245.

<sup>189</sup> Mehmet, İpşirli, "Bilad-ı Selase", Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bilad-i-selase> adresine (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

### 3.6.9. Ayak Divanı

Devlet sınırları içinde ortaya çıkmış olan bir karşılık yahut ayaklanma gibi durumlarda söz konusu durumların bakıldığı divanlar da bulunmaktadır. Ayak divanı bu gibi durumlarda kurulan divandır. Sarayın dışında yer alan bu divanda padişah oturarak diğer herkes ise ayakta yer almaktadır. Padişahın durumu dinlemesinin ardından hemen karar bağlanan dibanda verilen cezalar da anlık olarak uygulanmaktadır.<sup>190</sup>

## 3.7. Taşra Teşkilatında Bulunan Şikâyet Mercileri

### 3.7.1. Meclis-i Şer ve Kadı

Osmanlı Devleti'nde idarenin başında padişah bulunuyordu, ancak her ne kadar padişah idarenin başında olsa da merkezden uzak yerler olan taşrada adli yapının sürdürülmesi oldukça zordu. Buna bağlı olarak hükümdarlar tarafından taşrada adaletin sağlanması maksadı ile yerel yöneticiler atanırdı. Bahsedilen idarecilerin başında ilk olarak kadılar bulunurdu. Hâkim sıfatı ile görev alan kadılar yargılamaları yerine getiriyor ve miras taksimi ve vasi tayini gibi işlemleri yapıyordu. Bunlara ek olarak buldukları bölgedeki asayişin sağlanması görevi de kadılarındı. Asayiş ve huzurun sağlanması gibi konulara da el atan kadılar bölgenin en önemli yöneticisi konumunda yer almışlardır. Kadılar bulunduğu kazanın idari, adli ve beledi sorumlusu olarak kabul görmüş ve şer'i kanunların yaptırımcısı olarak mahkeme kurarak suç ve haksızlıklara karşı adaletin yerine getirilmesinde yargı teşkilatının önemli yerinde konumlanmışlardır. Kadılar tarafından kurulan mahkemelerde örfi yahut şer'i konu ayırt etmeksizin her türlü koyuya açıklık getirmekle yükümlüdür. Bunu yaparken kimi davalara yetişememesi dolayısıyla yanında naipler bulundurmaktadır. Kadı olmadığı zaman kadı vekili olarak köyleri dolaşan naipler davaları köylerde dinlemişlerdir. Ancak bütün naipler dava dinleme yetkisine sahip olmamıştır. Bazı naipler yalnızca davacı ve davalının ifadesini almada ya da şahitlerin soruşturulmasında görevli olmuşlardır.<sup>191</sup>

---

<sup>190</sup>Mübahat S. Kütükoğlu, "Ayak Divanı", Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayak-divani> adresine (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>191</sup> İlber Ortaylı, Hukuk ve Devlet Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, İstanbul: Optimum Basın, Kronik Yayın, 12. Baskı, 2020, ISBN 978-605-83011-0-8, s. 70-86.

### 3.7.2. Beylerbeyi Divanı

Osmanlı Devleti kurulmasının ardından uzun bir süre fetih politikaları izlenmiştir. İzlenen politikalar neticesinde Bu sayede devlet sınırları genişlemiş ve merkezden uzak yerler sıklaşmıştır. Merkezden uzak yerlerde idari ve adli yönetim zorlaşmış ve buna bağlı olarak farklı çözümler oluşturulmuştur. Merkez otoritesinin sağlanması amacıyla devlet belirli bir idari taksimata gitmiştir. Böylece ortaya çıkan idari yapılardan biri de eyaletler olmuş eyaletin başına ise en yetkili kişi olarak beylerbeyi atanmıştır.<sup>192</sup>

Emniyet ve asayişin sağlanması ile zulüm ve eziyetin önlenmesi için hukuki sorunları divan toplayarak çözen beylerbeyinin savaş esnasında emrindeki askerler ile savaşa gitmek gibi sorumlulukları da bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra eyalette bulunan zeamet ve tımar tevcihinin yapılması da beylerbeyinin görevleri arasında yer almaktadır.<sup>193</sup>

Eyalet içinde bulunup herhangi bir haksızlık ile karşılaşan yahut eziyet ve zulüm gibi konularda şikâyeti olan kişiler doğrudan beylerbeyine başvurmak hakkını sahip bulunuyordu. Bireyler uğradıkları eziyetleri arzuhal ile beylerbeyine iletebildiği gibi doğrudan başvuru da yapabilmekteydi. Beylerbeyinin konağında gerçekleşen divan toplantısı haftada dört gün olmaktadır. Divan-ı Hümayun ile benzer şekilde toplanan beylerbeyi divanı beylerbeyinin başkanlığında olmakta ve aynı Divan-ı Hümayunda olduğu gibi mali içerikli hususlar defterdara, şer’i içerikli hususlar kadıya verilerek belirli bir iş bölümü kapsamında davalar görmektedir.<sup>194</sup>

### 3.7.3. Sancakbeyi Divanı

Osmanlı Devleti’nde idari taksim temeli sancak olarak görülmüştür. Kanunların yapılırken sancağa göre yapılmasına neden olmuştur. Sancakbeyinin idari ve askeri olarak ayrılmak üzere farklı iki işi bulunmaktadır. Askeri alandaki görevi savaş dönemlerinde emri altında bulunan askerler ile beraber savaşa girmek ve tımar yoklaması almaktır. İdari alanda bulunan görevi ise sancağın asayiş ve emniyetini sağlamaktır. Sancakbeyi suçluların dinlenmesi ve cezalandırılması alanındaki görevlerini de yârine getirirken

<sup>192</sup> Veysel, Dinler, “ Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönem ve İşleyişi”, Telakki Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (2 Mart 2022): s. 39.

<sup>193</sup> Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beylerbeyi> adresine (29 Mayıs 2023) tarihinde erişildi.

<sup>194</sup> İpşirli, İhsanoğlu (Ed) , “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti Tarihi I” s. 139-279.

aynı zamanda kadı tarafından verilen kararları uygulamakla da yükümlü bulunmaktadır.<sup>195</sup>

#### 3.7.4. Şehzade Divanı

1566 yılına kadar Şehzadelerin kaynağa çıkarılması geleneği bulunuyordu. Osmanlı Devleti şehzadeleri aynı bir vali gibi farklı yerlere giderek buradaki işleştiren sorumlu bulunuyordu. 1566 yılından sonra bir şekilde söz konusu gelenekten vazgeçilmiş ve n büyük yaşa sahip olan şehzadenin sancağa gönderilmesi uygulaması başlamıştır.<sup>196</sup>

Şehzadeler aynı hükümdarlar gibi hüküm yazma hakkına sahiptir. Fakat her durumda bunu merkeze bildirme zorunlulukları bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra sancak ahalisinin dileklerini ve problemlerini dinleyerek mevcut sorunları ortadan kaldırılmasını sağlardı. Divan-ı Hümayun ile siste açısından aynı olan şehzade divanının üyelerini ise âlimler oluştururdu. Şehzade divanlarının üyeleri ise âlimlerden ve şairlerden meydana oluşmaktadır. Ancak Şehzadelerin sancağa gitme uygulamasının ortadan kalkması neticesinde doğal olarak divan toplantıları da ortadan kalkmıştır.<sup>197</sup>

#### 3.7.5. Diğer Kurumlar

Bahsedilen şikâyet kurumlarından farklı olarak taşrada şikâyet gerçekleştirilecek bir takım kurumlar daha vardır. Burada çoğunlukla rütbe derecesi bağlantısı bulunan kurumlar genellikle ordu mensubu olan kişilerden meydana gelmektedir.<sup>198</sup>

Bu konuya en iyi örnek olarak dizdarları göstermek mümkün olacaktır. Dizdarlar, kale muhafızlarının zabıtları olarak görev yaptıklarından onları cezalandırma ya da mahkeme etme hakkına sahip olmuştur. Bu bağlamda yine ordu mensubu neferlerinden birinin başka bir kişi ile anlaşmazlığı ya da davası bulunduğu şer'i hukuk kapsamında hapsedilmeleri söz konusu olduğunda zabıtları olarak bulunan kethüda yerinin bu hakkının bulunduğu bilinmektedir.<sup>199</sup>

<sup>195</sup> Karataş, “ Divan-ı Hümayun İle Paşa Divanının Karşılaştırılması( Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği)”, s. 251-252.

<sup>196</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 41-44.

<sup>197</sup> Demet Çevirgen, “Osmanlı Klasik Dönem Şehzade Eğitimi(1429-1603)”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi ,2013, s. 81-83.

<sup>198</sup> Tuğluca, a.g.e., s. 55.

<sup>199</sup> Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdarlar”, Test Yayını, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dizdar> adresine (29 Mayıs 2023) tarihinde erişim sağlandı.

#### 4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemindeki şikâyet kurumlarını araştırmaya yönelik olan bu çalışmada konu farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bir taraftan şikâyet kurumlarının nasıl işlediği anlaşılmasına çalışılmış, başka bir taraftan ise mekanizmanın ürünü olan şikâyet defterlerinin incelenmesi üzerine literatürde bulunan çalışmalardan veriler elde edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizması kuşku yok ki adaletin temini için kurulmuştur. İslam devlet anlayışlarının kökeninde bulunan Daire-i Adliye ve toplumu statülere ayıran Erkan-ı Erbaa da aynı amaç doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu anlayış kapsamında devlet, toplumun unsurlarını adalete bağlı olarak yönetmesi karşılığında itaat bekleyebilirdi. Buna dayanarak anlayışın İslam kamu hukukunda ortaya koyduğu uygulamalardan en önemlisi şikâyet hakkı olmuştur. Şikâyet hakkı, toplumda bulunan herkesin herhangi bir kıstas yahut engelleme bulunmaksızın şikâyetini dile getirmesine imkân vermiştir. Buna bağlı olarak devlet şikâyet mekanizmasını toplumla iletişim kurmasına olanak sağlayan bir alan haline getirmiştir. İletişim kanalı olarak düşünüldüğünde, devlet tarafından sürekli açık halde tutulan bu kanal toplumun her türlü sorunundan haberdar olmayı sağlamıştır. Devlet, merkezin yanı sıra taşrada toplumsal sorunlardan, idari uygulamalardan ve ekonomik faaliyetlerden bu sayede haberdar olmuş ve idari makamları denetleme şansı elde etmiştir. Bu haliyle şikâyet kurumlarının, toplumsal düzenin sağlanmasında ve adaletin temininde önemli bir rol üstlendiği açıktır.

Şikâyet kurumları üzerine yapılan bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde adaletin temini için şikâyet kurumlarının nasıl çalıştığı sorgulanmıştır. Bu bağlamda yapılan literatür taraması Divan'ın karar alma sürecinin nasıl olduğu hakkında bilgi vermese de kararların sonuçlarına ilişkin bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda anlaşılan, Osmanlı Devleti'nde bulunan şikâyet kurumlarının en etkin olduğu klasik dönemde toplumdan gelen çok farklı konularla muhatap olduğu görülmektedir.

Şikâyet kurumlarının muhatap olduğu konularda kişi ya da konu ayırt edilmeksizin herhangi bir sınırlandırma, ayırım ve kayırma gibi durum söz konusu olmamıştır. Şikâyet kurumları karar alma aşamasında sorunların çözüme kavuşturulması için yalnızca şikâyette bulunanları dinlememiş aynı zamanda şikâyet edilenleri huzura davet ederek dinlemiştir. Ayrıca şikâyetçinin elinde bulunan ilam, fetva, temessük ve hüccet gibi kanıt sayılabilecek noktalara kurumlar tarafından özellikle atf yapılmıştır.

Klasik dönemde gerek taşrada gerekse de merkezde bulunan şikâyet kurumları görülen davalarla alakalı çeşitli mahiyete sahip defterler tutmuş, defterlerle işlem yapılması gereken sonraki davalarda bu defterler titizlikle incelenmiştir. Bu tür dayanakların bulunmadığı durumlarda herhangi bir mağduriyete sebep olunmaması amacı ile davanın mahalline sevkine karar verilmiş, kanun, kadım ve şer'e göre sorunun tahkik ve teftiş edilerek karara bağlanmasını salık verilmiştir. Devletin karar alma mekanizmasının nasıl çalıştığına, çözüm üretme esasına göre bakıldığında şikâyetlerin çözümünde keyfi bir uygulama olmadığı görülmektedir. Aksine Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizması tamamen rasyonel bir biçimde karar almakta ve icmal, evkaf ve musaffal gibi merkezi bürokrasi tarafından üretilen veriler ile hüccet, temessük ve ilam gibi taşra verilerine başvurmayı ihmal etmemiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışma Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde şikâyet kurumlarının adaleti sağlama ve işleyişi ile alakalı olan tüm sorunlara cevap verememektedir. Dönemin şikâyet kurumlarının kapsamlı bir biçimde ele alınması için üretilen belge serilerine ilişkin kapsamlı bir monografik çalışma gerekli olmaktadır. Buna ek olarak Osmanlı Devleti'nin en büyük şikâyet merci olan Divan-ı Hümayunun hala nasıl karar aldığı net biçimde aydınlatılamamıştır. Divan-ı Hümayunda zabıt tutma geleneğinin bulunmaması bu verilere erişilmesini imkânsız kılmaktadır. Konunun farklı kaynaklar ile yapılan derin çalışmalar neticesinde hem dönemin şikâyet kurumlarının yapısı hem de devletin farklı alanlara ilişkin yapıları çok daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

## KAYNAKÇA

- Akdağ, H. (2004). *Osmanlı Bürokrasisinde Yazı (Tanzimat'a Kadar)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgündüz, M. (2023, Mayıs 29). *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhül İslamlık*. Altaylı.net: <https://www.altaylı.net/klasik-donem-osmanli-devlet-teskilatinda-seyhulislamlik.html> adresinden alındı
- Akkuş, M. (2023, Haziran 1). <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefi>.
- Aksoy, A. (2018). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu'da Ahilik Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti. *Medeniyet ve Toplum*, 2(1), 19-35.
- Akyılmaz, G. (1999). Osmanlı Devletinde Egemenlik Kavramının Gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 129-159.
- Alodalı, M. F., & Usta, S. (2017). Türk Yönetim Geleneğinde Hesapverebilirlik Mekanizmaları: Divan-ı Mezalim ve Kamu Denetçiliği Kurumu Karşılaştırılması. *Strategic Public Management Journal*, 3(6), 168-184.
- Arif Hüdai Köken, N. Ö. (2018). Ahi Evran (1171-1261) ve Ahilik ile Hekimlik Ahlakı Üzerine Bir Değerlendirme. *Lokman Hekim Dergisi*, 8(1), 54-70.
- Armağan, A. (2011). Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Anlayışına Dair Bazı Düşünceler. *Akademik Bakış*, 5(9), 139-156.
- Aslan, S. (2010). Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2), 149-150.
- Atay, E. E. (2022). Osmanlı'da Devlet Anlayışı ve Teşkilatı. *Journal of Social Science Humanities*, 6(1). Mayıs 18, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssh/issue/68721/1081110> adresinden alındı
- Aykurt, Ç. (2001). Padişan- Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16(1), 201-204.

- Baş, E. (2011). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre). *Eyüp Baş, " Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52(2), 55-84.*
- Başar, T. (2018). Osmanlı Kuruluş Döneminde Gayrimüslümler ile İlişkiler. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, 2(4), 35-46.*
- Bayram, Z. (2017). *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikayet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çamur, Ö. (2020). Kamu Yönetiminde Kamu Yararının Gerçekleştirilmesinde Adaletin Önemi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 605-614.*
- Çevirgen, D. (2013). *Osmanlı Klasik Dönem Şehzade Eğitimi (1429-1603)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çizakça, M. (2023, Haziran 2). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. Bahçeşehir [https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli\\_Donemi\\_Vakiflarinin\\_Ekonomik\\_Boyutlari](https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Osmanli_Donemi_Vakiflarinin_Ekonomik_Boyutlari). . adresinden alındı
- Demir, H. S. (2013). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi. *Ankara Barosu Dergisi(3), 271-286.*
- Dinler, V. (2023). Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi. *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 11-44.*
- Ed-Düri, A. (2023, Mayıs 29). *Divan*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-devlet#> adresinden alındı
- Ekinci, E. B. (2001). Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü ( Klasik Devir). *Bellekten, 65(244), 959-1006.*
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Erdoğan, A. (2019, Şubat). Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar. *Doktora Tezi*. Sivas.

- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan 20. Yüzyıla*. (Ç. E. Kılıç, Dü.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2019). Kamu Denetçiliği Kurumu ve Osmanlı. *Adalet Dergisi*, 1-2(62-63), 161-184.
- Göküş, M. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 227-249.
- Grant, J. (2012). Osmanlı Gerilemesini Yeniden Düşünmek: Osmanlı Devletinde Askeri Teknolojinin Yayılması. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*(19-20), 57-79.
- Gunan, Ö. (2014). Orhan Gazi Dönemi'nin Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı. *Yüksek Lisans Tezi*, 1-77. Şanlıurfa.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyasetinde Merkez- Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36-67.
- Gümrükçüoğlu, S. O. (2012). Şikayet Defterlerine Göre Teb'a sının Şikayetleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 175-206.
- Günay, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 9-25.
- Gündüz, M. (1995). *Osmanlı Devleti'nde Divan-u Hümayun Kararları (1679-1680)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalcık, H. (1958). Osmanlı Padişahı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 68-79.
- İnalcık, H. (2005). *Kutad Gubilik'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri: Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık Kronik Kitap.
- İnalcık, H. (2005). *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Optimum Basım.

- İnce, Y. (2017). II. Murad Dönemi'nde Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlamasında Timurların Etkisi. *Sutat*(43), 459-470.
- İpşirli, M. (1994). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. Osmanlı Devlet Tarihi I. (E. İhanoglu, Dü.) *IRCICA, 1*, 139-277.
- İpşirli, M. (1997). Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik(XVII. Yüzyıla Kadar). *Belleten Türk Tarih Kurumu, 61*(232), 597-700.
- İpşirli, M. (2023, Mayıs 29). *Beylerbeyi*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beylerbeyi> adresinden alındı
- İpşirli, M. (2023, Mayıs 29). *Bilad-ı Selase*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bilad-i-selase> adresinden alındı
- İpşirli, M. (2023, Mayıs 29). *Cuma Selamlığı*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma-selamligi> adresinden alındı
- İpşirli, M. (2023, Mayıs 29). *Huzur Múraafası* . İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzur-muraafasi> adresinden alındı
- İpşirli, M. (2023, Mayıs 29). *Kazasker*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazasker> adresinden alındı
- İpşirli, M. (2023, Mayıs 29). *Şeyhül İslam Test Yayını*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> adresinden alındı
- Karataş, A. V. (2019). Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması (Manisa Şehzade Sarayı Divanı Örneği). *Adalet Dergisi*(62-63), 235-264.
- Kaşıkçı, O. (2015). Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 21*(2), 127-134.
- Kazıcı, Z. (2023, Mayıs 29). *Ahilik*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik> adresinden alındı
- Keleş, B. (2017). Bir Esnaf Teşkilatı Olan Ahiliğin İdari ve Mesleki Yapısına Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları, 117*(231), 137-156.

- Kılıç, C. (2018). Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kariyer Sistemi. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), 153-170.
- Kocabaş, F. (1987). *Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İdare Teşkilatı Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı'da Kamuyou*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Koyuncu, N. (2007). İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şura. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 171-249.
- Köç, A. (2016). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıfın Hayırseverliği: Ümera ve Ulema Vakıfları üzerine Bazı Düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 303-319.
- Kuşçu, A. D. (2009). Eyyübilerde Mezalim Mahkemeleri ve Darü'l- Adl. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(26), 207-229.
- Kütükoğlu, M. (2023, Haziran 2). <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayriyye>.
- Kütükoğlu, M. S. (2023, Mayıs 29). *Ayak Divanı*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayak-divani> adresinden alındı
- Kütükoğlu, M. S. (2023, Mayıs 5). *Mühimme Defteri*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhimme-defteri> adresinden alındı
- Manav, B. (2019). *Osmanlı Devletinin Kamuoyu ve Kamuoyunun Devletle İlişkisi*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Mumcu, A. (1986). *Hukuksal ve Siyasi Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Mumcu, A. (2007). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mumcu, A. (2023, Mayıs 23). *İslam Ansiklopedisi Divan-ı Hümayun*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-ı-humayun> adresinden alındı

- Oğuzoğlu, Y. (2023, Mayıs 29). *Dizdarlar*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/dizdar> adresinden alındı
- Okuyan, A. (2018). Türk-İslam Medeniyetinde Vakıf Müessesesi: Bayburt Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(45), 115-149.
- Ortaylı, İ. (2017). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2020). *Hukuk ve Devlet Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Optimum Basım Kronik Yayın.
- Özkan, S. H. (Dü.). (2019). *Osmanlı Tarihi I Siyasi Tarih - Kültür ve Medeniyet (1299-1774)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Öztaşkın, Ö. B. (2008). *XV. - XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sancaktar, C. (2011). Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 27-47.
- Sönmez, S. (2019). III. Selim'in Tebdil-i Kıyafet Bohçaları. *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(47), 77-104.
- Sunar, L. (2012). Aydınlanma Döneminde Doğuya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler. *Sosyoloji Dergisi*, 3(24), 59-82.
- Sunar, S. (2023). Osmanlı Devlet İdaresinde Kamu Tüzel Kavramının Gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(75), 430-442.
- Şahin, İ. (2023, Mayıs 29). *Yiğit Başı*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yigitbasi> adresinden alındı
- Şeker, M. (2017). Ortaçağ Türk- İslam Devletlerinde Hükümdarın Adalet Sembolü: Divanü'l Mezalim. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 77-89.
- Şeniz Anbarlı Bozatay, K. A. (2014). Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 71-89.

- Şentop, M. (2005). *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik* (Cilt 2). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Şentürk, M. H. (1993). Osmanlı Devletinin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri. *Belleten*, 57(218), 89-112.
- Taş, H. (2007). Osmanlı'da “Şikâyet Hakkı” nın Kullanımı Üzerine Düşünceler. *Memleket Siyaset Yönetim*, 186-204.
- Taşkın, O. (2021). XIX.Yüzyıl Başında Haremeyn Vakıfları ve Bir Yıllık Gelir Gideri. *Asia Minor Studies*, 9(1), 713-734.
- Tuğluca, M. (2010). *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğluca, M. (2012). Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikayet Hakkının Kullanımı ve Şikayet Mekanizması (1649-1675). *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 5(9), 107-128.
- Tutar, A. (2023, Nisan 20). *İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı*. Altaylı.net: <https://www.altayli.net/islam-oncesi-turk-devlet-geleneginde-adalet-anlayisi.html> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023, Mayıs 29). *Osmanlı'da Şehircilik Anlayışı*. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: <https://csb.gov.tr/osmanli-da-sehircilik-anlayisi-makale> adresinden alındı
- Uçma, İ. (2011). *Bir Soyul Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Uğur Bellikli, A. D. (2021). Muhasebe Düzeni Açısından Osmanlı Bürokrasisinde Maliye Ahkam Katipliği : Yabancı Seyyah ve Yazarların Gözlemlerine Dayalı Bir İnceleme. *Maliye Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(2021), 103-116.
- Uluskan, M. (1998). *Divan-ı Hümayun Çavuş Başlığı*. İstanbul: Marmar Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ulusoy, S. (2022). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Temel Hak ve Hürriyetleri Bağlamında Vakıf Kurma Hakkı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 162-182.

Ulutaş, A. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilafet ve Saltanat Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

Yılmaz, S. (2017). Divan-ı Hümayun'da Alınan Kararların Şeriyye Sicillerine Yansımalarına Örnekler. *Bilimname Düşünce Platformu*, 2017(34), 533-554.

Yurtseven, Y., ve Şahin, G. (2016). Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2016(1), 159-206.



## ÖZGEÇMİŞ

.../.../... tarihinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Tercan ilçesinde, lise öğrenimini ise Hacı Ali Anadolu Lise' sinde tamamladı. Lisans düzeyinde eğitimini Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi alanında devam ettirirken aynı dönem içerisinde formasyon alarak Adalet Öğretmenliği alanında eğitim aldı. Şuan Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Adalet Bölümü eğitimi almaya devam ediyor. Ardından Yüksek Lisans Eğitimine Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında başladı.



